

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ & ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

ΠΥΡΓΟΣΠΙΤΑ ΤΗΣ ΛΕΡΟΥ

Έρευνα – Καταγραφή – Πρόταση αποκατάστασης & αξιοποίησης

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Δάφνης Κ. Ασλανίδη

Επιβλέπουσα: Μαρία Μάρκου
Λέκτορας Ε.Μ.Π.

Επιμέλεια έκδοσης: Κώστας Ασλανίδης

Λέρος 2020

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ & ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

ΠΥΡΓΟΣΠΙΤΑ ΤΗΣ ΛΕΡΟΥ
Έρευνα – Καταγραφή – Πρόταση αποκατάστασης
& αξιοποίησης

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Δάφνης Κ. Ασλανίδη

Επιβλέπουσα: Μαρία Μάρκου
Λέκτορας Ε.Μ.Π.

Επιμέλεια έκδοσης: Κώστας Ασλανίδης

Αθήνα, Μάρτιος 2020

Εγκρίθηκε από την τριμελή εξεταστική επιτροπή:

Μαρία Μάρκου
Λέκτορας Ε.Μ.Π.
Ε.Μ.Π.

Ιωάννης Τζουβαδάκης
Επίκουρος Καθηγητής
Ε.Μ.Π.

Αλεξάνδρα Σωτηροπούλου
Επίκουρη Καθηγήτρια
Ε.Μ.Π.

Αθήνα, Μάρτιος 2013

Δάφνη Κ. Ασλανίδη

Copyright © Δάφνη Κ. Ασλανίδη, 2013

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν στη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τη συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά όλους όσους βοήθησαν, με οποιονδήποτε τρόπο, στην ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής μου εργασίας.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ την κ. Μαρία Σχισμένου – Μαθιουδάκη, αρχιτέκτονα μηχανικό, για τις εποικοδομητικές της συμβουλές,

τους κυρίους: Σπύρο Δανιήλ και Κώστα Βασιλείου για τα στοιχεία του Κτηματολογίου που μου παρείχαν,

τις κυρίες: Ουρανία Καραλή και Νάνσυ Καρανικόλα για τη συνεισφορά τους στη μετάφραση της περίληψης,

Την κ. Γεωργία Γκράτσου, για παραχώρηση στοιχείων από τη *Μελέτη της πολεοδομικής εξέλιξης της πόλης του Λακκίου στη νήσο Λέρο, 2010*

τα ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου και τους κυρίους: Σάββα Φυλακούρη και Κώστα Πάχο για παραχώρηση φωτογραφιών,

τον πατέρα μου για τη βοήθεια που μου πρόσφερε και μαζί τη μητέρα μου και τον αδερφό μου για τη συνεχή ενθάρρυνση και συμπαράστασή τους όλα τα χρόνια των σπουδών μου

και τέλος την επιβλέπουσα, Λέκτορα του Ε.Μ.Π., κ. Μαρία Μάρκου για τη συστηματική επιστημονική της καθοδήγηση σε όλες τις φάσεις εκπόνησης της εργασίας και κυρίως για την ηθική της υποστήριξη.

Πρόλογος

Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αι. η χώρα μας γνώρισε ραγδαία ανάπτυξη στον οικιστικό τομέα, δυστυχώς όχι ορθολογιστική. Πόλεις και χωριά, εκτός λίγων οικιστικών συνόλων τα οποία είχαν την τύχη να κριθούν διατηρητέα, άλλαξαν ριζικά όψη. Θησαυροί της λαϊκής μας αρχιτεκτονικής κυριολεκτικά αφανίστηκαν. Το μεγαλύτερο κομμάτι της αρχιτεκτονικής ιστορίας του τόπου μας δυστυχώς έχει χαθεί ανεπανόρθωτα.

Το μικρό νησί της Λέρου, στο βόρειο συγκρότημα της Δωδεκανήσου, δεν ανήκει στις εξαιρέσεις. Ο πολεοδομικός ιστός της Χώρας του νησιού, που απλώνεται στα ΝΔ του λόφου του μεσαιωνικού κάστρου, έχει διατηρήσει σε κάποιο βαθμό τον παραδοσιακό του χαρακτήρα, αν και μεταπολεμικά είχε δεχθεί αλόγιστες επεμβάσεις έως και τη δεκαετία του '70.

Παρ' όλα αυτά, στο νησί υπάρχουν μεμονωμένα κτίσματα και σύνολα με ποικίλες επιδράσεις από το κοντινό ή μακρινό παρελθόν. Εκτός από τα γενικά χαρακτηριστικά που απαντώνται στον ευρύτερο νησιωτικό χώρο, μπορούμε να διακρίνουμε, αλλού λιγότερα κι αλλού περισσότερα, αρχιτεκτονικά στοιχεία – κατάλοιπα των διαφόρων ιστορικών περιόδων: Ιπποτοκρατία, Τουρκοκρατία, Ιταλοκρατία.

Το Κάστρο, στην κορυφή του ομώνυμου λόφου, διατηρείται σε σχετικά καλή κατάσταση, αν και χρήζει αναστηλωτικών επεμβάσεων και επισκευών. Ένας πρώτος οικισμός του 16^{ου} αιώνα, στις ΝΔ κατωφέρειες του λόφου, ανάμεσα στο Κάστρο και στο ναό της Αγίας Παρασκευής, σωζόταν έως και τις πρώτες δεκαετίες του περασμένου αιώνα. Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα άρχισαν να εξαπλώνονται οι κατοικίες προς τα δυτικά, στο λόφο Μεροβίγλι, καθώς και ΒΔ και να διαμορφώνεται σταδιακά η σημερινή εικόνα των παραδοσιακών οικισμών Πλατάνου και Αγίας Μαρίνας, που είναι και η πρωτεύουσα του νησιού.

Εκτός από τα λαϊκά αστικά σπίτια, που είναι διάσπορα και αποτελούν τον πυρήνα του αστικού χώρου, υπάρχουν και κάποια αστικά αρχοντικά του 19^{ου} αι. καθώς και διάσπαρτα νεοκλασικά αρχοντικά του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, απότοκα της δραστηριότητας των Λερίων εμπόρων των παραιοικιών του εξωτερικού, κυρίως της Αιγύπτου. Τα μονώροφα αγροτικά σπίτια, γνωστά ως «κατοικιές», συναντώνται στις εξοχικές περιοχές του νησιού.

Κάποια μικρά μεσαιωνικά κτίσματα αμυντικού χαρακτήρα σώζονται έως τις μέρες μας και είναι γνωστά στη Λέρο ως «πυργάκια» ή «πυργόσπιτα». Δυστυχώς έχουν εγκαταλειφθεί στην τύχη τους και σταδιακά καταστρέφονται. Δεν έχουν μελετηθεί σε βάθος, δεν έχει προβληθεί η σημασία τους στην τοπική κοινωνία και κυρίως δεν έχει γίνει καμία πρόταση διάσωσης και αξιοποίησής τους.

Έχοντας υπόψη την αγνοημένη αυτή αρχιτεκτονική κληρονομιά του νησιού, η παρούσα διπλωματική εργασία έχει στόχο να ανασύρει από τη λήθη τους μεσαιωνικούς αυτούς θησαυρούς, να τους ερευνήσει, να τους καταγράψει, να τους προβάλλει και να προτείνει την αποκατάσταση ενός εξ' αυτών και την ενσωμάτωσή του στην καθημερινή ζωή των κατοίκων του νησιού.

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι τα ιδιότυπα κτίσματα, αμυντικού χαρακτήρα της νήσου Λέρου, τα οποία ανάγονται στον 17^ο-18^ο αι. Τα μεσαιωνικά τους αρχιτεκτονικά γνωρίσματα προσελκύνουν το ενδιαφέρον και του απλού παρατηρητή. Είναι γνωστά στο νησί με την ονομασία «πυργόσπιτα» ή «πυργάκια».

Πρόκειται για μικρά, δώροφα, ορθογώνια κτίσματα λαϊκής αρχιτεκτονικής, που θυμίζουν μικρούς πύργους, με μέσο εμβαδόν περίπου 30 τ.μ. και ύψος 7-8 μ. Ανήκουν στον τύπο του κυβόσχημου μονόσπιτου. Κύρια χαρακτηριστικά τους είναι η καταχύστρα πάνω από την είσοδο, η απουσία ανοιγμάτων στο ισόγειο και οι οδοντωτές απολήξεις περιμετρικά της επίστεψης του δώματος, εν είδη μικρών επάλλξεων. Η περίοδος κατά την οποία χτίζονταν, εποχή ληστοπειρατικών επιδρομών στο Αιγαίο, δικαιολογεί και τα αμυντικά τους χαρακτηριστικά.

Ήταν τα αγροτικά σπιτάκια της εξοχής, διαμορφωμένα κατάλληλα για να φιλοξενούν σοδειές και ανθρώπους. Μέχρι τα μέσα τουλάχιστον του 19^{ου} αι. διατηρούνταν δεκάδες τέτοια πυργάκια στις εξοχές της Λέρου. Σήμερα, δυστυχώς, σώζονται ελάχιστα δείγματά τους, τα οποία λησμονημένα και παραμελημένα σταδιακά καταστρέφονται και μαζί τους χάνονται ενδιαφέροντα στοιχεία του λαϊκού μας πολιτισμού.

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι:

- α) η έρευνα, η καταγραφή και η προβολή των πυργόσπιτων της Λέρου
- β) η λεπτομερής περιγραφή και αποτύπωση δύο εξ' αυτών
- γ) η πρόταση στερέωσης και αποκατάστασης του ανήκοντος στο Ελληνικό Δημόσιο
- δ) η πρόταση επανάχρησής του, εντάσσοντάς το στις ανάγκες της σύγχρονης ζωής του νησιού.

Abstract

The subject of this thesis concerns the unusual buildings used as fortress structures located on the island of Leros. The construction period of these structures is dated during the 17th and 18th centuries. The medieval architectural features of these structures attract the interest of even the casual observer. On the island they are known as, "tower houses" or "little towers".

These structures are small, two-storey, rectangular buildings of simple traditional architecture, resembling little towers with an average area of about 30 square metres and height of 7-8 metres. They are single cubic structures, their most prominent characteristics being the characteristic opening over the entrance, which was used for defending the structure, the absence of any openings on the ground floor, and the jagged edges around the roof which functioned as small ramparts. These structures were built during an era of frequent bandit and pirate raids, which explains the defensive nature of their architecture.

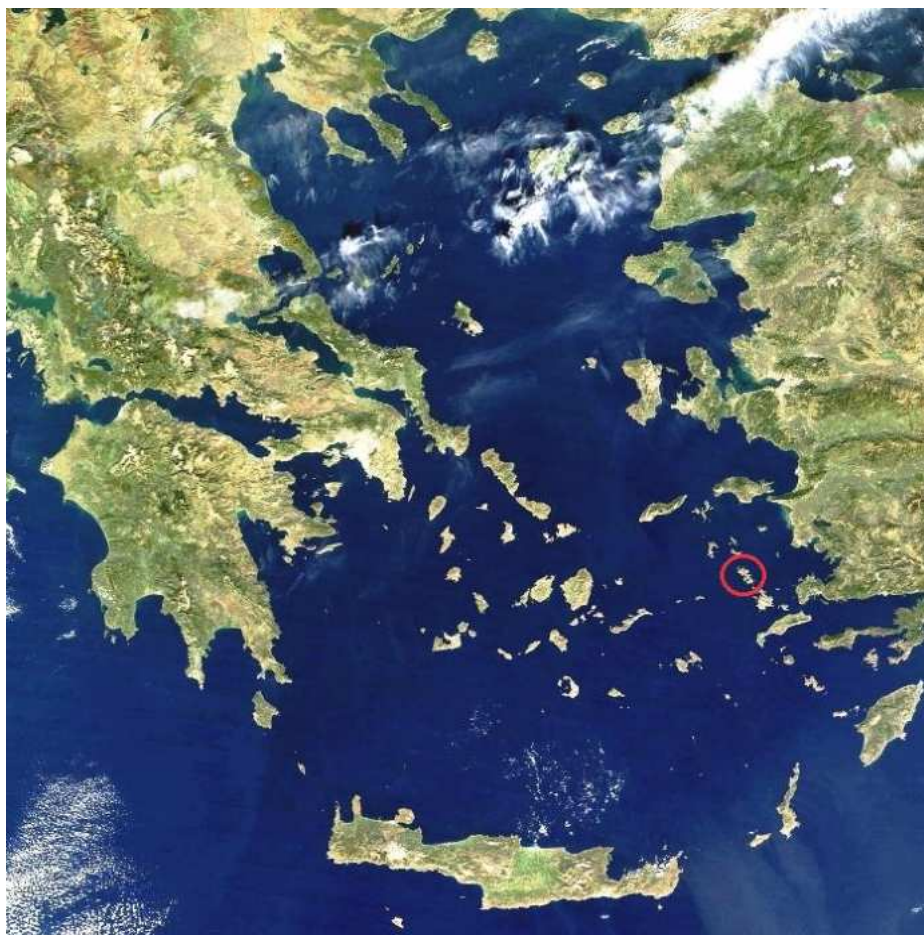
The tower houses were actually little cottages properly adjusted to host both crops and people. Until the middle of the 19th century, dozens of such tower houses were maintained in the countryside of Leros. Unfortunately, today, only a very few examples survive. Forgotten and neglected, they are slowly disintegrating, and along with them, interesting elements of our folk culture perish.

This thesis aims to:

- 1) Research, describe, and record the tower houses of Leros.
- 2) Provide detailed descriptions and mapping of two of them
- 3) Propose ways for their fortification, refurbishment, and conservation.
- 4) Propose the development of one of the structures so that it is actually a working structure which contributes to the contemporary needs of the island.

Εικόνα 1.1: Το πυργάκι που βρίσκεται δίπλα στο Δημοτικό Σχολείο Λακκίου

Εικόνα 1.2: Δορυφορική φωτογραφία του Αιγαίου Πελάγους, στην οποία επισημαίνεται η θέση της Λέρου στα βόρεια της Δωδεκανήσου

<http://nationalpride.files.wordpress.com/2010/05/nasa-greece-map-742017.jpg?w=585&h=600>

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Σκοπός

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η μελέτη, καταγραφή, παρουσίαση και ανάδειξη των μικρών μεσαιωνικών κτισμάτων αμυντικού χαρακτήρα, τα οποία απαντώνται στο νησί της Λέρου και είναι γνωστά ως «πυργόσπιτα» καθώς επίσης και η πρόταση αποκατάστασης και αξιοποίησης ενός από αυτά, το οποίο ανήκει ιδιοκτησιακά στο Ελληνικό Δημόσιο.

Στόχος

Η επιλογή λεπτομερέστερης μελέτης και περιγραφής δύο εκ των τελευταίων σωζόμενων πυργόσπιτων της Λέρου δεν έγινε τυχαία:

A. Το επονομαζόμενο πυργάκι του Μαράτου, στην περιοχή Βαγιά του οικισμού Λακκιού, επιλέχτηκε γιατί, αν και ημιερειπωμένο, διατηρεί μοναδικά ενδιαφέροντα διακοσμητικά μορφοπλαστικά στοιχεία, ιδιαίτερης αισθητικής εγγράρακα και ανάγλυφα λαϊκά μοτίβα.

B. Το πυργάκι πίσω από το Σχολείο του ίδιου οικισμού, επιλέχτηκε επειδή διατηρείται ακέραιο και ανήκει στο Ελληνικό Δημόσιο, με διαχειριστή την Κτηματική Εταιρία του Δημοσίου (Κ.Ε.Δ.). Υπάρχει απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου του νησιού να ζητηθεί η χρήση του από τον Δήμο. Τελικός στόχος είναι η αποκατάστασή του, η λειτουργική σύνδεσή του με τη γειτονική σχολική μονάδα και η αξιοποίησή του προς όφελος των μαθητών του νησιού, της τοπικής κοινωνίας αλλά και των επισκεπτών του.

Χρόνος εργασίας

Η μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας ξεκίνησε τον Απρίλιο του 2012 και συνεχίστηκε με συλλογή στοιχείων, επιτόπια έρευνα και καταγραφή έως και τον Ιανουάριο του 2013.

Τι δουλειά έγινε - Βασικά Συμπεράσματα από την εκπόνηση της εργασίας

Μελετήθηκαν προγενέστερες σχετικές έρευνες και δημοσιεύσεις στον τοπικό τύπο και αλλού. Έγινε συστηματική φωτογραφική αποτύπωση των σχετιζόμενων περιοχών του νησιού και των εν λόγω μεσαιωνικών κτισμάτων. Μια σειρά σχεδίων συνοδεύουν επίσης την εργασία καθώς και χάρτες της Λέρου με υπομνηματισμένες τις περιοχές και τα σωζόμενα πυργόσπιτα.

Η εργασία αυτή φέρνει στο προσκήνιο λησμονημένα αλλά ενδιαφέροντα μεσαιωνικά κτίσματα του τόπου μας, τα οποία σταδιακά καταστρέφονται και ταυτόχρονα χάνονται στοιχεία της λαϊκής μας αρχιτεκτονικής.

Για το πυργάκι του Ελληνικού Δημοσίου, προτείνεται η πλήρης αποκατάσταση και η αξιοποίησή του προς όφελος της τοπικής κοινωνίας.

Έρευνα – Μεθοδολογία

A) Μέθοδος συλλογής στοιχείων: βιβλιογραφική, αρχαιακή, επιτόπια έρευνα

B) Ερμηνευτική μέθοδος: αναλυτική

Διάρθρωση της διπλωματικής εργασίας

Στο 2^ο κεφάλαιο γίνεται αναφορά του ιστορικού πλαισίου, μέσα στο οποίο οικοδομήθηκαν τα πυργάκια της Λέρου με τα συγκεκριμένα μορφολογικά στοιχεία. Δίνονται πληροφορίες για την πειρατεία στο Αιγαίο από τον 15^ο έως τον 19^ο αι., φαινόμενο που ανάγκασε τους κατοίκους των παραλίων και τους νησιώτες, αλλού να οικοδομούν οικισμούς ως φρούρια και αλλού μικρά κτίσματα με αμυντικά χαρακτηριστικά σε αγροτικές περιοχές, σε κάποια απόσταση από τη Χώρα και το Κάστρο της.

Στο 3^ο κεφάλαιο δίνεται η θέση η μορφολογία και συνοπτικά η τοπική ιστορία της Λέρου από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας.

Στο 4^ο κεφάλαιο γίνεται η παρουσίαση των πυργόσπιτων της Λέρου και δίνονται τα γενικά χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα.

Στο 5^ο κεφάλαιο περιγράφεται εκτενώς το ιδιόκτητο πυργόσπιτο, το λεγόμενο «πυργάκι του Μαράτου», στην περιοχή Βαγιά Λακκιού.

Στο 6^ο κεφάλαιο περιγράφεται λεπτομερώς το πυργόσπιτο του Ελληνικού Δημοσίου, πλησίον του Δημοτικού Σχολείου Λακκιού.

Στο 7^ο κεφάλαιο καταγράφεται η πρόταση αποκατάστασης και γίνεται η αποτύπωσή του.

Στο 8^ο κεφάλαιο παρουσιάζεται η πρόταση επανάχρησης και αξιοποίησής του. Τέλος, παρατίθενται τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την εκπόνηση της εργασίας.

Κεφάλαιο 2

Το ιστορικό πλαίσιο

2.1. Η πειρατεία στο Αιγαίο

Εικόνα 2.1: Το πυργόσπιτο στην περιοχή Γούρνα από ΝΔ

Στις αγροτικές περιοχές της Λέρου, «στις ξωταριές» όπως ονομάζονται από του ντόπιους, μακριά από το αστικό κέντρο, τη Χώρα και το μεγάλο Κάστρο του νησιού, σώζονται μέχρι τις μέρες μας μικρά ιδιότυπα κτίσματα, με στοιχεία αμυντικού χαρακτήρα, τα λεγόμενα πυργάκια ή πυργόσπιτα. Πρόκειται για μοναδικά κτίσματα λαϊκής αρχιτεκτονικής που δυστυχώς έχουν εγκαταλειφθεί στην τύχη τους εδώ και χρόνια και σταδιακά ερειπώνονται.

Ανάγονται στο Μεσαίωνα, τουλάχιστον των χρόνων της Τουρκοκρατίας, όταν η πειρατεία στο Αιγαίο ήταν καθημερινό φαινόμενο και τα νησιά υπέφεραν από αλλεπάλληλες ληστρικές επιδρομές.¹

---

¹ Πηνελόπη Σαλιάρη-Βρατσάλη *Το μακρύ ταξίδι της Λέρου μέσα στους αιώνες*, σελ. 68

Οι αιώνες που πέρασαν στο Αιγαίο, από την πρώτη εποχή της εγκατάστασης των Λατίνων μέχρι και την τελευταία περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, έχουν το στίγμα της «εποχής της πειρατείας».

«Οι ελληνικές θάλασσες ήταν πολύ επικίνδυνες. Σε κάθε βήμα παραμόνευε ο ληστής... Ο κίνδυνος όμως δεν ήταν μόνο στο πέλαγος: περίμενε τον ειρηνικό ταξιδιώτη πίσω από κάθε κάβο, σε κάθε πέρασμα, στο μυχό των απροσμέτρητων κόρφων. Ιδιαίτερα το Αιγαίο ήταν η πιο πολυσύχναστη και ύπουλη φωλιά των πειρατών... Για πολλούς αιώνες ήταν δύσκολο στους κατοίκους των παραλιών να χαρούν τον ήσυχο και ειρηνικό ύπνο. Από στιγμή σε στιγμή μπορούσαν να παρουσιασθούν οι πειρατές, ξένοι ή Έλληνες και να φέρουν τον όλεθρο.»²

Εκείνα τα χρόνια οι νησιώτες για να αποφεύγουν τους πειρατές επέλεγαν να χτίζουν τα σπίτια τους σε ψηλώματα, μακριά από τις ακτές και σε σημεία μη ορατά από τη θάλασσα. Τοποθετούσαν μάλιστα και βίγλες στις κορυφές και σκοπούς (βιγλάτορες), τα γνωστά μεροβίγλια και νυχτοβίγλια. Ένας λόφος της Λέρου, στο κέντρο του νησιού, δυτικά του Κάστρου Παντελίου, ονομάζεται μέχρι σήμερα Μεροβίγλι, ένδειξη ότι στα χρόνια της πειρατείας ήταν η κύρια βίγλα του τόπου, με υψόμετρο 203 μ..

«Οι βίγλες αυτές εσήμαιναν την προσέγγιση των ληστών, υψώνοντας άσπρο ύφασμα την ημέρα και ανάβοντας φωτιές τη νύχτα. Με το σημάδι αυτό οι κάτοικοι, που ήταν συνήθως σκορπισμένοι στα χωράφια, έσπευδαν να μουν στο κάστρο ή σε πύργους, όπου υπήρχαν, ή σε κρυψώνες, παίρνοντας μαζί και τα ζωντανά τους. Εκεί εναποθήκευαν συχνά και τη συγκομιδή από τα προϊόντα τους.»³

Αυτό το χαρακτήρα είχαν και τα πυργόσπιτα της Λέρου. Ήταν το σπιτάκια-καταφύγια της εξοχής, διαμορφωμένα κατάλληλα για να φιλοξενούν ανθρώπους, ζώα και σοδειές, και ταυτόχρονα παρείχαν κάποιες αμυντικές δυνατότητες σε ξαφνικές επιδρομές πειρατών για λεηλασίες.⁴

2.2. Καστροχώρια και πύργοι

Υπήρχαν φυσικά και άλλες κατοικίες με αμυντικό χαρακτήρα μέσα στους οικισμούς και γύρω από τα Κάστρα ή μέσα σ' αυτά, σε ολόκληρο το Αιγαίο και σε αρκετές παραλιακές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας κυρίως της Πελοποννήσου.

---

² ΤΟ ΝΑΥΤΙΚΟ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, Έκδοση Γ.Ε.Ν., τόμος 3^{ος}, σελ.131-132

³ ΤΟ ΝΑΥΤΙΚΟ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, ό.π., σελ. 132

⁴ Μαρίνα Βενιάδου, ΛΕΡΟΣ- Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Έκδοση «Μέλισσα», σελ. 10

Εντυπωσιακοί είναι οι πύργοι και τα καστροχώρια της Μάνης, που αποτελούν ιδιότυπη και μοναδική κατηγορία λαϊκών αμυντικών αρχιτεκτονικών έργων. Η ύπαρξή τους δικαιολογείται από την ανάγκη της απόκρουσης των πειρατών, των Τούρκων και άλλων εισβολέων, που μάταια επεχείρησαν να την καταλάβουν και από το ίδιο το κοινωνικό σύστημα που επικρατούσε στην περιοχή, τη διάκριση σε πατριές και τους εξοντωτικούς μεταξύ τους αγώνες.

Εικόνα 2.2 Χωριό της Μάνης με τους χαρακτηριστικούς πύργους του, http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Mani_1_small.jpg#filehistory

Κάθε πύργος ανήκε σε μια πατριά και υπεράσπιζε όχι μόνο την οικογένεια, αλλά όλο το σόϊ, που συνήθως έμενε στα γύρω σπίτια. Η ανοικοδόμηση του Πύργου ήταν καθήκον όλης της πατριάς, όπως και η φρούρησή του, ενώ ποτέ δεν τον κληρονομούσαν γυναίκες, αλλά οι πλησιέστεροι άντρες συγγενείς. Η σημασία του πύργου και η αξία της οικογένειας που τον κατείχε εξαρτιόταν από το ύψος του. Πολλές φορές ισχυρές οικογένειες δεν επέτρεπαν σε άλλες, λιγότερο σημαντικές, την ανέγερση ψηλού πύργου και άλλοτε επέβαλλαν το χαμήλωμα ή την κατεδάφισή του.

2.3. Τα καστροχώρια της Χίου (Ανάβατος – Μεστά - Πυργί)

Εκόνα 2.3: Ο Ανάβατος Χίου, www.tdpeae.gr/index.php?ID=gO5UZaYC59RpGXXu

Στα δυτικά της Χίου σώζεται μέχρι τις μέρες μας το καστροχώρι του Ανάβατου. Οι απότομες πλαγιές που το περιβάλλουν το καθιστούν απρόσβλητο. Το χωριό πρέπει να κτίστηκε στη θέση αυτή έτσι ώστε οι κάτοικοί του να εποπτεύουν τις δυτικές ακτές του νησιού κατά την περίοδο των πειρατικών επιδρομών. Ο οικισμός έχει εγκαταλειφθεί εδώ και πολλά χρόνια, αλλά ο φρουριακός του χαρακτήρας, από τους πιο εντυπωσιακούς του είδους, διατηρείται ακέραιος.

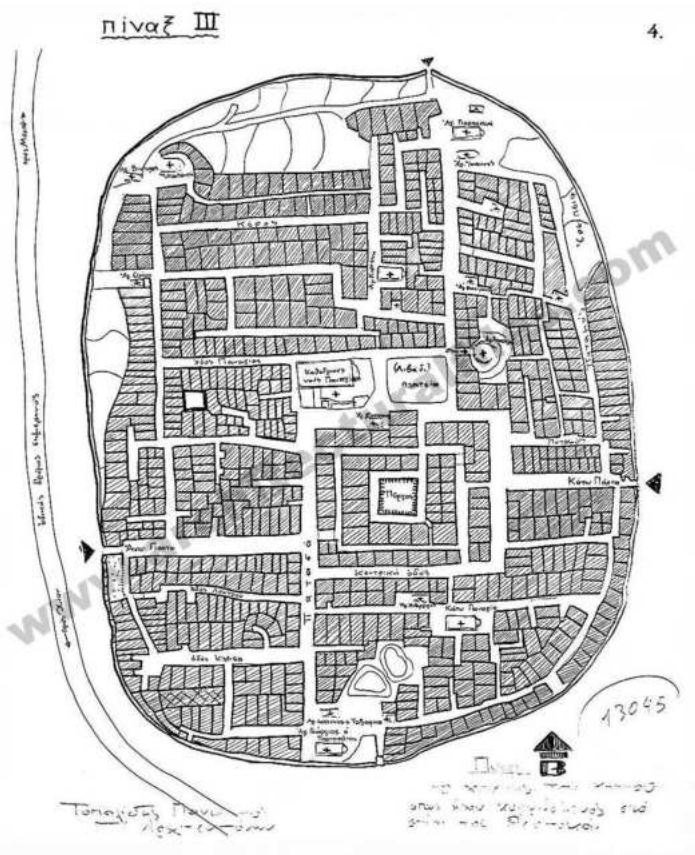
Εικόνα 2.4: Μαρμάρινη πλάκα με το σχεδιάγραμμα του οικισμού Μεστών Χίου στην είσοδό του,
<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:MestaChiou2.jpg>

«Τα Μεστά είναι το πιο απομακρυσμένο από τα μεσαιωνικά χωριά, αλλά ταυτόχρονα και το πιο καλοδιατηρημένο. Η μορφή του χωριού και η αρχιτεκτονική του είναι μοναδικά στον Ελλαδικό χώρο. Τα σπίτια είναι κτισμένα το ένα δίπλα στο άλλο χωρίς κενά, αφήνοντας μόνο δύο πύλες-εισόδου

στο εσωτερικό του οικισμού. Τα δρομάκια είναι στενά και τα περισσότερα είναι καλυμμένα με καμάρες πάνω στις οποίες είναι κτισμένες κατοικίες. Ολόκληρο το χωριό έχει σχεδιαστεί και κτιστεί σαν ένας λαβύρινθος, με στόχο να εμποδίζει τις επιδραμούσες ομάδες των πειρατών να φτάσουν με ευκολία στο κέντρο του χωριού όπου βρίσκονται τα σημαντικότερα κτίρια.»

«Το μεσαιωνικό χωριό Πυργί της Χίου, χτίστηκε με τρόπο που να μοιάζει με φρούριο, για προστασία από τις συχνές επιδρομές των πειρατών και των Τούρκων. Οι εξωτερικοί τοίχοι έχουν μικρούς πύργους στις γωνίες και μόνο μια θύρα. Αν κάποιος κοιτάξει το χωριό απέξω, οι συνεχόμενοι τοίχοι των σπιτιών ακριβώς επειδή δεν έχουν πόρτες και παράθυρα δίνουν την αίσθηση του κάστρου. Στο κέντρο του οικισμού υψώνεται ο αμυντικός πύργος, όπου οι κάτοικοι κατέφευγαν σε περίπτωση επίθεσης πειρατών. Οι δρόμοι είναι στενοί και πέτρινοι, με θόλους και στοές». (πηγή: http://www.chiosonline.gr/pyrgi_gr.asp)

Σχέδιο 2.1: Σχεδιάγραμμα του χωριού-φρουρίου Πυργί Χίου, από το Αρχείο του καθηγητή Ν. Μουτσόπουλου, <http://www.architecturalfiles.com/afimages/13045.jpg>

2.4. Κάστρα και πυργόσπιτα της Νάξου

Στη Νάξο υπάρχουν σκόρπιοι σε όλο το νησί πολλοί ενετικοί πύργοι και πυργόσπιτα. Είναι το μοναδικό ελληνικό νησί στο οποίο υπάρχει τόσος μεγάλος αριθμός πύργων. Πρόκειται για πέτρινα, ενισχυμένα κτίσματα με μοναδική αισθητική που συνδυάζει κυκλαδική και δυτική αρχιτεκτονική, με πολεμίστρες και επάλλξεις, καθώς και μαρμάρινες ανάγλυφες παραστάσεις στις προσόψεις (οικόσημα).

Εικόνα 2.5: Πυργάκι στην Αγία Νάξου, www.thisisnaxos.gr

Οι πιο πολλοί έχουν χαρακτηριστεί ως "ενετικοί" ή "φράγκικοι". Οι περισσότεροι όμως έχουν κατασκευαστεί στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και όχι όπως πιστεύεται στην εποχή του Δουκάτου του Αιγαίου (1207-1566). Τους συναντούμε μακριά απ' τη θάλασσα, σε αγροτικές περιοχές, στην ενδοχώρα του νησιού.

Οι πύργοι της Νάξου διακρίνονται σε τρεις κυρίως κατηγορίες:

- σε αυτούς που αποτελούσαν τμήματα της οχύρωσης των κάστρων με αμυντικό χαρακτήρα,
- στους πύργους-οικίες που ήταν συνήθως παραθεριστικά θέρετρα των αρχόντων, με βοηθητικά κτίσματα γύρω τους (αποθήκες, φούρνους, σταύλους, πατητήρια) και
- στα πυργομονάστια, που αποτελούσαν ορθόδοξα μοναστήρια, με μορφή πύργου για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των πειρατικών επιδρομών.

2.5. Νοτιοανατολικά του Αρχιπελάγους

Χάρτης 2.1: Τα νησιά Lero (Λέρος), Calamo (Κάλυμνος) και Lango (Κως), χαλκογραφία του Allain Manesson Mallet, Francfurt 1719, http://dominicus.malleotus.free.fr/rhodes/lang_el/file_kos_-_histoire_joug_ottoman.htm

Εικόνα 2.6: Το Κάστρο της Λέρου σε γκραβούρα του 17^{ου} αι., Coronelli Vincenzo Maria “ISOLE di RODI...”, 1695, (ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

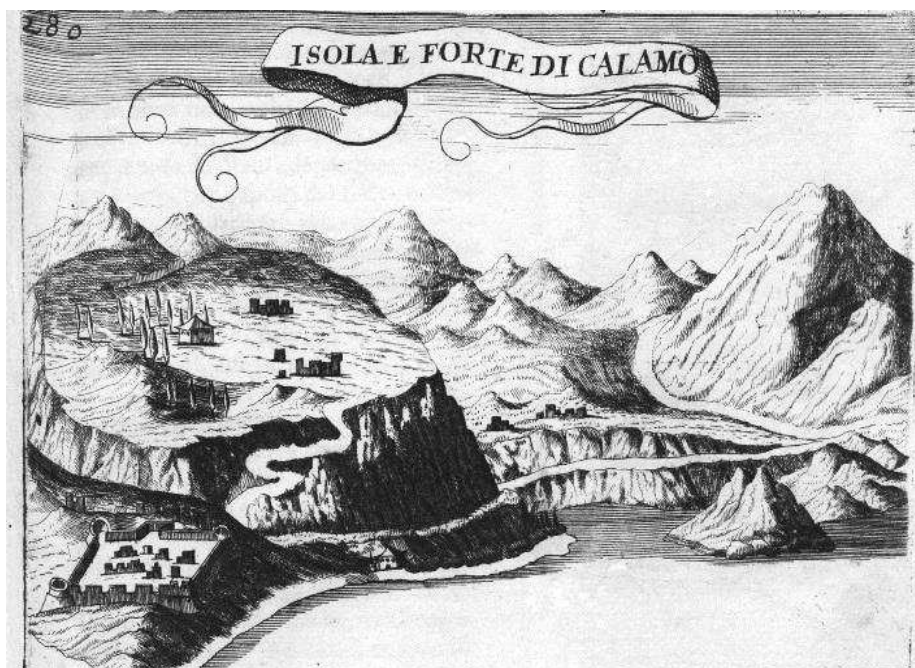
Οι λιγιστοί νησιώτες, που κατοικούσαν τα διάσπαρτα νησιά, τις περιόδους έξαρσης των πειρατικών επιδρομών προσπαθούσαν να προστατευτούν μέσα στα κάστρα.

Το Κάστρο Παντελίου της Λέρου, για παράδειγμα, στην ανατολική πλευρά του νησιού και σε υψόμετρο 185 μ. είναι μικρό σε έκταση αλλά «οχυρώτατον και απόρθητον».

Η θέση του είναι επίκαιρη και περιβλεπτή. Συγκέντρωνε το λιγιστό πληθυσμό του νησιού τις ημέρες έξαρσης των πειρατικών επιδρομών, από τα βυζαντινά ακόμα χρόνια. Μέχρι σήμερα σώζονται τα θεμέλια «των οσπιτίων ή κελλίων», των μικρών σπιτιών που ανέρχονταν σε 180, όπως αναφέρει σχετικό χρυσόβουλο του 1087. Από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, σώζονται προικοσύμφωνα και διαθήκες με τα οποία οι Λεριοί της εποχής προικοδοτούσαν ή κληροδοτούσαν «το σπίτι στο Κάστρο».⁵

⁵ Μανόλης Ήσυχος, *ΤΟ ΠΑΝΟΡΑΜΑ ΤΗΣ ΛΕΡΟΥ*, Λέρος 1989, σελ. 22

Το Κάστρο του Χωριού στην Κάλυμνο, ύψους 250 μέτρων, σε κάποια απόσταση από τη θάλασσα, ήταν από τους πλέον καλά οχυρωμένους οικισμούς στο Αιγαίο. Συγκέντρωσε το μόνιμο πληθυσμό του νησιού περίπου έξι αιώνες, από τους Ιωαννίτες και την Τουρκοκρατία στη συνέχεια, μέχρι περίπου το 1750. Η θέση του διευκολύνει την εποπτεία προς τα δύο αγκυροβόλια Πόθιας και Πανόρμου αλλά και του διαύλου Κω-Καλύμνου.

Εικόνα 2.7: Το Κάστρο Χώρας Καλύμνου σε γκραβούρα του 17^{ου} αι., Coronelli Vincenzo Maria "ISOLE di RODI", 1695 (ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

Εξυπηρετώντας τον ίδιο σκοπό, το οχυρωμένο μοναστήρι του Θεολόγου στη Χώρα Πάτμου, σε υψόμετρο 190 μέτρων, άντεξε για πολλούς αιώνες τις πειρατικές επιδρομές. Η θέση του παρείχε πλήρη εποπτεία του συνόλου σχεδόν του θαλάσσιου ορίζοντα από τη Λέρο μέχρι τους Φούρνους.

Οι Ιππότες του Αγίου Ιωάννου της Ρόδου, αφ' ότου έγιναν κύριοι των Νοτίων Σποράδων⁶ το 1309, συμπλήρωσαν και ενίσχυσαν τις οχυρές θέσεις και τα κάστρα σε όλα τα νησιά. Στη Λέρο έχτισαν έναν νέο περίβολο, τον οποίο ενίσχυσαν με θυρίδες και κανόνια, γύρω από το μικρό βυζαντινό φρούριο που υπήρχε στην κορυφή του λόφου.

⁶ Νότιες Σποράδες ονομάζονται τα νησιά: Ικαρία, Πάτμος, Λέρος, Κάλυμνος, Αστυπάλαια, Νίσυρος, Τήλος (Επισκοπή), Σύμη, Χάλκη, Κάσος, Κάρπαθος

Εικόνα 2.8: Το οχυρωμένο μοναστήρι της Πάτμου σε γκραβούρα του 17^{ου} αιώνα. <http://www.hellenica.de/Griechenland/ImageH/PatmosGouffier.html>

Μετά την Άλωση της Πόλης από τους Οθωμανούς (1452), επέκτειναν το Κάστρο της Λέρου με έναν νέο μεγαλύτερο περίβολο, ενισχυμένους οχυρωματικούς πύργους και πολλά κανόνια, καθιστώντας το ικανό να ανθίσταται στις επιθέσεις των Τούρκων.

Εικόνα 2.9: Το Κάστρο Παντελίου Λέρου από ανατολικά. Διακρίνεται ο μεγάλος περίβολος του 15^{ου} αι., φωτο. Δάφνη Ασλανίδη, 2012

Σύμφωνα με μαρτυρία του Karl Krumbacher, τα σκουριασμένα κανόνια του Κάστρου του Παντελιού χρησιμοποιούνταν στη Λέρο μέχρι και την επανάσταση του 1821, προειδοποιώντας τους κατοίκους κάθε φορά που πλησίαζε κάποιο πειρατικό πλοίο.⁷

Πειρατικές επιδρομές από τουρκικά πλοία σημειώνονταν στις Νότιες Σποράδες από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Γενικά, μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης αυξήθηκε η οθωμανική επιθετικότητα στο Αιγαίο και κορυφώθηκε ο ανταγωνισμός τους με τη Δύση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η Λέρος και τα γειτονικά νησιά λεηλατούνταν από στολίσκους που εφορούσαν από τη Μικρά Ασία.⁸

Οι πειρατές λεηλατούσαν όχι μόνο τα πλεούμενα αλλά και τα παράλια και νησιά ολόκληρα. Αποβίβαζαν άνδρες, άρπαζαν ζώα και σοδιές, σκλάβωναν ή και σκότωναν ακόμα τους κατοίκους και αποτελούσαν το φόβο και τον τρόμο των παραθαλάσσιων οικισμών. Ανάγκαζαν έτσι τους πληθυσμούς να εγκαταλείπουν ομαδικά τα παράλια και να δημιουργούν νέους οικισμούς αθέατους από τη θάλασσα και σε δυσπρόσιτες τοποθεσίες.

Στις αρχές του 16^{ου} αι. στην Αστυπάλαια παίχθηκε μια από τις πιο δραματικές σκηνές της ιστορίας της πειρατείας στο Αιγαίο. Σε επιδρομή του εξωμότη, πρώην χριστιανού από την Μυτιλήνη, πειρατή Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα, ολόκληρος ο πληθυσμός του νησιού, για δεύτερη φορά στην ιστορία του, κυριολεκτικά αφανίστηκε.

Την ίδια περίοδο, κατά τον Τούρκο ναύαρχο Piri Reis, η Λέρος είναι μια έρημη περιοχή: «Οι κάτοικοι αυτού του Κάστρου, που βρίσκεται σε καλή κατάσταση, δεν μπορούν να μαζέψουν τη σοδειά τους λόγω των λαθροθηρών απ' την απέναντι ακτή της Ανατολίας. Πρέπει να είναι συνεχώς σε επιφυλακή»⁹ Σημείωμα σε πατμιακό χειρόγραφο του 1457 αναφέρει, ότι οι τουρκικές πειρατικές επιδρομές ερήμωσαν ολοκληρωτικά τα νησιά Νίσυρο, Κάλυμνο, Λέρο και Σύμη.¹⁰

---

⁷ Karl Krumbacher, *Ελληνικό ταξίδι-Φύλλα από το Ημερολόγιο ενός ταξιδιού στην Ελλάδα και στην Τουρκία*, σ. 211, 1994

⁸ Ηλέκτρα Κωστοπούλου, *Η Λέρος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία-Σελίδες από τα βιβλία της Δημογεροντίας*, 2005, σελ. 23

⁹ Piri Reis, *BEHRIYE – ΚΑΤΑΚΤΗΤΙΚΗ ΝΑΥΣΙΠΛΟΪΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ (1521)*, Εκδόσεις «Τελέθριον» σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Πολιτικών Μελετών, σελ. 200-203

¹⁰ Κραντονέλη Αλεξάνδρα Δ.Φ., *Ιστορία της Πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1390-1538)*, Εστία, 1998, σελ. 26

بوصحاح جزيرين والجزيرين بك شحري بيان قوله
 كونادا فغير يزلد في وداين بي وتوزيكلد يلدن وتكون طوعى طوعى طوعى بكسك يزد. بوقلعه واردره مودن
 من بوقلعه خلقى ما بسين اولان انطولى كذا رينك نيكاراي او جندت الكيني وحبيني وحقى بله كثره طوعى
 اميردا بوزينه اولولوب. الكسوك كبلر اليه واقع اولوب بوقلعه اولان ادايه واردره ايشه اولادك اصل اليها
 قبله طوعى در مثلا من بوقلعه جندت بكون فود واردره اول او فودك ايشه فود بوقلعه ايشه ليدن در اول مذكور
 ليدنك قوسين اولان قلعه قد جندت خردن وانعت صكون بكون فود حى يلدن طوعى واردره مسعود فود
 بوقلعه و فود بيل طوعى اولان ارحمك بعضه بانق والابله خالي بولدن والسلام الحاح جزيرين والجزيرين بوقلعه در

بوصحاح جزيرين والجزيرين بك شحري بيان قوله
 كونادا فغير يزلد في وداين بي وتوزيكلد يلدن وتكون طوعى طوعى طوعى بكسك يزد. بوقلعه واردره مودن
 من بوقلعه خلقى ما بسين اولان انطولى كذا رينك نيكاراي او جندت الكيني وحبيني وحقى بله كثره طوعى
 اميردا بوزينه اولولوب. الكسوك كبلر اليه واقع اولوب بوقلعه اولان ادايه واردره ايشه اولادك اصل اليها
 قبله طوعى در مثلا من بوقلعه جندت بكون فود واردره اول او فودك ايشه فود بوقلعه ايشه ليدن در اول مذكور
 ليدنك قوسين اولان قلعه قد جندت خردن وانعت صكون بكون فود حى يلدن طوعى واردره مسعود فود
 بوقلعه و فود بيل طوعى اولان ارحمك بعضه بانق والابله خالي بولدن والسلام الحاح جزيرين والجزيرين بوقلعه در

Εικόνα 2.10: Ο χάρτης και πληροφορίες για τη Λέρο από το βιβλίο του Piri Reis, *BEHRIYE – KATAKHTHΤΙΚΗ NAYΣIΠΛOΪA CTO AIΓAIO (1521)*, Εκδόσεις «Τελέθριον» σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Πολιτικών Μελετών, σελ. 263

Η πειρατεία και οι συνεχείς επιδρομές των Τούρκων καλλιέργησε κλίμα φόβου, ανασφάλειας, εσωστρέφειας και εμπόδιζε τη συστηματική καλλιέργεια της γης και την ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου. Για πολλά χρόνια η ζωή των λιγοστών κατοίκων των νησιών περιορίστηκε στα στενά όρια των

κάστρων τους, με τις γνωστές δυσμενείς συνέπειες. Σύμφωνα με ένα χρονικό του 1470, γραμμένο από τον περιηγητή RIZZARDO, η Κάρπαθος είχε 300 κατοίκους, η Λέρος 200, η Κάλυμνος και η Πάτμος από 400 και η Αμοργός 200.¹¹

Η έντονη πειρατική δραστηριότητα και η συνεχής πολεμική ατμόσφαιρα που επικρατούσε στο Αιγαίο αποτέλεσαν τους βασικούς παράγοντες χωροθέτησης των νησιωτικών οικισμών του Αρχιπελάγους. Η προσέγγισή τους από τη θάλασσα και η θέαση του πελάγους από τις βίγλες τους, η θέση τους ως προς το δίκτυο των ναυτικών δρόμων ή η απομόνωσή τους, υπήρξαν οι κύριοι συντελεστές επιβίωσης ή εγκατάλειψής τους.

Η κυριαρχία των Ιπποτών της Ρόδου στην περιοχή τερματίστηκε στις 24 Δεκεμβρίου 1522, όταν μετά από πολύμηνη πολιορκία των Οθωμανών, υπέγραψαν συνθήκη οριστικής αποχώρησης από το νησί της Ρόδου, με το Σουλτάνο Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή. Τον Ιανουάριο του επόμενου έτους παραδόθηκε και η Λέρος μαζί με τα φρούρια των άλλων μικρών νησιών. Έτσι, στις αρχές του 16^{ου} αι. οι Οθωμανοί βρέθηκαν να επικρατούν για πρώτη φορά στα νερά και τα κάστρα των Νοτίων Σποράδων.

Οι κάτοικοι των μικρών νησιών πρόβαλαν τις δύσκολες συνθήκες ζωής και επιβίωσης στα βραχώδη και άγονα εδάφη τους. Έτσι τους παραχωρήθηκαν προνόμια και ένα σύστημα αυτοδιοίκησης. Τα νησιά αυτά ονομάστηκαν προνομιάχα και συμφωνήθηκε να πληρώνουν μόνο έναν ετήσιο φόρο (maktu). Στη Λέρο αντιστοιχούσε σε 32.000 άσπρα το χρόνο, 1 άσπρο / αψε) = 1 γρόσι / kurus, 120 γρόσια = 1 χρυσή λίρα).

Ωστόσο, στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, η απουσία οθωμανικών δυνάμεων στην περιοχή άφηνε απροστάτευτους τους κατοίκους απέναντι στις επιδρομές των πειρατών και των κουρσάρων. Εκείνη την περίοδο η Λέρος σταδιακά είχε σχεδόν ερημώσει και οι κάτοικοι που παρέμεναν στο νησί ήταν ελάχιστοι. Οι περισσότεροι κατέφευγαν σε μεγαλύτερα νησιά ή στη Μονή της Πάτμου. Έτσι, όταν το 1684, στο πλαίσιο του βενετοτουρκικού πολέμου, ο Leronardo Foscolo επιτέθηκε στο Κάστρο της Λέρου, το κυρίευσε εύκολα.¹²

---

¹¹ Γιάννης Θ. Πατέλλης, Ομιλία στο Αναγνωστήριο Καλύμνου «ΑΙ ΜΟΥΣΑΙ» με την ευκαιρία του εορτασμού της επετείου της 25^{ης} Μαρτίου του 2006

¹² Ηλέκτρα Κωστοπούλου, *Η Λέρος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία-Σελίδες από τα βιβλία της Δημογεροντίας*, 2005, σελ. 26

Εικόνα 2.11: Το Κάστρο Παντελίου Λέρου: Διακρίνονται στη ΒΔ γωνία του (αριστερά) τα ερείπια του προμαχώνα, που γκρέμισαν οι οβίδες του L. Foscolo κατά την πολιορκία του 1684

Τον 17^ο αι. οι Ρωσοτουρκικοί Πόλεμοι και οι εξεγέρσεις των Ελλήνων, ώθησαν πολλούς στην πειρατεία. Μετά τα Ορλωφικά και λίγο αργότερα, όταν ο Λάμπρος Κατσώνης μ' έναν στολίσκο πειρατικό γίνεται ο εφιάλης των Τούρκων, πολλά πειρατικά πλοία στο Αιγαίο είναι ελληνικά.

Είναι γεγονός ότι κατά την περίοδο της τουρκικής κατάκτησης επιδίδονται στην πειρατεία στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου άνθρωποι κάθε εθνικότητας και θρησκείας, ανάμεσα τους και Έλληνες. Οι πιο φημισμένοι ήταν οι Μανιάτες. Τη Μάνη την ονόμαζαν τότε Μεγάλο Αλγέρι. Τον 18ο αι. οι Μανιάτες ζούσαν αποκλειστικά από τις πειρατικές επιδρομές.

Όπως φαίνεται, την περίοδο της Τουρκοκρατίας, η πειρατεία στις ελληνικές θάλασσες ήταν μία συνηθισμένη κατάσταση. Για όσα όμως υπέφεραν οι ελληνικοί πληθυσμοί ευθύνη έχουν και οι χριστιανικές δυνάμεις της Ευρώπης. Κύριο αίτιο ήταν η σύγκρουση Άγγλων και Γάλλων για την υπεροχή στις θάλασσες και τον έλεγχο του εμπορίου στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο αλλά και την επικράτησή τους στις αποικίες της Ανατολής. Η στάση που κράτησαν, ως ένα βαθμό, νομιμοποιούσε τη δραστηριότητα των πειρατών, αφού διατηρούσαν μαζί τους σχέσεις και ανέπτυσαν συναλλαγές, αναθέτοντάς τους κουρσάρικες επιδρομές για να πλήττουν τους αντιπάλους τους.

Στο σημείο αυτό καλό είναι να επισημανθούν οι διαφορές της πειρατείας από το κούρσο: Η πειρατεία ήταν εκτός νόμου. Οι πειρατές ζούσαν από τη λεηλασία και την αρπαγή. Ενεργώντας για ίδιο όφελος, λεηλατούσαν παράκτιες περιοχές και πλοία κάθε εθνικότητας, χωρίς διάκριση, σε καιρό ειρήνης και σε καιρό πολέμου.

Εικόνα 2.12: Έλληνες πειρατές σε καταφύγιό τους κάπου στο Αιγαίο,
<http://www.tzivaerikalymnos.com/-u-q/103--15->

Το κούρσος ή η καταδρομή ήταν η επίθεση ιδιωτών σε καιρό πολέμου με πλοία εξοπλισμένα, εναντίον εχθρικών εμπορικών πλοίων. Οι κουρσάροι έχουν συγκεκριμένη εθνικότητα και ενεργούν για λογαριασμό εμπόλεμης ευρωπαϊκής δύναμης. Υπόκεινται σε ορισμένους νόμους, όπως να υψώνουν τη σημαία της χώρας που υπηρετούν και να είναι εφοδιασμένοι με την ειδική άδεια για το κούρσος εχθρικών πλοίων. Κύριος στόχος των κουρσάρων, Ελλήνων και Ευρωπαίων, δεν είναι πια οι μουσουλμάνοι Τούρκοι αλλά οι Γάλλοι: τα γαλλικά εμπορικά πλοία και το γαλλικό εμπόριο.

«Παρά το φόβο και τις καταστροφές που προξενούσε η πειρατεία στις κοινότητες του Αιγαίου, μακροπρόθεσμα συνέβαλλε καθοριστικά στη διαμόρφωση μιας αυτόνομης και ισχυρής ταυτότητας, ενώ παράλληλα εξασφάλισε ένα πραγματικό επίπεδο ευημερίας. Ακόμα, επηρέασε όλες τις πτυχές της ιστορικής πορείας των αιγαιοπελαγίτικων κοινοτήτων, από την οικονομική ανάπτυξη και την πολιτική διοίκηση ως την αρχιτεκτονική και τα πολιτισμικά πρότυπα. Οι οικονομικές και κοινωνικές ελίτ που θα αναδυθούν μέσα από τις κοινότητες αυτές θα παίξουν πολύ σημαντικό ρόλο στην Επανάσταση του 1821, χάρη στη συσσώρευση πλούτου και στην απόκτηση πολεμικής εμπειρίας.»¹³

¹³ Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού:
<http://www2.egeonet.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=6963>

Ενώ κατά την Τουρκοκρατία οι πειρατικές επιδρομές ήταν φαινόμενο καθημερινό, με την έναρξη της Επανάστασης του 1821 σχεδόν εξαφανίζεται —τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια— όπως μας πληροφορεί ο Σπ. Τρικούπης. Σταδιακά, όμως και όσο η εξέλιξη του Αγώνα γίνεται ολοένα δυσχερέστερη, ο αριθμός των ελληνικών πλοίων που επιδίδονται σε πειρατικές επιδρομές συνεχώς αυξάνεται.

Προς Ίντ Σ. Τη Αιγιάς Τεγάτος Διευθυντική Επιτροπή Αιγιάδας (Α)
 Το Μισράο Τεάικια και δύο Συμπατριώτων Ίντ Μοίρες

Παρόντα έμμενος προς Ίντ Σ. Είφοσον τάντη Μισράο Τεάικιας
 θείας αιταίρου διά Ίντ σφερότερον εΐ, κατ'εΐ έτος 1822 σαρμαρεθός οΐσο ε-
 ζός Ίντ Μοίρες Κίσιος Μανόλης εΐίβης και δύο Συμπατριώτων, ου γΐ Ίντ θείον
 Πατριότατου, εΐς χείρας ημεΐν σαρμαρεθός Ίντΐντων σαρμαρεθός χροΐμαΐα, και
σασυγμένον και δύο θεία δόσουσι να κείψουσι αυτών θεία εΐίνας και θεία εΐίνα
ΐσος και θεία εΐίνας ΐσος. Και ούτος εΐσασυγμένον θείον, εΐσασυγμένον
 πΐσος Ίντ Συμπατριώτων, ου σΐσον εΐίνας, και να θεία δανείσουσι εΐίνα και εΐίνα
 θερουΐον ασΐ θεία χείρας Ίντ ημεΐν, και οι Συμπατριώτων, εΐβουΐοντες
 εΐί εΐντ εΐχον ανακίωσιον μαγμαΐα χηχάδα γρΐστα, εΐσσον και αυθΐοισα
 σμε εΐνα να θεία δανείσω εΐντ, όγτος σαρμαρεθός Ίντ δυζοχάιων εΐσσυμα
 θένουσι και θεία εΐίνα δανείωμά γρΐστα εΐνπαύοισα, και εΐνάον όμοιογΐα

Εικόνα 2.13: Απόσπασμα αναφοράς του Νικολάου Τράκκα, Υπολιμενάρχη Λέρου κατά τα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, προς τη Διευθυντική Επιτροπή Αιγαίου Πελάγους, στην οποία μαρτυρείται ληστοπειρατεία πλησίον της Λέρου το 1822. (Αρχείο Α. Αντώνωφ, ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

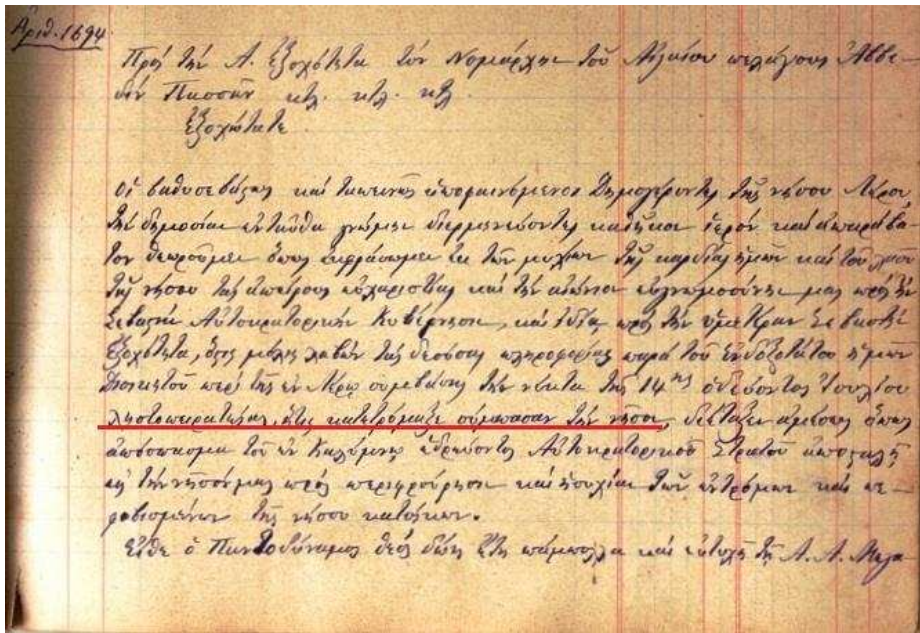
Σε σχετική αναφορά του Νικολάου Τράκκα, Υπολιμενάρχη Λέρου κατά τα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, προς τη Διευθυντική Επιτροπή του Αιγαίου Πελάγους, με έδρα τη Σάμο, μαρτυρείται ληστοπειρατεία σε βάρος του Νισύριου Προεστού Μανόλη Ρείση και δύο συμπατριωτών του, που έλαβε χώρα κοντά στη Λέρο το έτος 1822. [Εικόνα 2.13]

Όταν τον Ιανουάριο του 1828 ανέλαβε τη διακυβέρνηση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους ο Ιωάννης Καποδίστριας, οργάνωσε δύο ναυτικές μοίρες με διοικητές τους: Κωνσταντίνο Κανάρη και Ανδρέα Μιαούλη, με στόχο την καταστολή της πειρατείας. Πολύ σύντομα και με παράλληλη δράση των ξένων στόλων τα πειρατικά ορμητήρια του Αιγαίου είχαν αφανιστεί.

Παρ' όλα αυτά, η πειρατεία στο Αρχιπέλαγος δεν είχε εξαλειφθεί οριστικά. Σε όψιμη περίοδο, προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, υπάρχει μαρτυρία, στο με αριθ. 4 Βιβλίο (Ημερολόγιο) της Δημογεροντίας Λέρου, για την τελευταία ληστοπειρατική επιδρομή που πραγματοποιήθηκε στο νησί τη νύχτα της 14^{ης} Ιουλίου 1897, «ήτις κατετρόμαξε σύμπασαν την νήσον».

Συγκεκριμένα, στις 24 Ιουλίου 1897 οι Δημογέροντες έστειλαν ευχαριστήρια επιστολή προς τον Νομάρχη του Αιγαίου Πελάγους Αββιδίν Πασσά, για την άμεση ανταπόκριση σε αίτημά τους να αποσταλεί στη Λέρο απόσπασμα του Αυτοκρατορικού Στρατού από την Κάλυμνο «προς περιφρούρησιν και ησυχίαν των εντρόμων και πεφοβισμένων της νήσου κατοίκων». [Εικόνα 2.14]

Εικόνα 2.14: Απόσπασμα από το Βιβλίο Νο 4 της Δημογεροντίας Λέρου, σελ.283 Αρ. 1694, στο οποίο αναφέρεται η τελευταία ληστοπειρατεία που έλαβε χώρα στο νησί της Λέρου στις 14 Ιουλίου 1897, (Αρχείο Δήμου Λέρου, ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

Κεφάλαιο 3

Λέρος: θέση – μορφολογία - συνοπτική ιστορία

Εικόνα 3.1: ΛΕΡΟΣ: Το Χωριό έξω από το Κάστρο, το υδραγωγείο με τις καμάρες, οι ανεμόμυλοι και το λιμάνι. [Χαλκογραφία του John H. Allan, 1843, επιχρωματισμένη, 1876, (Συλλογή παλαιών και σπάνιων χαρτών και χαρακτηριστικών του Δήμου Ροδίων - Δωρεά του πλωτάρχη του Βασιλικού Βρετανικού Ναυτικού Noel Rees)]

3.1. Θέση – Μορφολογία

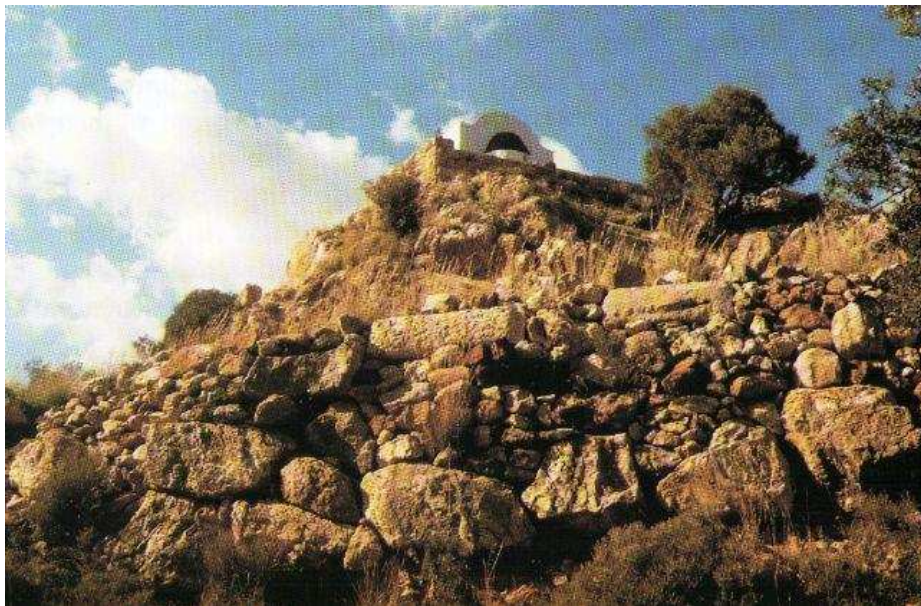
Η Λέρος, με μεγαλύτερο μήκος Β-Ν = 15 χλμ., μεγαλύτερο πλάτος Α-Δ = 9 χλμ. και έκταση 54,24 τ.χμ., συγκαταλέγεται στα μικρά νησιά των Δωδεκανήσων. Βρίσκεται νοτιοανατολικά της Πάτμου και βορειοδυτικά της Καλύμνου, σε απόσταση 30 μιλίων από τις ακτές της Μικράς Ασίας. Το έδαφός της είναι σχετικά ομαλό με χαμηλά υψώματα και πλούσια διαμόρφωση ακτογραμμής, με εντυπωσιακή ποικιλία κόλπων, όρμων και φυσικών λιμανιών.

Ανάμεσα στις λοφοσειρές σχηματίζονται μικρές κοιλάδες, όπου και οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις γης, στις οποίες οι κάτοικοι επιδίδονταν στην καλλιέργεια δημητριακών, οσπρίων, λαχανικών και στην αμπελουργία. Το έδαφος επιτρέπει και ορισμένες δενδροκαλλιέργειες, όπως ελιάς, συκιάς, αμυγδαλιάς και εσπεριδοειδών. Η κτηνοτροφία περιορίζεται στην εκτροφή αιγοπροβάτων. Η Λέρος, διαθέτοντας μικρές και καταπράσινες κοιλάδες, καθώς και αξιόλογα βοσκοτόπια στις πλαγιές των γύρω λόφων, ήταν σχεδόν αυτάρκης σε αγαθά πρώτης ανάγκης.

Ο Ιάκωβος Ραγκαβής έγραφε για τη Λέρο του 19^{ου} αιώνα: «*Η Λέρος είναι εύφορος. Έχει κοιλάδας και κόλπους βαθυτάτους και λιμένας καλούς εν αυτοίς και εν πολίχνιον επί του προς ανατολάς αιγιαλού, συγκείμενον εκ 500 ως έγγιστα οικιών και περιέχον 3000 κατοίκων, οί ζώσιν εκ της γεωργίας και της θαλασπολοΐας...*»¹⁴

3.2. Αρχαιότητα

Διάφορα αρχαιολογικά ευρήματα από το Παρθένι, στα βόρεια του νησιού, επιβεβαιώνουν την κατοίκησή της από την 8^η χιλιετία π.Χ. Κατοικήθηκε από Κάρες, Λέλεγες, Φοίνικες και Κρήτες, για να ακολουθήσουν οι Δωριείς. Κατά τον Όμηρο, η Λέρος μαζί με την Κάλυμνο είχε λάβει μέρος στον Τρωικό πόλεμο. Αργότερα, η ιωνική επίδραση της ισχυρής Μιλήτου, της έδωσε την προσωνομία «Ιωνίας άκρον», για να ακμάσει τον 5ο αιώνα π.Χ. με τον σκωπτικό ποιητή Δημόδοκο και τον ιστορικό Φερεκύδη.

Εικόνα 3.2: Τμήμα αρχαίου τείχους στον Ξηρόκαμπο Λέρου, Νέλα Σαλιάρη-Βρατσάλη, «Το μακρύ ταξίδι της Λέρου μέσα στους αιώνες, έκδοση Δημοτικού Πνευματικού Κέντρου Λέρου, Λέρος 2003, σελ. 19

---

¹⁴ Ένας έμπορος στη Λέρο του 19^{ου} αι., Πέντε μελέτες με βάση το αρχείο Ν. Μαράτου, 2005, σελ. 81

Εικόνα 3.3:
Αγαλματίδιο
της θεάς Υγείας,
ό.π., σελ. 30

Στο μυχό του κόλπου Ξηροκάμπου, σώζονται λείψανα ενός αρχαίου τείχους χτισμένου με τεράστιους ογκόλιθους, που θυμίζουν τα κυκλώπεια τείχη των Μυκηνών. Υπεράνω αυτών βρίσκεται το λεγόμενο Παλιόκαστρο με το ξωκλήσι της Παναγιάς.

Στη Λέρο λατρευόταν η Ιοκαλλίς Παρθένος. Το ιερό της, «εν τόπω ελώδει», έδωσε και στο σημερινό Παρθένι το όνομά του. Στο λόφο, δυτικά του αεροδρομίου, σώζονται ερείπια αρχαίου φρουκτωρίου, που δεν πρέπει να συγχέεται με το ναό της Παρθένου. Στο Παρθένι επίσης βρέθηκε και μαρμάρινη στήλη με το τιμητικό ψήφισμα του Αριστομάχου.

Στην βορειοανατολική Πλαγιά του Μεροβιγλιού, στο μέσον το νησιού, υπάρχει σήμερα τοπωνύμιο «Παλιασκούπης», παραφθορά του «Παλαιός Ασκληπίος», δίπλα σε αρχαία πηγή. Εκεί γύρω βρέθηκαν αρχαία κιονόκρανα και αγαλματίδιο της Θεάς Υγείας, το οποίο φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Λέρου. Πιθανόν να μην είναι τυχαίο που στον ίδιο χώρο υπάρχει σήμερα ξωκλήσι αφιερωμένο στο ιαματικό Άγιο Παντελεήμονα! Έχουν διασωθεί και κάποια ίχνη της Αλεξανδρινής και Ελληνιστικής Περιόδου στο νησί, καθώς και ερείπια κατοικιών με ψηφιδωτά δάπεδα στην περιοχή της Αγίας Μαρίνας, της Ρωμαϊκής Εποχής. Η περιοχή αυτή περιμένει την αρχαιολογική σκαπάνη, για να φέρει στο φως πολλούς από τους θησαυρούς που φυλάσσει αιώνες τώρα. Τη σημασία του θαλάσσιου εμπορικού δρόμου στην περιοχή κατά την ύστερη αρχαιότητα επισημαίνει ο Πλούταρχος με την αναφορά του στη σύλληψη του Ιουλίου Καίσαρα πολύ κοντά στη Λέρο, το 74 μ.Χ. από πειρατές και την αιχμαλωσία του στη νησίδα Φαρμάκω, λίγα μίλια ανατολικά.¹⁵

3.3. Βυζαντινή εποχή

Η βυζαντινή εποχή άφησε αξιόλογα ίχνη έως τις μέρες μας:

Τα ερείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής του 6^{ου} αι., με ψηφιδωτό δάπεδο, χτισμένης ίσως επί του ναού της Ιοκαλλίδος Παρθένου, ήρθαν στο φως κατά τις σωστικές ανασκαφές, που πραγματοποιήθηκαν τη δεκαετία του '80 κατά τη διάνοιξη του αεροδρομίου του νησιού και αποδεικνύουν την ύπαρξη σημαντικού οικισμού στην περιοχή.

Το Κάστρο του Παντελίου, με το ναό της ομώνυμης Παναγιάς, στο λόφο πάνω από τη σημερινή πρωτεύουσα Αγία Μαρίνα.

¹⁵ Μανόλης Ήσυχος, *ΤΟ ΠΑΝΟΡΑΜΑ ΤΗΣ ΛΕΡΟΥ*, Λέρος 1989, σελ. 20

Τα πολλά βυζαντινά ξωκλήσια, όπως μαρτυρούν τα υπολείμματα του ναού της Αγ. Βαρβάρας στην Αγ. Μαρίνα, ο Άγιος Θεολόγος στο Λακκί, η Παναγιά η Γουρλομάτα στο Δρυμόνα, ο Αγ. Γεώργιος στο Παρθέني κ.ά.

Εκόνα 3.4: Ο ναός του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου στο Λακκί (11^{ος} αι.)

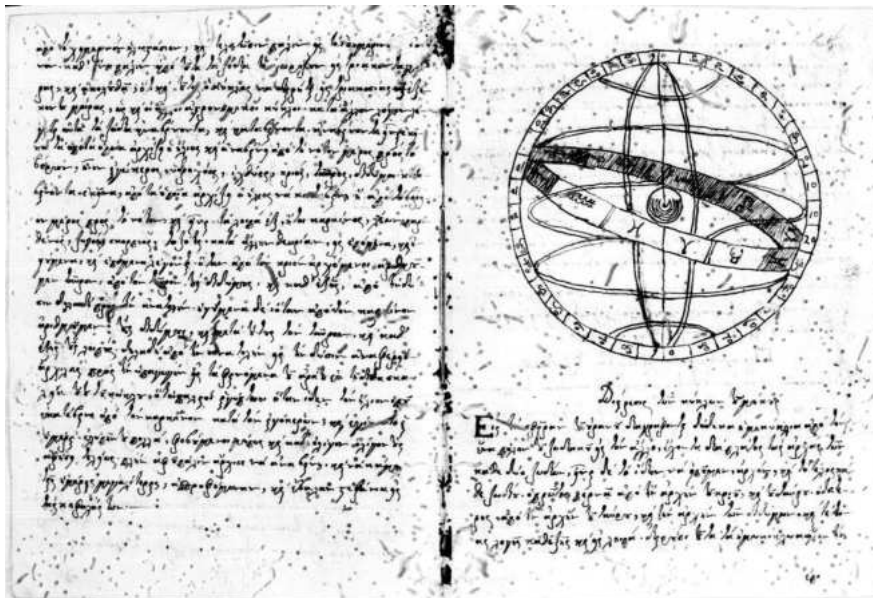
Όπως αναφέρεται σε βυζαντινά χρυσόβουλα, το Παλιόκαστρο αποφασίστηκε από τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό (11^{ος} αι.) να δοθεί στους εποίκους – κατοίκους του Κάστρου του Παντελιού, «εις φυλακήν και σωτηρίαν αυτών» σε περίπτωση επιδρομών και όλο το Κάστρο Παντελίου να παραδοθεί στους μοναχούς του Οσίου Χριστοδούλου.¹⁶

3.4. Ιπποτοκρατία (1309-1523) – Τουρκοκρατία (1523-1912)

Το 1309 η Λέρος ακολουθεί τη μοίρα των υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου και καταλαμβάνεται από τους Ιππότες του Αγίου Ιωάννη της Ρόδου, οι οποίοι παραμένουν έως το 1523. Τους διαδέχονται οι Οθωμανοί Τούρκοι, οι οποίοι παραχωρούν στα μικρά νησιά ειδικό καθεστώς προνομίων, με κύριο χαρακτηριστικό την αυτοδιοίκηση των νησιωτών και την υποχρέωσή τους να καταβάλλουν ετήσιο φόρο (maktu).

Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα το Χωριό της Λέρου βρισκόταν έξω από το Κάστρο, στις ΝΔ πλαγιές του λόφου και πολύ κοντά σ' αυτό, για να προλαβαίνουν οι κάτοικοι να βρίσκουν καταφύγιο σ' αυτό σε περίπτωση επιδρομών.

¹⁶ Μανόλης Ήσυχος, ό.π., σελ. 22

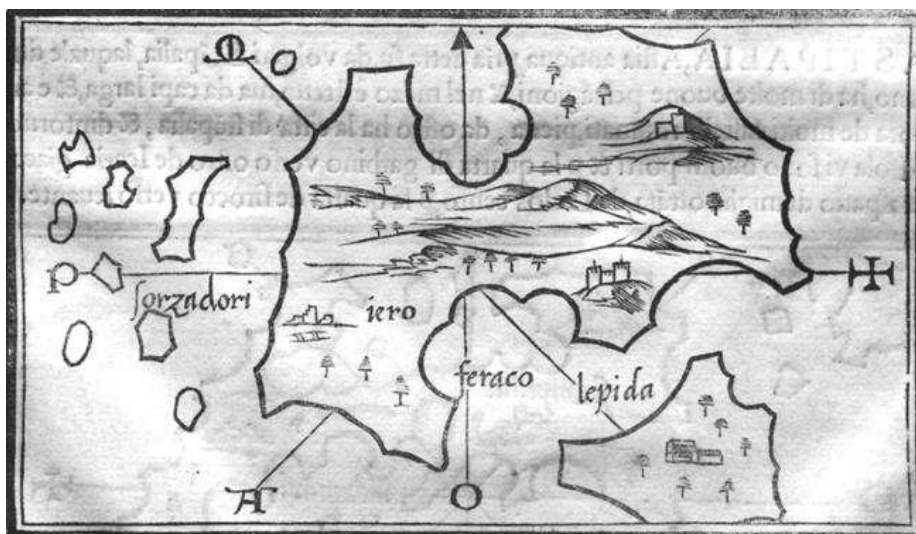

Εικόνα 3.5: Σελίδες από το χειρόγραφο της Παναγιάς του Κάστρου «Γεωγραφία-Σφαιρικά» του Χρυσόστομου Νοταρά, (Αρχείο: Χειρόγραφα Παναγιάς Κάστρου, ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

Το 1726 λειτούργησε και Σχολή στη Λέρο, στην Παναγιά του Κάστρου, η περίφημη Σχολή του Μοναχού Δαμασκηνού. Εκεί υπήρχε και ξακουστή βιβλιοθήκη, με δεκάδες χειρόγραφα και έντυπα βιβλία του 16^{ου} και 17^{ου} αι. Η βιβλιοθήκη αυτή, μετά από πολλές περιπέτειες, διασώθηκε μέχρι τις μέρες μας και σήμερα φυλάσσεται στο νεοϊδρυθέν, από την Ι. Μ. Λέρου, Μουσείο της Παναγιάς του Κάστρου. Οι Λεριοί πήραν μέρος από νωρίς στην Ελληνική Επανάσταση. Σε σχετική επιστολή των Προκρίτων της προς τους Υδραίους, στις 8 Μαΐου 1821, υπογραμμίζουν τη θέλησή τους για «ελευθερία ή θάνατο»: «...και ημείς άπαντες είμεθα πρόθυμοι δια την του γένους ελευθερίαν και απαλλαγήν να αποθάνωμεν...»¹⁷ Στα ανατολικά του νησιού έλαβε χώρα η περίφημη ναυμαχία του Γέροντα, (24 Αυγούστου 1824), ενώ στα λιμάνια της έβρισκαν ασφαλές καταφύγιο και θερμή φιλοξενία τα ελληνικά πολεμικά. Η Λέρος σε όλη σχεδόν την εποχή της ιστιοφόρου ναυτιλίας παρέμεινε ένας ασήμαντος ενδιάμεσος σταθμός μεταξύ Ρόδου και Χίου. Επειδή βρισκόταν στην πορεία της μικρασιατικής ρότας, που διερχόταν ανατολικά των Ν. Σποράδων (Δωδεκάνησα), οι δυτικοί όρμοι του νησιού παρέμειναν αναξιόποητοι. Το Λακκί, ο εντυπωσιακός αυτός όρμος, έμενε έξω από τη ρότα των πλοίων έως και τον 19^ο αι.¹⁸

¹⁷ Επιστολή Προκρίτων Λέρου προς Υδραίους, 1821, Ιστορικό Αρχείο Ύδρας

¹⁸ Δ. Κωστόπουλος, *Η Λέρος στους χάρτες του 16^{ου} και 17^{ου} αι., ΛΕΡΙΑΚΑ, τόμος 1^ο, σελ. 95, Αθήνα 2007*

Χάρτης 3.1: Χάρτης της Λέρου, από το *Libro de tutee l' isole del Mundo* του B. Bordone, 1528, (Τα “Lepida” χαρτογραφούνται ως ξεχωριστό νησί), ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου

3.5. Ιταλοκρατία (1912-1945)

Το 1912 κατέλαβαν τα Δωδεκάνησα οι Ιταλοί, εκδιώκοντας τους Οθωμανούς. Διέβλεψαν από την αρχή τη στρατηγική σημασία του ξεχασμένου κόλπου του Λακκιού και γενικά της Λέρου και μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, αφού παγίωσαν τη θέση τους στην περιοχή, ξεκίνησαν μεγάλα έργα διαμόρφωσης του κόλπου σε αεροναυτική βάση. Παράλληλα μετέτρεψαν ολόκληρο το νησί σε φρούριο, κατασκευάζοντας πυροβολαρχίες στα περισσότερα υψώματά του, οικοδομώντας πολλούς στρατώνες και διανοίγοντας δεκάδες γαλαρίες για αποθήκες όπλων και πυρομαχικών.

Για τη στέγαση των στρατιωτικών και των οικογενειών τους σχεδίασαν και οικοδόμησαν ολόκληρη πόλη, την οποία ονόμασαν Portolago (Λιμάνι της λίμνης), το σημερινό Λακκί. Οι Ιταλοί αρχιτέκτονες κατάφεραν από το 1928 έως το 1936 να δημιουργήσουν ένα ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό σύνολο μεσογειακού ρασιοναλισμού, που παίζει με την πλαστικότητα των όγκων: (κτίρια διοίκησης, ξενοδοχείο, θέατρο, σχολείο, κυκλική αγορά, εκκλησία, εμπορικές ζώνες, κατοικίες κ.ά.).

Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Λέρος, έγινε θέατρο σημαντικών πολεμικών επιχειρήσεων. Μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών, (8 Σεπτεμβρίου 1943), οι Γερμανοί επεδίωξαν την κατάληψή της. Επί 52 μέρες βομβάρδιζαν ανηλεώς το νησί, με πρώτο μεγάλο πλήγμα, μέσα στο λιμάνι του

Λακκιού, τη βύθιση του ελληνικού Α/Τ Βασίλισσα. Αμέσως μετά ακολούθησε η περίφημη «Μάχη της Λέρου» και η κατάληψη του νησιού από τους Γερμανούς στις 16 Νοεμβρίου 1943. Στις 31 Μαρτίου του 1947 απελευθερώνονται τα Δωδεκάνησα, μαζί και η Λέρος, για να ακολουθήσει την επόμενη χρονιά η Ενσωμάτωσή τους στην Ελλάδα (7 Μαρτίου 1948).

3.6. Μετά τον πόλεμο

Το τελευταίο έτος του εξοντωτικού και καταστροφικού για την πατρίδα μας Εμφυλίου (1949), στα μεγάλα κτίρια της ιταλικής αεροναυτικής βάσης, απέναντι από την πόλη του Λακκιού, λειτούργησε έως το 1964 μια από τις «Παιδουπόλεις» του μετεμφυλιακού κράτους με την επωνυμία «Βασιλικαί Τεχνικαί Σχολαί Λέρου».

Στο μεταξύ, το 1957, είχε ιδρυθεί η «Αποικία Ψυχασθενών Λέρου» στο χώρο των Λεπίδων, σε ιταλικές και πάλι εγκαταστάσεις. Είναι ενταγμένη στο πλαίσιο λειτουργίας του Κρατικού Θεραπευτηρίου Λέρου (Κ.Θ.Λ.), στο οποίο απασχολούνται ως σήμερα εκατοντάδες Λεριοί.

Ήδη έχουν ξεκινήσει κάποιες προσπάθειες τουριστικής ανάπτυξης στο νησί με την ανέγερση μικρών ξενοδοχειακών μονάδων και σχετικών έργων υποδομής. Μακροπρόθεσμος στόχος είναι η παραμονή των νέων στον τόπο τους λόγω της συρρίκνωσης των θέσεων εργασίας στο Κ.Θ.Λ.

Εικόνα 3.6: Οι παραδοσιακοί οικισμοί Αγία Μαρίνα και Πλάτανος, με το μεσαιωνικό Κάστρο στην κορυφή του ομώνυμου λόφου

3.7. Στα χρόνια της δικτατορίας

Εικόνα 3.7: Ο Χριστός Πάσχων, του Κυριάκου Τσακίρη, από το κεντρικό κλίτος του ναού της Αγίας Κιουράς

αναγνωριστεί από το Υπουργείο Πολιτισμού ως μνημείο της νεότερης ιστορίας μας και γίνεται τόπος προσκυνήματος από χιλιάδες επισκέπτες.

Την εποχή της Επταετίας (χούντα των συνταγματαρχών 1967-1974), η Λέρος, λόγω της κτιριακής υποδομής, που άφησαν οι Ιταλοί, χρησιμοποιήθηκε ως τόπος εκτοπισμού και εξορίας για εκατοντάδες δημοκρατικούς πολίτες. Ανάμεσά τους ο ποιητής της Ρωμοσύνης Γιάννης Ρίτσος, (εδώ έγραψε κάποια από τα έργα του, όπως «Τα 18 Λιανουτράγουντα της πικρής πατρίδας»), ο Χαρίλαος Φλωράκης, ο Μανόλης Γλέζος, ο Λευτέρης Βουτσάς, ο Ανδρέας Λεντάκης κ.ά.

Τότε αγιογραφήθηκε από τους εξόριστους καλλιτέχνες Κυριάκο Τσακίρη, Αντώνη Καραγιάννη και Τάκη Τζανετέα το όμορφο ξωκλήσι της Αγίας Κιουράς (Αγίας Ματρώνας), στον ομώνυμο ορμίσκο, 800 μέτρα βόρεια του στρατοπέδου Παρθενίου.

Σήμερα, για τον λόγο αυτόν, έχει

3.8. Η Λέρος και οι Λεριοί σήμερα

Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, οι Λεριοί δέχτηκαν πολλές επιρροές από ξένους και οικείους που προσέγγιζαν το νησί. Κατάφερναν όμως πάντα να απομονώνουν και σε κάποιο βαθμό να νιοθετούν τα θετικά στοιχεία κάθε πολιτισμού, διατηρώντας μια γνήσια δική τους παράδοση.

Άνθρωποι νοικοκυραίοι, ζεστοί, ανοιχτόκαρδοι και φιλόξενοι, οι Λεριοί αγαπούν τον τόπο τους και ό,τι τους δένει μαζί του. Σαν νησιώτες, αρκετοί ασχολούνται με ναυτικά επαγγέλματα και καταγίνονται με την αλιεία. Λίγοι είναι αγρότες και κτηνοτρόφοι, αφού το νησί είναι μικρό και τα καλλιεργήσιμα εδάφη και οι βοσκότοποι λιγοστά. Ανάμεσά τους όμως υπάρχουν και άξιοι τεχνίτες, μάστορες: караβομαραγκοί, οικοδόμοι, πετράδες κ.ά.

Ιδιαίτερα αγαπούν και καλλιεργούν την παράδοση και την πνευματική ζωή. Η Δημοτική Βιβλιοθήκη του νησιού θεωρείται, από παλιά, μια από τις σημαντικότερες βιβλιοθήκες της Δωδεκανήσου. Στον Πύργο Μπελλένη, στα Άλιντα, στεγάζεται το Λαογραφικό και Ιστορικό Μουσείο της Λέρου με σπάνια εκθέματα. Στο σύγχρονο Αρχαιολογικό Μουσείο, στην Αγία Μαρίνα, εκτίθενται αξιόλογα ευρήματα από την προϊστορία του νησιού και τους ιστορικούς χρόνους μέχρι τη μεσαιωνική περίοδο: επιγραφές, επιτύμβιες

στήλες, νομίσματα, ψηφιδωτά, αγγεία κλπ. Χωρίς να προδίδουν τα έθιμα και τις παραδόσεις τους, οι Λεριοί έχουν κατορθώσει να συνδυάζουν και τα θετικά στοιχεία της σύγχρονης ζωής. Ο Πολιτιστικός Σύλλογος «Άρτεμις» δραστηριοποιείται με επιτυχία στον τομέα των χορευτικών εκδηλώσεων, της λαϊκής και παραδοσιακής μουσικής. Η Θεατρική Ομάδα Λέρου ασχολείται συστηματικά με το ανέβασμα θεατρικών παραστάσεων σε ετήσιους κύκλους, οι οποίες παρουσιάζονται κάθε χρόνο και έξω από το νησί.

«Στη Λέρο μπορείς να δεις και σήμερα όργωμα με ζώα, αλώνισμα σε παραδοσιακό αλώνι, τον μερακλή αγωγιάτη - με το κλωνί βασιλικό στ' αυτί - να μεταφέρει με τα ζώα του φορτία στα στενοσόκακα της Χώρας, κάτω απ' το κάστρο. Εικόνες ειδυλλιακές, που σ' άλλα μέρη είναι ήδη παρελθόν»¹⁹.

Εικόνα 3.8: Το πυργάκι της Γούρνας και η χαρακτηριστική καταχύτρα του

¹⁹ ΛΕΡΟΣ μια πραγματικότητα, Έκδ. Πολιτιστικού Συλλόγου Λέρου «ΑΡΤΕΜΙΣ», 1985

Κεφάλαιο 4

Τα πυργόσπιτα της Λέρου

Εικόνα 4.1: Το Κάστρο του Παντελιού και το παλιό Χωριό του 17^{ου} - 18^{ου} αι. έξω απ' αυτό, Arturo Facioli, *Η Δωδεκάνησος 1912*, επανέκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου, 2005

4.1. Βιβλιογραφικές αναφορές για τα πυργόσπιτα της Λέρου το 19^ο αι.

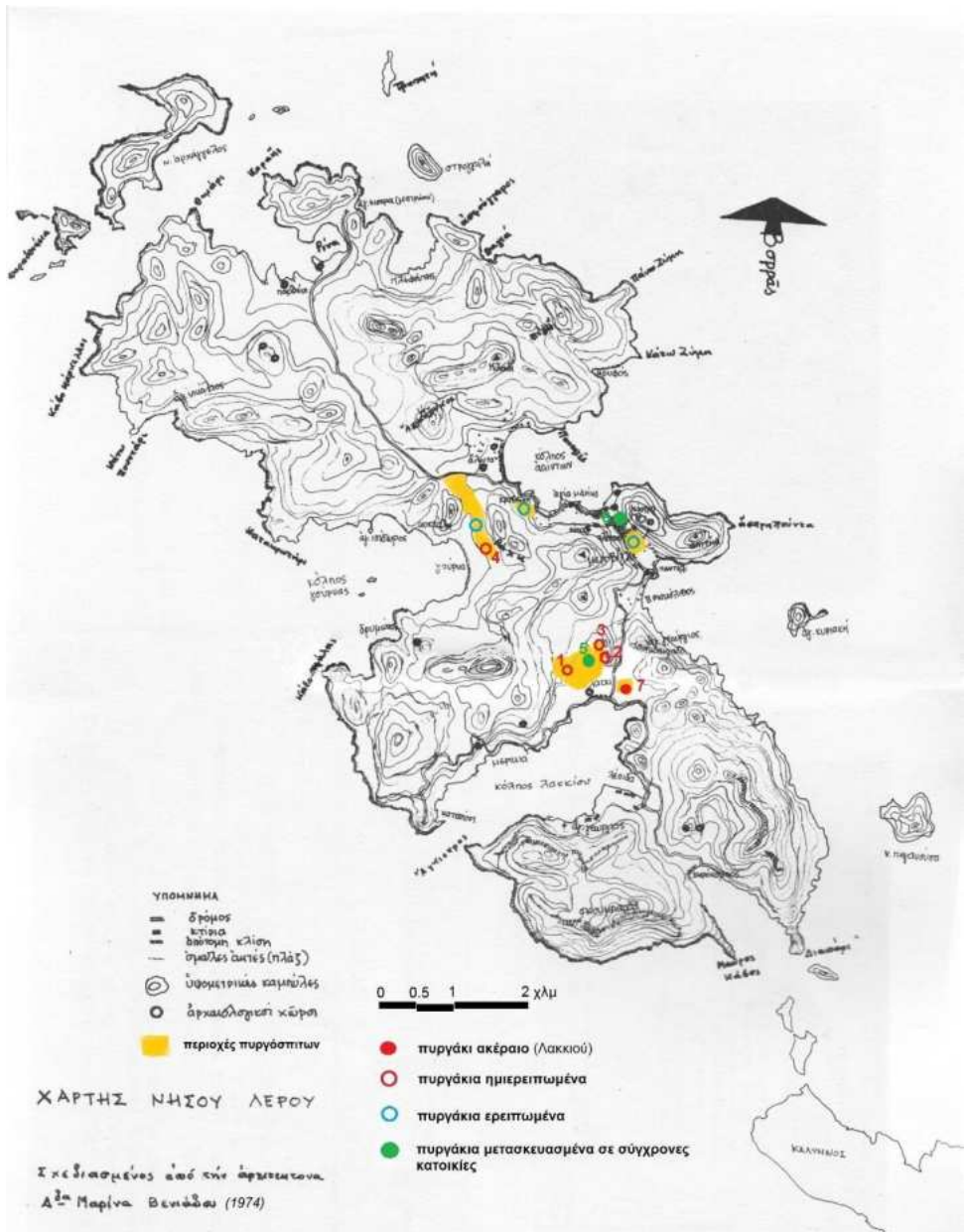

Σύμφωνα με μαρτυρίες, υπήρχαν πολλά πυργάκια στο νησί της Λέρου, κυρίως στις περιοχές του Λακκιού, της Γούρνας και της Καμάρας. Ο Διονύσιος Οικονομόπουλος, γιατρός της Ελληνικής Παροικίας Καΐρου, όταν ήρθε στη Λέρο το 1885-1888, φιλοξενούμενος του Δημογέροντα και Μεγάλου Ευεργέτη του νησιού Νικολάου Τσιγαδά Βέη, με σκοπό να συγγράψει βιβλίο για τη Λέρο και τους Λεριούς, είδε μερικά τέτοια πυργόσπιτα στην περιοχή της Καμάρας.²⁰

Εικόνα 4.2: Το εξώφυλλο του βιβλίου του Δ. Οικονομόπουλου «ΛΕΡΙΑΚΑ-ΗΤΟΙ ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΛΕΡΟΥ», 1888, επανέκδοση Δημοτικού Πνευματικού Κέντρου Λέρου, 2003

²⁰ Οικονομόπουλος Διονύσιος, *ΛΕΡΙΑΚΑ-ΗΤΟΙ ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΛΕΡΟΥ*, 1888, σελ. 48-49

Χάρτης Λέρου με τις περιοχές και τις θέσεις των πυργόσπιτων

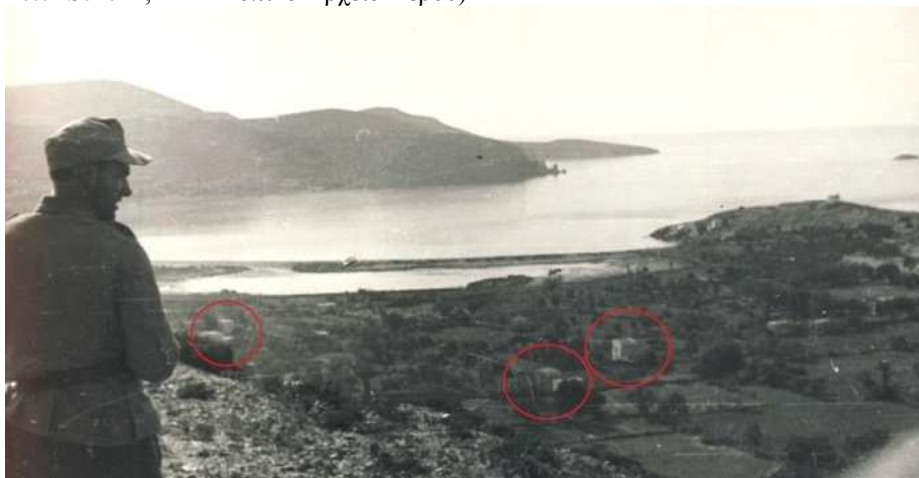

Χάρτης 4.1: Χάρτης νήσου Λέρου της Μαρίνα; Βενιάδου, αρχιτέκτονα ΕΜΠ, από το βιβλίο του Μιχαήλ Σαμάρκου *ΛΕΡΟΣ Η ΜΑΛΤΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ*, 1974 (Επισημαίνονται οι περιοχές και οι θέσεις των πυργόσπιτων του νησιού)

Εικόνα 4.3: Περιοχή της Καμάρας, στην οποία διακρίνονται δύο πυργάκια. Η λήψη της έγινε από τον Γερμανό αλεξιπτωτιστή Hans Waiser στις 14 Νοεμβρίου 1943, κατά τη 2^η μέρα της Μάχης της Λέρου. (Αρχείο του Γερμανού ερευνητή και συγγραφέα Peter Schenk, ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

Εικόνα 4.4 : Η κοιλάδα της Γούρνας, όπου διακρίνονται κάποια πυργάκια. Η λήψη της φωτογραφίας έγινε από τον Γερμανό αλεξιπτωτιστή Hans Waiser στις 14 Νοεμβρίου 1943, κατά τη 2^η μέρα της Μάχης της Λέρου. (Αρχείο του Γερμανού ερευνητή και συγγραφέα Peter Schenk, ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

Εικόνα 4.5: Το πυργόσπιτο στην περιοχή Γούρνα από ΒΔ

«... Η εξοχή αυτή ολίγους περιέχει οικίσκους γεωργών, μονίμως αυτόθι κατοικούντων, και τινες μικρούς πύργους κτηματιών....»

Αναφέρει μάλιστα μια συμπλοκή, που συνέβη στη Λέρο τριάντα χρόνια πριν τη δική του επίσκεψη στο νησί, το 1854, μεταξύ Γάλλων και πειρατών από τη Σάμο, με φόντο έναν τέτοιον πύργο, τον πύργο του Γλύφη στην περιοχή Καμάρα και μάλιστα κοντά στο ξωκλήσι του Αγίου Ιωάννη. Μετά από άγρια καταδίωξη, το σαμιώτικο πειρατικό προσορμίστηκε στον μικρό όρμο του Ξηροκάμπου και οι πειρατές κατευθύνθηκαν προς τα βόρεια του νησιού με σκοπό να κρυφτούν και να ξεφύγουν από τους διώκτες τους. Ο Γάλλος πλοίαρχος αποβίβασε ένα άγημα και τους κυνήγησε. Γράφει ο Οικονομόπουλος: *«...ανακάλυψε και πολιορκήσε τους πειρατάς εν Καμάρα, κατακλεισθέντες προς αντίστασιν εν τω αυτόθι πύργο του Γλύφη. Προσβαλών δε τον πύργον ακροβολιστικώς και δι' ορεινού πυροβόλου, όπερ έστησεν εις θέσιν κατάλληλον προ του παρεκκλησίου του Αγ. Ιωάννου, ηνάγκασε τους πειρατάς να παραδοθώσιν, αφού εγκρημνίσθη η υπό του πυροβόλου προσβαλλομένη πλευρά του πύργου...»²¹*

Ο Χάρης Κουτελάκης, αναφέρει ότι υπήρχαν αρκετοί τέτοιοι πύργοι στην περιοχή της Γούρνας. Παρουσιάζοντας ένα έγγραφο της Δημογεροντίας Λέρου, με ημερομηνία 17 Ιανουαρίου 1828, αναφέρει τη μαρτυρία κάποιου ναύτη, από τις Σπέτσες, ο οποίος βρέθηκε με άλλους συντρόφους του στη Λέρο τις ημέρες διεξαγωγής της ναυμαχίας του Γέροντα (καλοκαίρι 1824).

²¹ Οικονομόπουλος Διονύσιος, ό.π. σελ. 48-49

«...Αράξαμεν εις ένα λιμένα της νήσου ονομαζόμενον Αγία Μαρίνα εις εν μέρος άντικρυ, όπου ονομάζεται Αλιντα.... Επήγαμεν από το άλλο μέρος όπου φαίνεται ο άλλος λιμήν, όπου ήτον πύργου. Εκεί λοιπόν όπου είναι ένας πύργος παλαιός και έχει και έναν δρόμον (σοκάκι) στενόν, εβρήκαμεν μίαν νέαν γυναίκα και εκάθητο. Μάλιστα εις αυτόν τον πύργον είχε και εν πηγάδι και άνωθεν του πηγαδίου και μίαν συκίαν και άντικρυ μιαν ροδιάν....»²²

Οι πληροφορίες για τα πυργάκια της Λέρου σπανίζουν. Εξάλλου έχουν απομείνει ελάχιστα δείγματα, τα περισσότερα ερειπωμένα και εγκαταλειμμένα. Χρόνο με το χρόνο γκρεμίζονται και καταστρέφονται και μαζί χάνεται η αρχιτεκτονική και ιστορική τους διαδρομή.

Χάρτης 4.2:
Χάρτης της
Λέρου από
το Google
Earth στον
οποίο
σημειώνονται
τα τοπωνύμια

²² Χάρης Κουτελάκης, ΠΑΡΘΕΝΟΦΘΟΡΙΑ & ΑΛΛΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, ΛΕΡΙΑΚΑ-Επιθεώρηση Λεριακών Μελετών, τεύχος 1, 2007, σελ.21-22

4.2. Τα σωζόμενα πυργόσπιτα της Λέρου

Δεκάδες ήταν τα πυργόσπιτα στη Λέρο, έως και τον περασμένο αιώνα. Δυστυχώς τα περισσότερα σήμερα έχουν μεταβληθεί σε σωρούς ερειπίων ή έχουν κατεδαφιστεί για να αναγερθούν σύγχρονες κατοικίες. Σώζονται ελάχιστα, τα περισσότερα δυστυχώς σε ερειπιώδη κατάσταση: ένα στη Γούρνα (ιδιοκτησίας της κ. Έλλης Ζέκου) και έξι στην ευρύτερη περιοχή του Λακκιού.

Στην αρχική του μορφή, με όλα τα χαρακτηριστικά του στοιχεία, διατηρείται μόνο ένα στο Λακκί, το οποίο βρίσκεται δυτικά του Δημοτικού Σχολείου και ανήκει στο Ελληνικό Δημόσιο. Ένα, το επονομαζόμενο «Πυργάκι της Κωνσταντινιάς» στο Ψηφιακό Αρχείο του καθηγητή Ν. Μουτσόπουλου), έχει μετασκευαστεί σε σύγχρονη κατοικία, διατηρώντας όμως στην πρόσοψη την «καταχύστρα» του. (Η καταχύστρα ή φονέας ή ζεματίστρα είναι στοιχείο καθαρά αμυντικού χαρακτήρα. Πρόκειται για ένα άνοιγμα, ακριβώς πάνω από την είσοδο του πυργόσπιτου από το οποίο οι ένοικοι έριχναν καυτό νερό ή λάδι στους επίδοξους εισβολείς.)

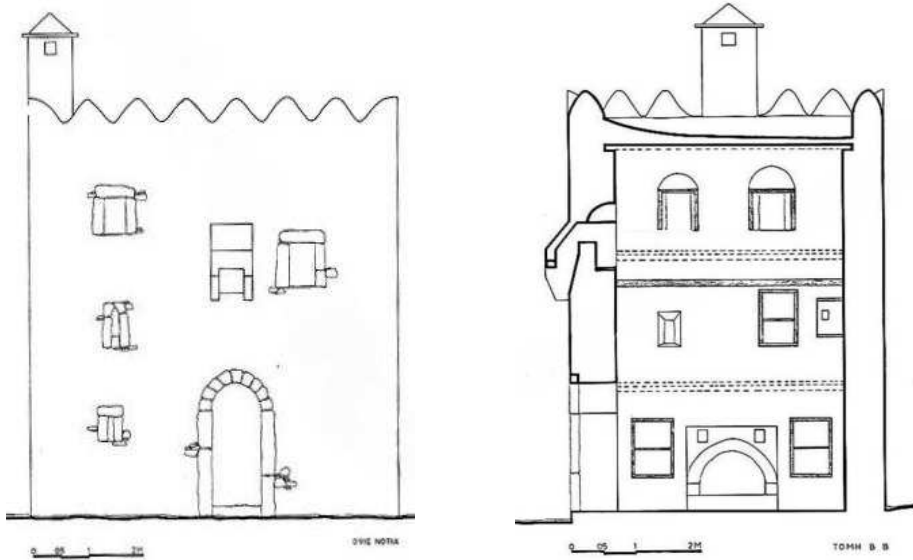
Εικόνα 4.6: Η καταχύστρα στο πυργάκι της Κωνσταντινιάς, στα τέλη της δεκαετίας του '90

Το τρίτο πυργάκι, στην περιοχή Βαγιά, το πυργάκι του Μαράτου²³, διατηρούνταν “λαβωμένο” από τους βομβαρδισμούς του 1943 αλλά ακέραιο έως και τις αρχές της δεκαετίας το '80. Σήμερα μένουν όρθιοι μόνον δύο τοίχοι του, ο βορινός και ο ανατολικός. Έχει όμως ξεχωριστό ενδιαφέρον διότι είναι το μοναδικό πυργάκι που διαθέτει στα εξωτερικά και εσωτερικά του επιχρίσματα εντυπωσιακές εγχάρακτες και ανάγλυφες διακοσμήσεις.

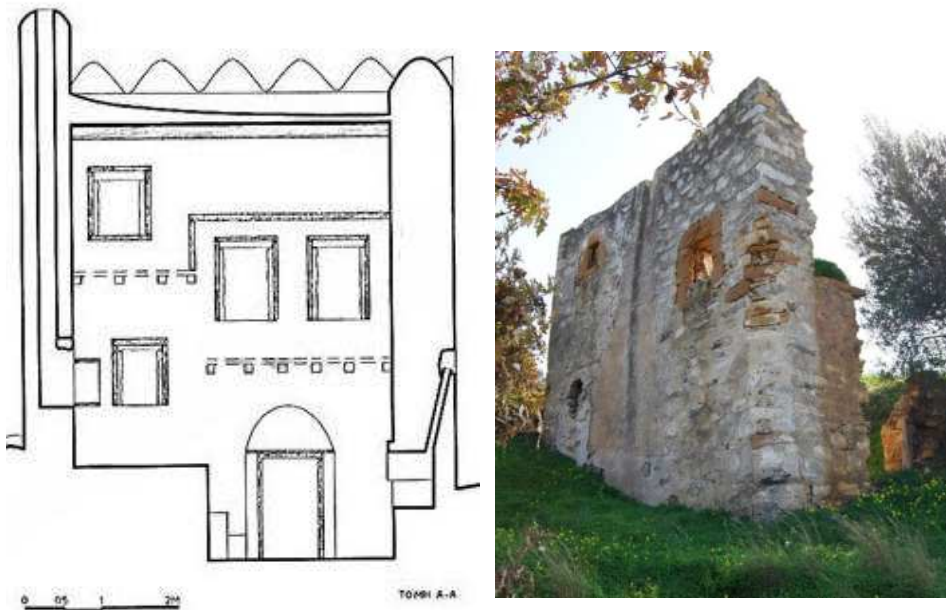
Υπάρχουν άλλα δύο πυργάκια, νότια του Αγίου Νικολάου του Παλιού, σε απόσταση 1 χλμ. από την παραλία του Λακκιού. Το ένα, επονομαζόμενο «πυργάκι του Δεσπότη», έχει χάσει εδώ και δεκαετίες την πρόσοψη, τη νότια όψη, καθώς και τη στέγη του. Το άλλο, 50 μ. βορειότερα, βρίσκεται δυστυχώς σε ερειπιώδη κατάσταση.

²³ Ο Νικήτας Μαράτος: ήταν Λεριός έμπορος και διετέλεσε Δημογέροντας στο νησί στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Το αρχείο του έχει κατατεθεί στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών από τον Σταμάτη Φιλίππιδη και ψηφιοποιημένο αντίγραφο του παραχωρήθηκε στα ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου

Σχέδια 4.1: Ο πύργος της Κωνσταντινιάς στη Λέρο, Ψηφιακό Αρχείο καθηγητή Ν. Μουτσόπουλου (αριστερά) Όψη: <http://www.architecturalfiles.com/afimages/17221.jpg> (δεξιά) Τομή Β-Β, <http://www.architecturalfiles.com/afimages/17225.jpg>

Σχέδιο 4.2: Ο πύργος του Δεσπότη στη Λέρο, Τομή Α-Α, Ψηφιακό Αρχείο καθηγητή Ν. Μουτσόπουλου, <http://www.architecturalfiles.com/afimages/17234.jpg>

Εικόνα 4.7: Το πυργάκι του Δεσπότη όπως είναι σήμερα από τη ΒΔ γωνία του

4.2.1. Τυπολογία πυργόσπιτων – Μορφολογικά στοιχεία

Τα πυργάκια της Λέρου ανήκουν στον τύπο των κυβόσχημων μονόσπιτων. Είναι απλές κατασκευές με υλικά δόμησης την πέτρα, το χώμα και το ξύλο. Μορφολογικά στοιχεία όλων των σωζόμενων πυργόσπιτων της Λέρου είναι:

- οι μικρές διαστάσεις τους: (εμβ. 25-30 τ.μ. και ύψος 7-8 μ.)
- η απουσία μεγάλων ανοιγμάτων (παραθύρων) στο ισόγειο
- τα μικρά ανοίγματα στο ισόγειο, “τουφεκότρυπες”
- η “καταχύστρα” (“φονέας” ή “ζεματίστρα”) πάνω από την είσοδο
- οι υποτυπώδεις επάλξεις περιμετρικά της επίστευσης του επίπεδου δώματος
- διαθέτουν 2 ορόφους ή περισσότερα πατάρια
- οι φέροντες τοίχοι είναι από πέτρα, χωρίς συνδετικό κονίαμα αλλά χώμα με διατομή 0,50-0,70 μ.
- οι τοιχοποιίες εξωτερικά καλύπτονται με αρμολόγημα ενώ εσωτερικά με γενικά επιχρίσματα

Τα περισσότερα πυργάκια βρίσκονταν στη δυτική και νότια πλευρά του νησιού, περιοχές κατ’ εξοχήν αγροτικές και κάλυπταν τις ανάγκες των αγροτικών οικογενειών που εργάζονταν στα χωράφια, μακριά από τη Χώρα και το Κάστρο.

Τα μικρά αυτά ορθογώνια κτίσματα με τις πολεμίστρες, τα μικρά ανοίγματα και τις καταχύστρες επάνω από την κεντρική είσοδο, τα αλληπάλλληλα πατάρια στο εσωτερικό, τις κρύπτες, τις αποθήκες και τους στάβλους, είναι βέβαιο ότι χρησίμευαν εποχικά και ως κατοικίες.

Όταν οι επιδρομές και οι ληστρικές επιθέσεις εξέλειπαν, τα πυργάκια χρησιμοποιούνταν πια ως εξοχικές κατοικίες ή αποθήκες και στάβλοι. Ο αμυντικός τους χαρακτήρας ατόνησε και σταδιακά άρχισαν να αντικαθίστανται με μικρές διώροφες οικίες και αργότερα με αγροτικές κατοικίες, τις λεγόμενες από τους ντόπιους «κατοικίες».

Σε κάποιες μικρές διώροφες οικίες εξοχικών περιοχών παρατηρούνται στις τέσσερις γωνιές της στέψης κατάλοιπα των οδοντωτών επάλξεων, χαρακτηριστικό των πυργόσπιτων του νησιού. Οι κατοικίες είναι μονώροφα, ορθογώνια αγροτικά σπιτάκια με μικρή αυλή η οποία καλύπτεται με πέργολα (κρεβατίνα). Αυτή στηρίζεται συνήθως σε στρογγυλές κολόνες, τα λεγόμενα πήλιαστρα. Τα απλά αυτά σπιτάκια υπάρχουν μέχρι σήμερα στις εξοχικές περιοχές της Λέρου ως μόνιμες κατοικίες γεωργών ή κτηνοτρόφων και ως εξοχικές κατοικίες αστών.

Εικόνα 4.8: «Κατοικιά» της Λέρου στο Λακκί, στην περιοχή Αγίου Νικολάου του Παλιού

Εικόνα 4.9: Διώροφες κατοικίες στα Άλιντα και στο Λακκί Λέρου με αιχμηρές απολήξεις στις γωνίες της στέγης, απομίμηση των οδοντωτών επάλξεων των πυργόσπιτων του νησιού

Χάρτης 4.3: Χάρτης του κεντρικού τμήματος της Λέρου στον οποίο σημειώνονται οι θέσεις των πυργόσπιτων του νησιού, από το Google Earth

Χάρτης 4.4: Χάρτης του Λακκιού, στον οποίο επισημαίνονται οι θέσεις των πυργόσπιτων της περιοχής, από το Google Earth

Κεφάλαιο 5

Το πυργάκι του Μαράτου στη Βαγιά του Λακκιού

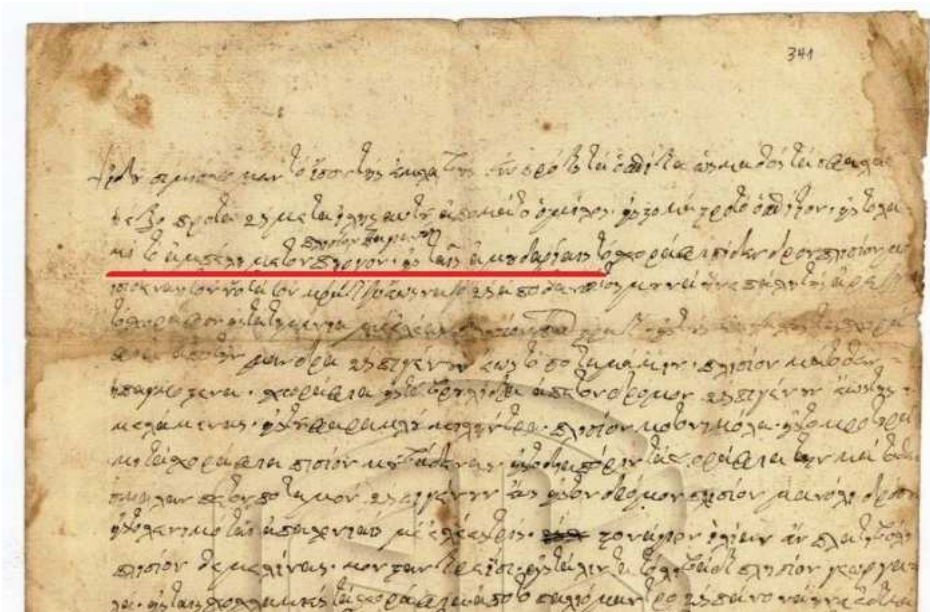
Το πυργάκι του Μαράτου, στη θέση Βαγιά του Λακκιού, 300 μ. περίπου ΒΔ του Αγίου Θεολόγου και 700 μ. περίπου από τη θάλασσα, είναι το μοναδικό από τα εναπομείναντα πυργάκια που ξεχωρίζει για τα μορφοπλαστικά του στοιχεία. Πολύ πιθανόν να είναι, για το λόγο αυτό, το παλαιότερο πυργάκι του νησιού, που ίσως αντιγράφει προγενέστερα μεσαιωνικά κτίσματα, παρόμοιου χαρακτήρα. Πότε ακριβώς χτίστηκε δε γνωρίζουμε. Πάντως στα μέσα του 19^{ου} αι. υπήρξε εξοχική κατοικία του Νικήτα Μαράτου.²⁴ Η οικογένεια Μαράτου, όπως δηλώνεται σε προικοσύμφωνο του 1827, φέρεται να κατέχει και άλλον πύργο στην περιοχή Αμμουδαριές, λίγο βορειότερα από τη Βαγιά. Στο συλλογικό τόμο «Ένας έμπορος στη Λέρο του 19^{ου} αιώνα - Πέντε μελέτες με βάση και αφορμή του αρχείου Νικήτα Μαράτου», που εκδόθηκε το 2005 με έξοδα και επιμέλεια του Θεόδωρου Θεοδώρου και εισαγωγικό σημείωμα του καθηγητή Σταμάτη Φιλίππιδη, αναφέρεται ότι το ξεχωριστό αυτό πυργάκι της Βαγιάς ήταν ιδιοκτησία του Νικήτα Μαράτου, εμπόρου που διετέλεσε και Δημογέροντας στο νησί το 1834, η κύρια κατοικία του οποίου βρισκόταν στον Πλάτανο, στην ενορία του Σταυρού.²⁵

Εικόνα 5.1:
Το πυργάκι
του
Μαράτου
όπως ήταν
μέχρι το
1980, φωτο:
Κώστας
Πάχος, 1976,
από το
Ημερολόγιο
Πανελληνίας
Ένωσης
Λερίων

²⁴ Θεόδωρος Θεοδώρου, *Το Αρχείο του Νικήτα Μαράτου*, Μνήμων, τ. 13 (1991), σελ. 300

²⁵ Ευδοκία Ολυμπίτου, *Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΑΡΑΤΟΥ ΣΤΗ ΛΕΡΟ*, στον τόμο, *ΕΝΑΣ ΕΜΠΟΡΟΣ ΣΤΗ ΛΕΡΟ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ*, 2005

Εικόνα 5.2: Προκοσύμφωνο του 1827, (απόσπασμα), στο οποίο καταγράφεται το πυργάκι στις Αμμουδαριές, (Αρχείο Νικήτα Μαράτου, ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

Εικόνα 5.3: Το πυργάκι του Μαράτου είναι χτισμένο στη ΒΑ γωνία αγροτεμαχίου τριών περίπου στρεμμάτων στην περιοχή Βαγιά του Λακκίου.

5.1. Υπάρχουσα κατάσταση – περιγραφή

Από επιτόπια έρευνα και μετρήσεις που έγιναν τον Σεπτέμβριο του 2012, και μελετώντας τη φωτογραφίες των: Κώστα Πάχου και Θεόδωρου Θεοδώρου, του 1976, όταν το πυργάκι ήταν ακέραιο, προκύπτουν τα εξής στοιχεία: Πρόκειται για κτίσμα σχήματος ορθογωνίου, (6,56 X 4,80 μ.), με τις μεγαλύτερες πλευρές προσανατολισμένες προς το βορρά και το νότο. Το ύψος του δεν πρέπει να ξεπερνούσε τα 8,5 μέτρα. Είναι τοποθετημένο στη ΒΑ πλευρά αγροτικής έκτασης τεσσάρων περίπου στρεμμάτων.

Η είσοδος και η καταχύστρα του βρίσκονταν στη νότια πλευρά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο πυργάκι αυτό έχουν οι εγχάρακτες, έκτυπες και ανάγλυφες διακοσμήσεις των εξωτερικών και εσωτερικών τοίχων με μοτίβα γεωμετρικά καθώς και σχέδια φυτών, πουλιών και μαλτέζικων σταυρών. Η στέγη του ενδιαφέροντος αυτού πυργόσπιτου κατέρρευσε κατά το μεγάλο βομβαρδισμό από γερμανικά αεροπλάνα, το φθινόπωρο του 1943. Από τότε εγκαταλείφθηκε στην τύχη του. Δυστυχώς γύρω στο 1980 κατέρρευσαν ο δυτικός και ο νότιος τοίχος με την είσοδο και την «καταχύστρα». Έχουν επίσης φθαρεί και καταστραφεί όλα τα ξύλινα στοιχεία στο εσωτερικό του (σκάλες, πατώματα, πατάρια). Ελάχιστα παραμένουν ακόμη στα τόξα των παραθύρων και στην κόγχη του εικονοστασίου ή χειρόμυλου. Παρ' όλα αυτά, κάποια σημάδια στα εσωτερικά επιχρίσματα έχουν αφήσει ίχνη από τις σκάλες, τα πατώματα και τα κουφώματα. Επίσης διακρίνονται αρκετά στοιχεία από τη λειτουργία των χώρων: μαγειρική εστία, καμινάδα, εσοχές (ερμάρια), κόγχες κ.ά.

Εικόνα 5.4: Το πυργάκι του Μαρατού όπως είναι σήμερα, άποψη της Ν. πλευράς

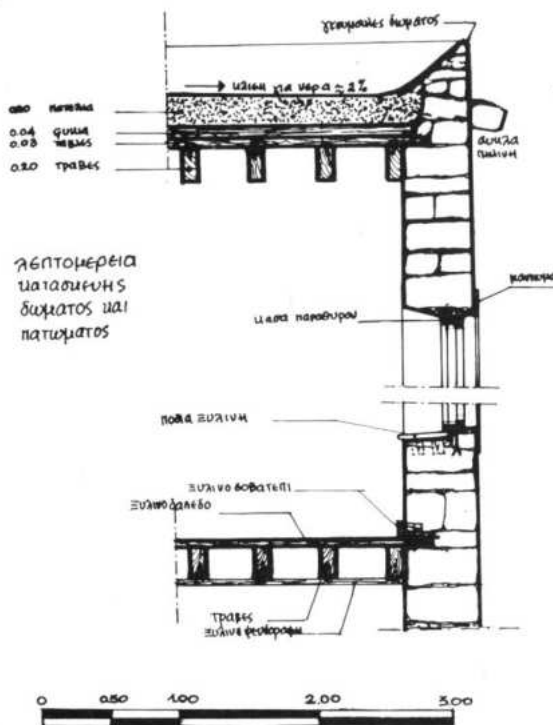
Όλα τα ανοίγματα, εσωτερικά, διαμορφώνονται τοξωτά με μικρή ανακουφιστική αψίδα. Εξωτερικά, έχουν παραστάδες, ανώφλι, ποδιά και κατώφλι από πελεκημένο πορόλιθο κίτρινο ή γκριζο, που δημιουργεί γύρω τους απλές κορνίζες, τα λεγόμενα «μαντώματα».

Εικόνα 5.5: Το πυργάκι του Μαράτου στην περιοχή Βαγιά. Άποψη της νότιας πλευράς

Τα κουφώματα είχαν τα σκούρα, (νταμπλάδες), εσωτερικά και ασφάλιζαν με σιδερένιες μπάρες, «τα κοντομούρια» αλλά και με ξύλινες δοκούς για μεγαλύτερη ασφάλεια, οι οποίες εφαρμόζαν σε ειδικές οπές στα πλαϊνά τοιχώματα των παραθύρων. Οποσδήποτε μια παρόμοια ενισχυμένη δοκός θα ασφάλιζε και την πόρτα της εισόδου.

Στη στέγη η φέρουσα κατασκευή είχε τοποθετημένα ξύλινα δοκάρια (τράβες) κατά μήκος της μικρότερης διάστασης. Αυτές ήταν καλυμμένες με καλάμια ή χοντρά κλαδιά, ενώ στα αστικά σπίτια με σανίδια. Αυτά πάλι ήταν στρωμένα με παχύ στρώμα από ξερά φύκια και χόρτα, πατημένα πολύ καλά. Στο θερμομονωτικό αυτό στρώμα, όπως βλέπουμε σε όλα τα παλιά κτίσματα του νησιού, ήταν απλωμένη και πατημένη καλά η «πατελιά», ένα αδιάβροχο χώμα μωβ χρώματος, που μοιάζει πολύ με τον πηλό και παρουσιάζει υδρομονωτικές ιδιότητες. Στο παχύτερο σημείο της η πατελιά μπορεί να έχει πάχος 0,30 μ. ενώ στο λεπτότερο 0,10 μ. για τις κλίσεις. Κάθε δύο τουλάχιστον χρόνια πρέπει να ελέγχεται και να συμπληρώνεται η ποσότητα της πατελιάς που αποσαθρώνεται από τα όμβρια. Η εφαρμογή του υλικού αυτού συνεχίζεται από ειδικούς τεχνίτες και σήμερα στις «κατοικίες» αλλά και πολλά αστικά αρχοντικά.²⁶

Σχέδιο 5.1:
Λεπτομέρεια
κατασκευής δώματος
και πατώματος,
Μαρίνα Βενιάδου,
Ελληνική
Παραδοσιακή
Αρχιτεκτονική-
ΛΕΡΟΣ, σελ. 27,
Εκδ. "Μέλισσα",
Αθήνα 1981

²⁶ Κ.Κορρέ-Ζωγράφου & Ε.Ολυμπίτου, *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αγαίο*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, 2009, σελ. 283-285

5.2. Εξωτερική περιγραφή

Το ύψος του κτίσματος δεν ξεπερνάει τα 8,50 μέτρα. Περιμετρικά της στέγης υπάρχουν 28 οδοντωτές επάλξεις-πολεμίστρες, (από 6 στις στενές πλευρές και από 8 στις φαρδύτερες). Διατηρούν ένα σκούρο κεραμιδί χρώμα το οποίο τις διαφοροποιεί από την υπόλοιπη επιφάνεια των τοίχων, που είναι ανοιχτόχρωμη.

Ο ανατολικός τοίχος έχει δεχτεί επιχωμάτωση, λόγω της γειτνίασεως με αγροτική οδό, η οποία παλαιότερα πρέπει να είχε τη μορφή ρέματος (ποταμιάς). Αν κρίνουμε από το επίπεδο του δαπέδου, εσωτερικά, η επιχωμάτωση ξεπερνάει τα 1,20 μ. Πάνω από τα δύο ανοίγματά του, (0,58 X 0,80 μ.), διακρίνονται εγχάρακτα ορθογώνια που περικλείουν ημικυκλικά σχήματα διακοσμημένα με πουλιά, φυτικά σχέδια και σταυρούς.

Εικόνα 5.6: Το άνω τμήμα του ανατολικού τοίχου με τις οδοντωτές επάλξεις και τα εγχάρακτα σχέδια

Εικόνα 5.7: Λεπτομέρεια από τα εγχάρακτα σχέδια του ανατολικού τοίχου

Εικόνα 5.8: Ο ανατολικός τοίχος του πυργόσπιτου που εφάπτεται της αγροτικής οδού

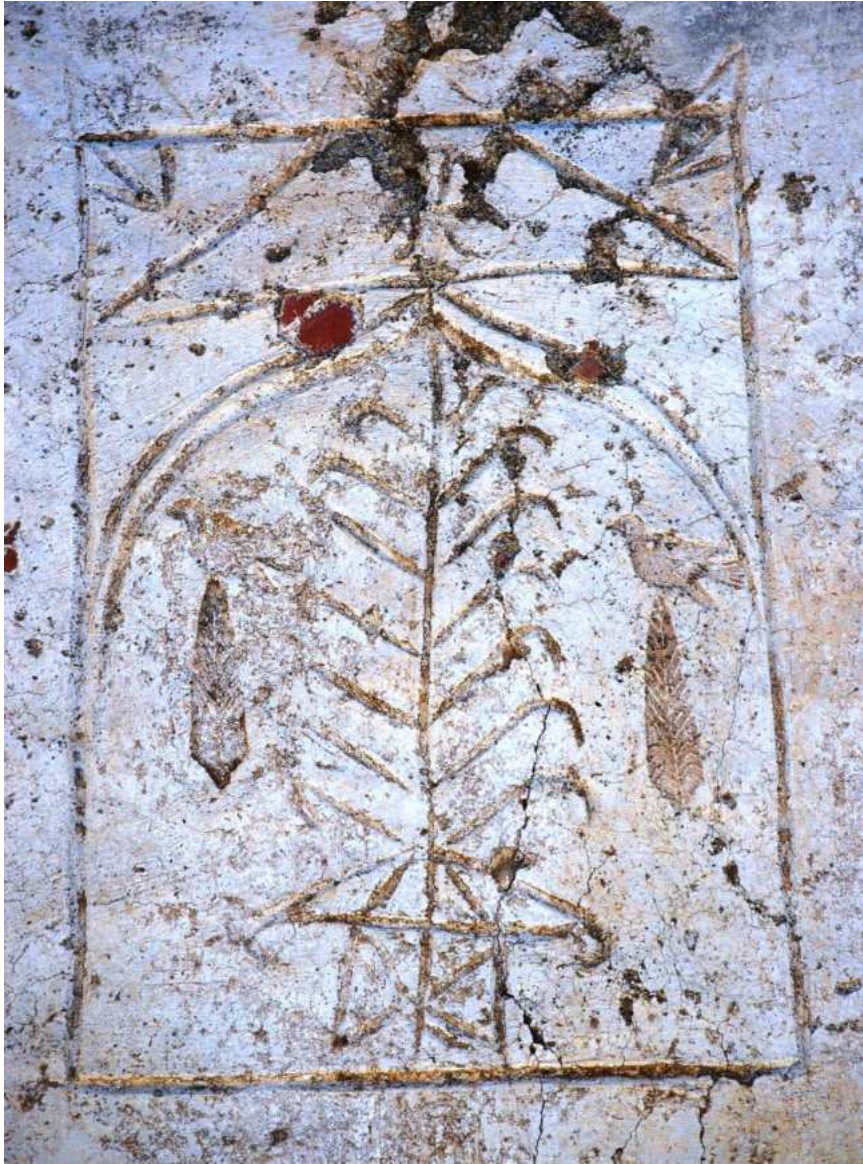

Εικόνα 5.9: Τα εγχάρακτα, διακοσμητικά σχέδια στο άνω τμήμα του ανατολικού τοίχου

Κάτω από τα ανοίγματα αυτά, σχεδόν στο επίπεδο του σημερινού εδάφους (δρόμου) διακρίνονται εγχαράξεις, οι οποίες σχηματίζουν καράβι με τα ξάρτια και τα κατάρτια του. Το σχέδιο αυτό έχει υποστεί αρκετές φθορές, δεδομένου ότι το επίχρισμα σε κάποια σημεία του έχει αποκολληθεί.

Εικόνα 5.10: Σχέδιο καραβιού στο κάτω τμήμα του ανατολικού τοίχου

Εικόνα 5.11: Λεπτομέρεια διακοσμητικών σχεδίων με πουλιά και φυτικά μοτίβα στο άνω τμήμα του ανατολικού τοίχου

Το ορθογώνιο, εγχάρακτο σχέδιο, (0,40 X 0,60 μ.), στο ψηλότερο σημείο του τοίχου, θυμίζει έντονα το σχήμα και τη μορφή του ίδιου του πυργόσπιτου, (διακρίνονται καθαρά στην επάνω πλευρά του οι χαρακτηριστικές οδοντωτές επάλξεις-πολεμίστρες.) Στο εσωτερικό του βλέπουμε το αραβικό οξύκρονο τόξο να στέφεται από τρίγωνο και να περικλείει ένα δέντρο (το δέντρο της ζωής;) και δυο μικρά κυπαρίσσια στα οποία επικάθονται πουλιά.

5.3. Διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου

Ο εσωτερικός χώρος διαμορφωνόταν σε τέσσερα αλληπάλληλα επίπεδα με τη χρήση μικρών, ξύλινων παταριών. Καταλήγουμε σε αυτό το συμπέρασμα, έχοντας υπόψη τα κάθετα και οριζόντια ίχνη από τα ξύλινα δοκάρια των παταριών και των διαχωριστικών τοίχων. Οι ενδιάμεσοι αυτοί τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από καλάμια ή ξύλινα πυλάκια, επιχρισμένα με ασβεστογυψοσοβά (τσατμάς). Τα σημάδια των δοκαριών, τα οποία στήριζαν τα μικρά πατάρια, διακρίνονται εμφανώς στους εναπομείναντες τοίχους.

Εικόνα 5.12: Ο βορινός τοίχος εσωτερικά

5.3.1. Το ισόγειο

Το ισόγειο είναι ενιαίος χώρος, δε διακρίνεται κανένα χώρισμα. Έχει εμβαδόν 25 τ.μ. Εκτός από την αφιδωτή είσοδο, η οποία βρισκόταν στη νότια πλευρά, δεν υπάρχει κανένα άλλο άνοιγμα. Μία μικρή εσοχή στη ΒΔ γωνία, πιθανόν να χρησίμευε για ερμάριο. αφού Στη δυτική πλευρά υπήρχε το τζάκι, η εστία μαγειρέματος και θέρμανσης κατά τη χειμερινή περίοδο. Η καμινάδα ήταν ενσωματωμένη στη λιθοδομή του δυτικού τοίχου. Η Μαρίνα Βενιάδου υποστηρίζει, ότι πιθανόν στο ισόγειο να υπήρχε και κάποιο μικρό πατάρι για τις ζωοτροφές,²⁷ δεδομένου ότι το ύψος του στα 2/3 του, προς τα ανατολικά,

²⁷ Μαρίνα Βενιάδου, *Το πυργάκι του Μαράτου, Ένας έμπορος στη Λέρο του 19^{ου} αι.*, - Πέντε μελέτες με βάση το αρχείο Ν. Μαράτου, 2005, σελ. 155

έφτανε περίπου τα 3 μ. Ο χώρος αυτός και ιδιαίτερα το ανατολικό του τμήμα χρησίμευε ως στάβλος, αχυρώνας και αποθήκη.

Δεν μπορούμε να δούμε το δάπεδο του ισογείου, γιατί καλύπτεται από τις πέτρες και τα χώματα των τοίχων που έχουν καταρρεύσει. Όπως συνηθιζόταν σε αγροτικά κτίσματα, πρέπει να ήταν στρωμένο με πατημένο χώμα ή και ακανόνιστες πλάκες. Μια μικρή σκάλα, ύψους 2 μ. περίπου, οδηγούσε στο πρώτο μικρό πατάρι, προς τη δυτική πλευρά του κτίσματος.

5.3.2. Το 1^ο (μικρό) πατάρι

Εικόνα 5.13: Η γωνιακή εσοχή του νεροχύτη και δεξιά της η τουφεκότρυπα

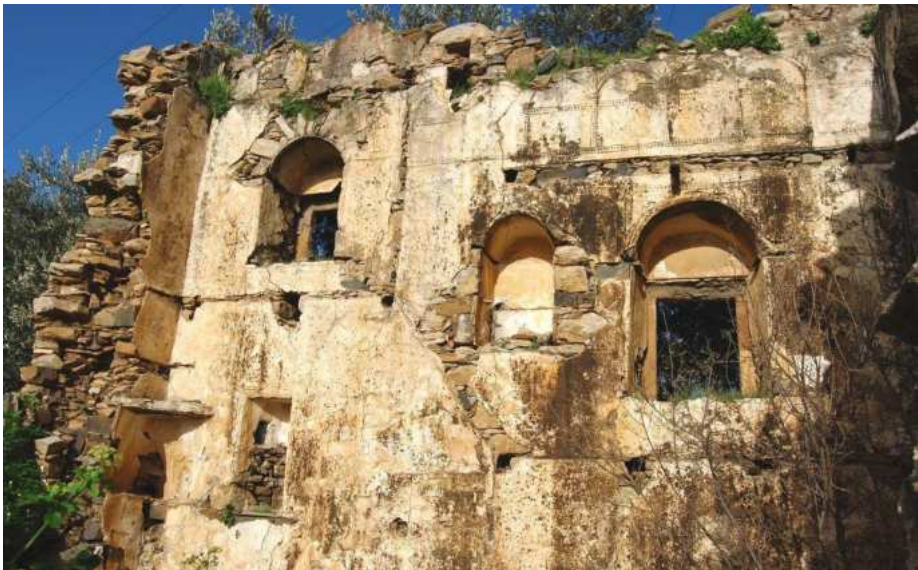
Εδώ πρέπει να ήταν ο χώρος του μαγειρείου (κουζίνας), ο χώρος εστίασης των ενοίκων. Στη ΒΔ γωνία υπάρχει μικρή, τραπεζοειδής εσοχή, με διαστάσεις 0,70 X 0,60 X 0,67 μ. Πρέπει να ήταν ο νεροχύτης (πλύτρης) όπου γινόταν «η λάτρα» των λίγων σκευών εστίασης. Οδηγούμεστε στο συμπέρασμα αυτό, γιατί φαίνεται να έχει ελαφρά κλίση προς τα έξω και διαθέτει μικρή οπή για την αποστράγγιση του νερού. Στο επάνω μέρος της η εσοχή οριοθετείται από τριγωνική, χοντρή πλάκα, η οποία χρησίμευε και σαν εταζέρα. Στη δεξιά πλευρά της κατασκευής διακρίνεται ένα ανάγλυφο διακοσμητικό πλαίσιο.

Δίπλα ακριβώς από το νεροχύτη και επί του βορινού τοίχου υπάρχει μία στενόμακρη, τραπεζοειδής εσοχή με διαστάσεις 0,45 X 0,80 X 0,37 μ. η οποία στο κάτω τμήμα της οδηγεί σε άνοιγμα (θυρίδα), διαστάσεων 0,10 X 0,40 μ. το οποίο στενεύει προς τα έξω. Φαίνεται ότι εξυπηρετούσε τρεις λειτουργίες: του αεραγωγού, του φωτισμού και κάποτε ίσως της πολεμίστρας (τουφεκότρυπας).

5.3.3. Το 2^ο (μεγάλο) πατάρι

Δεξιότερα της θυρίδας, οπωσδήποτε όχι εφραπτόμενη με τον τοίχο γιατί δε διακρίνονται ίχνη της, πρέπει να υπήρχε μικρή σκάλα η οποία οδηγούσε στο τρίτο πατάρι, το μεγαλύτερο. Κάτω από το μεγάλο παράθυρο του βορινού τοίχου, είναι εμφανείς οι οπές από τα δοκάρια (τράβες) που το στήριζαν.

Το επίπεδο αυτό πρέπει να ήταν ο κύριος χώρος διαμονής, γιατί ήταν ο μεγαλύτερος, αλλά και γιατί εδώ υπάρχουν τα μεγαλύτερα ανοίγματα (0,85 X 0,95 μ.): ένα προς το βοριά, ένα προς το νοτιά, (δίπλα στην καταχύστρα) και δύο προς την ανατολή, προς το δρόμο, για την επίτευξη του βέλτιστου αερισμού και ηλιασμού.

Εικόνα 5.14: Ο βορινός τοίχος εσωτερικά με τις εσοχές και τα παράθυρα

Εδώ υπάρχουν δύο εσοχές: μία στα αριστερά του βορινού παραθύρου, στο ίδιο ύψος αλλά λίγο κοντύτερη απ' αυτό, η οποία μάλλον προοριζόταν για ερμάριο και μία στη ΝΑ γωνία. Αυτή είναι αφιδωτή και στο επάνω μέρος της, ως χορδή της αφίδας, έχει σανίδα με μικρή οπή στο μέσον της, διαμέτρου περίπου 0,05 μ.

Εικόνα 5.15: Ο βορινός και ο ανατολικός τοίχος, εσωτερικά, με τις ανάγλυφες διακοσμήσεις

Στο βάθος της εσοχής, μέσα σε ανάγλυφο ορθογώνιο πλαίσιο, υπάρχει ανάγλυφος μαλτέζικος σταυρός, ο οποίος μας οδηγεί συνειρμικά να υποθέσουμε, ότι ο χώρος αυτός είχε χρήση εικονοστασίου ή λυχνοστάτη. Όμως παρόμοιους σταυρούς βλέπουμε και στο τελευταίο πατάρι του κτίσματος.

Εκόνα 5.16: Η εσοχή του χειρόμυλου ή εικονοστασίου ή λυχνοστάτη, στη ΝΑ γωνία του 2^{ου} παταριού

Μια άλλη εκδοχή, λόγω της ύπαρξης του σανιδώματος με την οπή, είναι ότι στην εσοχή αυτή ήταν τοποθετημένος ο χειρόμυλος για το άλεσμα των σιτηρών. (Παρόμοια διάταξη, μεγαλύτερου μεγέθους όμως, έχουμε δει σε παλιές οικίες της Νισύρου.) Στο κάτω μέρος της εσοχής ήταν σταθεροποιημένη η μία μύλοπετρα (καταριά) με έναν ξύλινο, ορθογώνιο άξονα στο κέντρο της. (Ίσως το ρόλο της «καταριάς» να τον είχε η υπάρχουσα πλάκα της εσοχής).

Πάνω απ' αυτήν εφάρμοζε επί του ορθογωνίου άξονος η δεύτερη μυλόπετρα (παναριά) με την οπή (αφάλι) που έφερε στο κέντρο της, από όπου έρεε ο καρπός ανάμεσα στις δύο μυλόπετρες και συνθλιβόταν. Σε μία εγκοπή ή οπή επί της περιφέρειάς της προσαρμοζόταν ένα μακρύ ξύλο (μυλοκόπι), το οποίο περνούσε και από τη μικρή οπή του επάνω σανιδώματος της εσοχής, έτσι ώστε με κυκλικές κινήσεις να τίθεται σε περιστροφή και να αλέθει τα σιτηρά. Το άλεσμα συλλεγόταν σε σακιά που προσαρμόζονταν κάτω από την «καταριά», όπου σχηματίζεται αβαθής εσοχή.

Στο χώρο αυτό υπήρχε το εσωτερικό τμήμα της καταχύστρας. Απ' αυτό οι ένοικοι του πυργόσπιτου έχυναν διάφορα «φονικά» υγρά ή ό,τι υπήρχε πρόσφορο για την άμυνα, εναντίον των επίδοξων εισβολέων.

5.3.4. Το 3^ο (μικρό) πατάρι

Μια μικρή σκάλα, που ξεκινούσε ακριβώς κάτω από τη βορινή εσοχή του δεύτερου και μεγαλύτερου παταριού, (ίχνη της οποίας διακρίνονται επί του επιχρίσματος), οδηγεί στο άλλο επίπεδο, στο 3^ο πατάρι. Με κύρια όψη του τη δυτική, έχει τις ίδιες διαστάσεις με το 1^ο (μικρό) πατάρι της κουζίνας (μαγειρείου) και βρίσκεται ακριβώς πάνω απ' αυτό.

Ο χώρος αυτός διαθέτει τέσσερα παράθυρα, αλλά μικρότερα κατά το 1/3 περίπου από αυτά του μεγάλου παταριού: δύο δυτικά και από ένα βόρεια και νότια. Πρόκειται, το πιθανότερο, για το χώρο των παιδιών και των γυναικών, το «γυναικωνίτη», που ίσως χρησίμευε και ως χώρος ύπνου για όλους τους ενοίκους του πυργόσπιτου.²⁸ Σ' αυτό συνηγορεί και η ύπαρξη χωρίσματος από τσατμά και πόρτας, το οποίο φαίνεται να ξεκινάει από την άκρη της σκάλας, όπως δείχνουν τα ίχνη επί του επιχρίσματος.

Εκόνα 5.17: Το βορινό παράθυρο του 3^{ου} παταριού

²⁸ Μαρίνα Βενιάδου, *Το πυργάκι του Μαράτου...*, ό.π., σελ. 157

5.3.5. Το 4^ο (χαμηλό) πατάρι

Μια μικρή σκάλα, μάλλον κινητή, από το τρίτο πατάρι οδηγούσε στο τελευταίο επίπεδο, το οποίο δε διέθετε κανένα άνοιγμα. Η δυτική πλευρά του ήταν ανοιχτή και επικοινωνούσε με το χώρο του μεγάλου παταριού, ο οποίος βρίσκεται ακριβώς από κάτω του.

Στην ανατολική και βόρεια πλευρά, του χαμηλοτάβανου αυτού χώρου, το ύψος του οποίου δεν ξεπερνούσε τα 1,10 μ. υπάρχουν τα πιο ενδιαφέροντα μορφοπλαστικά στοιχεία του κτίσματος. Ξεχωρίζουν επτά σε κάθε τοίχο συνεχόμενα ανάγλυφα και εγχάρακτα μοτίβα, τα οποία σχηματίζονται από υποτυπώδεις κιονίσκους και μοιάζουν πολύ με απομιμήσεις αψιδωτών παραθύρων. Στο εσωτερικό τους υπάρχουν ανάγλυφοι μαλτέζικοι σταυροί, δέντρα (κυπαρίσσια), πουλιά και διάφορες εγχάραξεις. Παρόμοια σχέδια υπάρχουν και σε άλλα σημεία των εσωτερικών επιχρισμάτων.

Δημιουργούνται εύλογα ερωτηματικά για τη χρήση του χώρου, αφού το μεγαλύτερο τμήμα της περίτεχνης αυτής διακόσμησης δεν φαίνεται από τα άλλα επίπεδα. Πιθανότατα να ήταν πρόσθετος χώρος ύπνου ή κρυφός αποθηκευτικός χώρος των κλινοσκεπασμάτων. Δε γνωρίζουμε επίσης, αν ο χαμηλός αυτός χώρος επικοινωνούσε με το δώμα του κτίσματος όπου και οι οδοντωτές προεξοχές-επάλξεις του.

Εικόνα 5.18: Λεπτομέρεια από το διάκοσμο της ανατολικής πλευράς του 4^{ου} παταριού

Εικόνα 5.19: Ο ανατολικός τοίχος με τα ανάγλυφα και εγχάρακτα διακοσμητικά στοιχεία

Εικόνα 5.20: Ο βορινός τοίχος με τα ανάγλυφα και εγχάρακτα διακοσμητικά στοιχεία

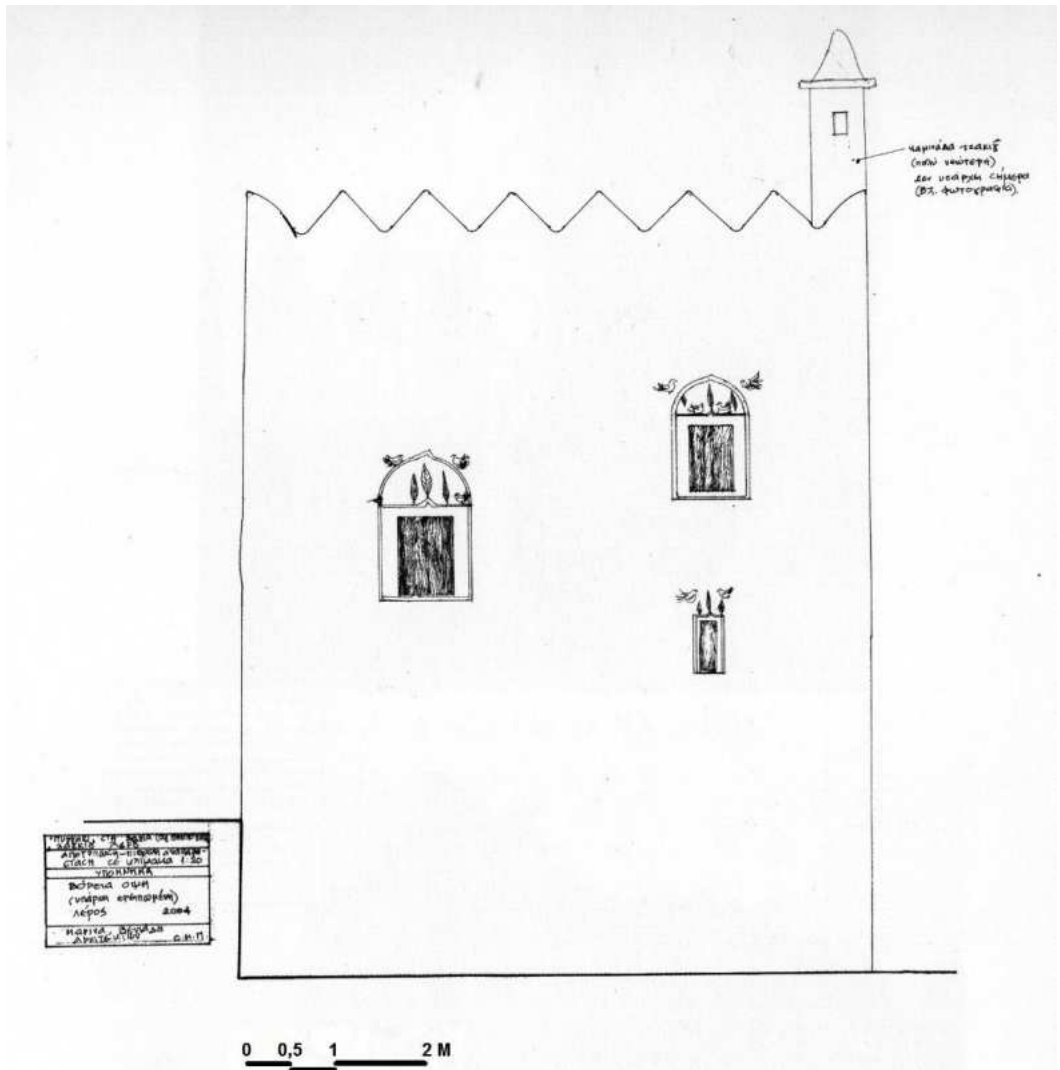

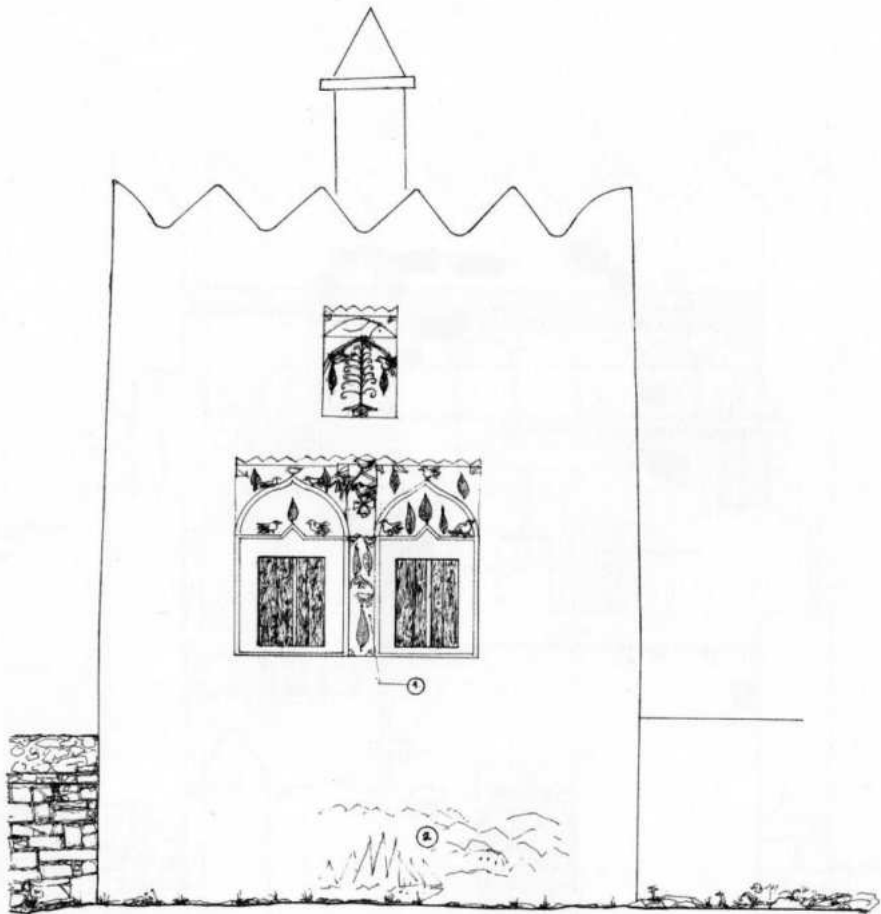

Σχέδ. 7. Βόρεια όψη.

Σχέδιο 5.7: Πυργάκι Ν. Μαράτου, Βόρεια όψη, (Σχέδιο Μαρίνας Βενιάδου στο βιβλίο *Ένας έμπορος στη Λέρο του 19^{ου} αιώνα...*, σελ. 167)

0 0.5 1 2 M

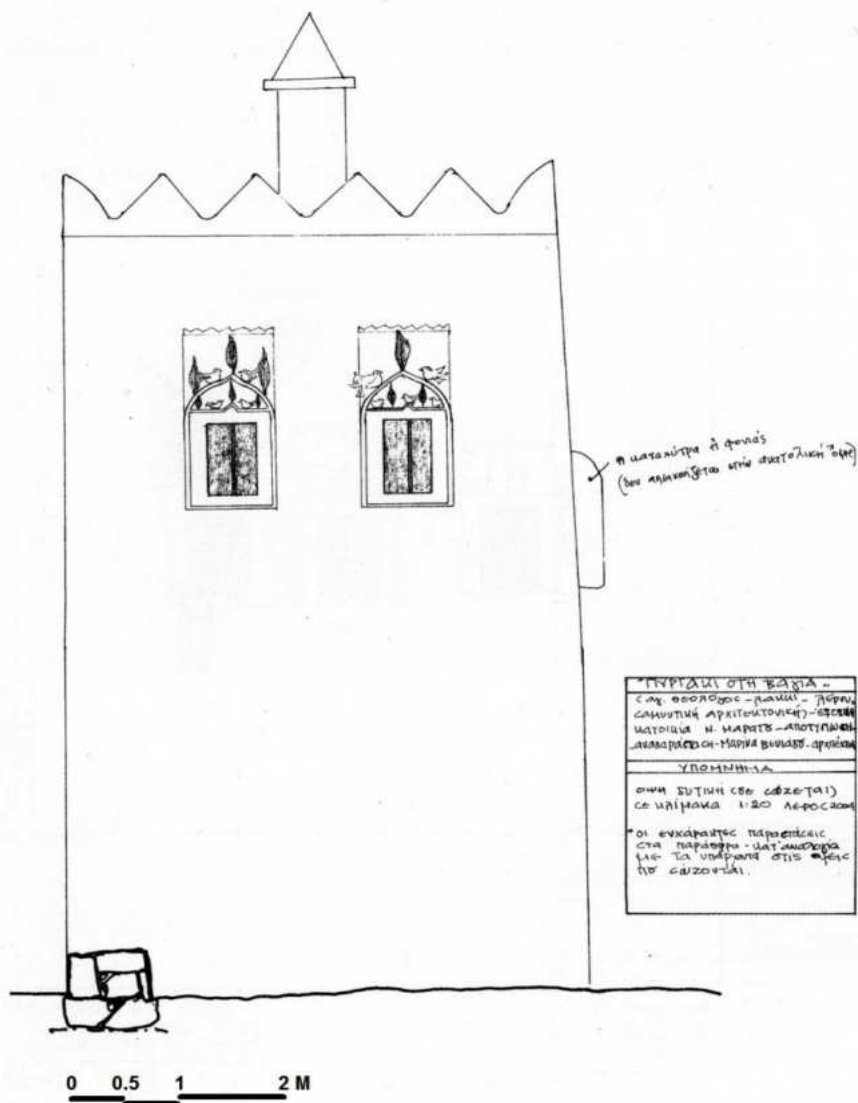
οψη ανατολική (γρήρσει)
σε κλίμακα 1:20 Λέρος 2004

*ΠΥΡΓΑΚΙ ΣΤΗ 'ΒΑΣΙΛ'
ΣΑΣ ΘΕΟΦΩΣΟΣ ΠΑΚΚΙ ΠΕΡΑ)
ΕΦΟΚΙΜΗ ΜΑΤΟΙΜΙΑ ΤΣ Ν. ΜΑΡΑΤΣ
ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ - ΑΝΑΦΑΝΕΡΑΣΙΑ
ΜΑΡΙΝΑ ΒΕΝΙΑΔΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ

ΣΥΜΒΟΛΟΓΗ ΓΕ. ΚΑΡΑΪΩ
 ① ηθική αναπαράσταση
 ελπίδας
 ② γρήγορη παράσταση
 με χαράκι
 (σημεία διαφόρων σημείων)
 οι γρήγορες παραστάσεις
 γρήγορα

Σχέδ. 6. Ανατολική όψη

Σχέδιο 5.8: Πυργάκι Ν. Μαράτου, Ανατολική όψη, (Σχέδιο Μαρίνας Βενιάδου στο βιβλίο Ένας έμπορος στη Λέρο του 19^{ου} αιώνα..., σελ. 165)

Σχέδ. 8. Δυτική όψη

Σχέδιο 5.9: Πυργάκι Ν. Μαράτου, Δυτική όψη, (Σχέδιο Μαρίνας Βενιάδου στο βιβλίο *Ένας έμπορος στη Λέρο του 19^{ου} αιώνα...*, σελ. 168)

Κεφάλαιο 6 Το πυργάκι του Ελληνικού Δημοσίου

Εικόνα 6.1: Τμήμα φωτογραφίας του Λακκιού. Διακρίνεται δεξιά το πυργάκι των αδερφών Μαντραφούρη, σήμερα ιδιοκτησίας του Ελληνικού Δημοσίου. Στο αγρόκτημα (αριστερά) οι Ιταλοί οικοδόμησαν το εντυπωσιακό σχολικό τους συγκρότημα. (Φωτογραφία Arturo Faccioli, 1913, *Δωδεκάνησα*, εκδ. Θυμέλη/χορηγία Υπ. Αιγαίου 2001)

Εικόνα 6.2: Ο οικισμός του Λακκιού (Portolago των Ιταλών), το 1950. Σε πρώτο πλάνο (αριστερά) το κτίριο του σχολείου και δεξιά του διακρίνεται η στέγη του πυργόσπιτου, με τις χαρακτηριστικές οδοντωτές επάλξεις, φωτογραφία Σάββας Φυλακούρης

6.1. Το ευρύτερο οικιστικό περιβάλλον του πυργόσπιτου - Συνοπτικό ιστορικό ανοικοδόμησης του Λακκιού (Portolago) από τους Ιταλούς τη δεκαετία του '30

Εικόνα 6.3: Η περιοχή ανατολικά του σχολείου Λακκιού, πριν το 1912 Διακρίνονται: δεξιά το πυργάκι των αδερφών Μαντραφούρη, (σήμερα ιδιοκτησίας του Ελληνικού Δημοσίου), πλάι του το νεοκλασικό αρχοντικό της οικογένειας Ρούσσου, χαμηλά η Παναγιά Λιμνιώτισσα, αριστερά το τριώροφο αρχοντικό της οικογένειας Μανταλούφα και στην κορυφή ο παλιός ανεμόμυλος του Γιάννη Πιλιζούνια. (Μανόλης Α. Ήσυχος, *Το Πανόραμα της Λέρου*, Λέρος 1989, σελ 143

Το πυργάκι του Ελληνικού Δημοσίου, προπολεμικά ιδιοκτησία των αδελφών Μαντραφούρη, βρίσκεται στο ανατολικό όριο της πόλης, η οποία χτίστηκε βάσει σχεδίου από τους Ιταλούς τη δεκαετία του '30 για να στεγάσει 30.000 κατοίκους. Η περιοχή είχε αγροτικό χαρακτήρα, με κτήματα, αμπέλια, σκόρπιες αγροικίες και κάποια νεοκλασικά αρχοντικά, τα οποία είχαν χτιστεί ως παραθεριστικές κατοικίες από Λεριούς της Αιγύπτου, στα τέλη του 19^{ου} ή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Έως τότε, ο κύριος λιμένας βρισκόταν στην Αγία Μαρίνα, στην κεντρική και ανατολική πλευρά του νησιού.

Βασική προϋπόθεση για την οικοδόμηση της νέας πόλης ήταν η ανάκτηση του χώρου, τόσο θεσμικά με διαδοχικές αναγκαστικές απαλλοτριώσεις των παραδοσιακών ιδιοκτησιών, όσο και τεχνικά, καθώς η φυσική γεωγραφία της περιοχής ευνοούσε τον σχηματισμό βάλτων. Στην ανατολική πλευρά, πολύ κοντά στο πυργάκι, στο χώρο όπου βρίσκεται σήμερα το σχολείο, υπήρχε εξωκλήσι της Παναγίας Λιμνιώτισσας, το οποίο πήρε το όνομά του, ως φαίνεται, από τα λιμνάζοντα ύδατα το χειμώνα.²⁹ Η ονομασία «Λακκί» πιθανόν να οφείλεται στους πολυάριθμους νερόλακκους της περιοχής. Το εξωκλήσι αυτό, επειδή το 1936 στο χώρο του χτίστηκε το σχολείο, ενσωματώθηκε στον όροφο του οικοδομήματος και λειτουργεί έως σήμερα.

²⁹ Μανόλης Ήσυχος, *ΤΟ ΠΑΝΟΡΑΜΑ ΤΗΣ ΛΕΡΟΥ*, σελ 143, Λέρος 1989

Για την αποξήρανση της περιοχής είχαν γίνει εκτεταμένες επιχωματώσεις, ενώ ο υδρογραφικός έλεγχος της περιοχής είχε βασιστεί στις εκατοντάδες δεντροφυτεύεις ευκαλύπτων, οι οποίοι διατηρούνται μέχρι σήμερα στους δρόμους της πόλης.

Όσον αφορά στη θεμελίωση των κτιρίων, είχε μεταφερθεί η τεχνογνωσία θεμελίωσης των υγρών εδαφών της κεντρικής Ευρώπης, με τοποθέτηση μεγάλων ξύλινων δοκών στο έδαφος, πάνω στους οποίους στερεώθηκε πλέγμα σιδηροδοκών, για να ακολουθήσει λιθόστρωση και κάλυψη με μπετόν.³⁰

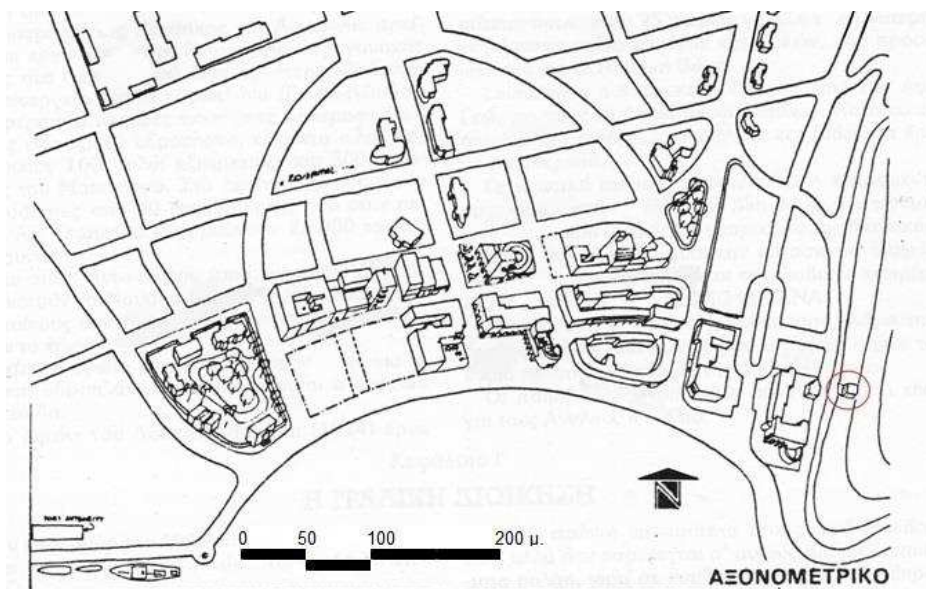

Εικόνα 6.4: Η παραλία του Λακκιού και η περιοχή του σχολείου, πριν χτιστεί από τους Ιταλούς, φωτογραφία Arturo Faccioli, 1913, *Δωδεκάνησα*, εκδ. Θυμέλη / χορηγία Υπ. Αιγαίου 2001

Εικόνα 6.5: Πανοραμική φωτογραφία του Λακκιού σε τρία μέρη, (από την οποία προέρχονται οι εικόνες 6.1 και 6.4), Arturo Faccioli, «Δωδεκάνησα» (1913), εκδ. Θυμέλη / χορηγία Υπ. Αιγαίου 2001

³⁰ Μανόλης Ήσυχος, ο.π., σελ 146

Σχέδιο 6.1: Αξονομετρικό του Portolago των Ιταλών (Λακκιού) από τον Α. Αντωνιάδη, Ήσυχος Α. Μανόλης, *Από την Ιταλική Αποικιοκρατία στο Διεθνές Στυλ του Λακκιού της Λέρου*, ανάτυπο από την εφημερίδα «Λεριακά Νέα», Έκδοση Πανελληνίας Ένωσης Λερίων, Λέρος 1994, σελ. 9, το πυργάκι επισημαίνεται με κύκλο, ανατολικά του σχολείου

Μετά την ανάκτηση του χώρου και την χάραξη πάνω σε αυτόν του οδικού δικτύου της πόλης, σύμφωνα με το ρυθμιστικό σχέδιο, οι Ιταλοί άρχισαν να ανεγείρουν τις παρακάτω κατηγορίες κτιρίων: για στρατιωτικές ανάγκες (στρατώνες, κατοικίες αξιωματικών), για τις ανάγκες λατρείας, εκπαίδευσης και περιθάλψης (εκκλησία, σχολείο, νοσοκομείο, σπίτι νεολαίας), για την κοινοτική οργάνωση (δημαρχείο, αγορά, σφαγείο, κοιμητήριο, υδραγωγείο, κινηματογράφος, ξενοδοχείο με καφέ και καταστήματα), Κυβερνητικά (διοικητήριο, τελωνείο, ταχυδρομείο, πρωτοδικείο, αστυνομία, λιμεναρχείο και το λιμάνι με την προκυμαία).

«Κοινή συνισταμένη όλων των κατασκευών είναι το αρχιτεκτονικό τους στυλ που με προκαθορισμένη απόφαση του κυβερνήτη, θα είναι in modo razionale, δηλαδή στην ιταλική εκδοχή του μοντέρνου κινήματος, τον ιταλικό ρασιοναλισμό που την εποχή κατάθεσης του ρυθμιστικού σχεδίου έχει υιοθετηθεί από τον φασισμό ως επίσημη έκφρασή του. Μάλιστα φαίνεται να υιοθετείται εκείνη η τάση του μοντέρνου κινήματος, με πρωτοπόρο τον Le Corbusier, για μια δραστηριότητα ολιστική και πολυεπίπεδη. Δε σχεδιάζονται κτίρια-αντικείμενα αλλά πόλεις.

Ταυτόχρονα με τον σχεδιασμό της πόλης ο αρχιτέκτονας πρέπει να σχεδιάζει και τα κτίρια της, όχι μόνον τις κατοικίες αλλά και την διακόσμηση και τα έπιπλα. Χαρακτηριστικά ο αρχιτέκτονας Rodolfo Petracco δεν σχεδιάζει μόνον

το ρυθμιστικό σχέδιο του PortoLago αλλά μαζί με τον Armando Bernabiti, που πολλές φορές συμπληρώνει ο ένας τα σχέδια του άλλου, καταθέτουν και το σύνολο των σχεδίων για τα κτίρια της πόλης.

Το Portolago αποτελεί μια πόλη υπόδειγμα, σωστής μεταφοράς του ιταλικού ρασιοναλισμού εκτός συνόρων, καθώς οι κύβοι, οι άσπρες επιφάνειες και οι επίπεδες στέγες της νησιωτικής αρχιτεκτονικής συναντούν τα αντίστοιχα στοιχεία του ρασιοναλισμού και το μοντέρνο ίσως για πρώτη φορά αποκτά τα μεσογειακά χαρακτηριστικά του. Παρ' όλα αυτά και παρότι τα πολεοδομικά έργα, τα έργα αστικού σχεδιασμού, όπως η επέκταση παλαιών πόλεων και η δημιουργία νέων πόλεων στην Ιταλία και τις αποικίες, είχαν μελετηθεί επισταμένα, το Portolago μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80 παρέμενε άγνωστο...»³¹

Οι καθηγητές: Αντώνης Αντωνιάδης και Νικόλαος Χολέβας χαρακτηρίζουν το οικιστικό αυτό σύνολο “αγνοημένο διεθνισμό”, επειδή έχει μείνει έξω από την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία. Θεωρούν, ότι αυτή η μεσογειακή εκδοχή του ρασιοναλισμού, που χαρακτηρίζεται από κυβιστική διάθεση, με τις γυμνές λευκές επιφάνειες, τις καμπυλωτές όψεις, τα μεγάλα οριζόντια ανοίγματα και τα σιδερένια σωληνωτά κιγκλιδώματα, αποτελεί μοναδικό δείγμα του “Διεθνούς Στυλ”, μαζί με την πόλη Sabaudia στην Ιταλία και τη γειτονιά Weissenhof της Στουτγάρδης.³²

Εικόνα 6.6: Άποψη από το κέντρο της πόλης Sabaudia της Ιταλίας

³¹ Δημήτρης Κωστόπουλος, *Η ΝΕΑ ΠΟΛΗ ΤΟΥ PORTOLAGO*, Λεριακά Νέα, Φεβρ.2009, σελ. 6

³² <http://www.akx.gr/20-07.asp>, Α. Αντωνιάδης, *Αγνοημένος Διεθνισμός η αρχιτεκτονική του Λακκιού*, & Δρ Νικόλαος Θ. Χολέβας, *Το Λακκί μοναδικό συγκρότημα ρασιοναλιστικής αρχιτεκτονικής στην Ευρώπη*, εφημ. Λεριακά Νέα, αρ.φ. 177, Μάιος 1991, σελ. 3

Εικόνα 6.7: Το κεντρικό τμήμα της πόλης του Λακκιού (Portolago), το 1938: Πάνω αριστερά το κτίριο του ιταλικού Δημαρχείου, δίπλα του το ξενοδοχείο Roma με το κινηματοθέατρο και πίσω η αγορά με τον πύργο του ρολογιού. Στο κέντρο οι εμπορικές ζώνες και σε πρώτο πλάνο αριστερά το κτίριο του Τελωνείου και δεξιά του το εντευκτήριο των προσκόπων (Balilla), Μανόλης Α. Ήσυχος *Το Πανόραμα της Λέρου*, Λέρος 1989, σελ. 154

6.2. Το πολεοδομικό σύνολο του Λακκιού σήμερα

Το Λακκί αποτελεί μοναδικό παγκόσμιο παράδειγμα πόλης που χτίστηκε εξ' ολοκλήρου στο μορφολογικό ιδίωμα του Ιταλικού Ορθολογισμού και έχει διατηρηθεί μέχρι σήμερα. Ο σχεδιασμός της πόλης από τους Ιταλούς περιλάμβανε όλες τις βαθμίδες: καθορισμό χρήσεων γης, πολεοδομικό σχέδιο, αρχιτεκτονικό σχεδιασμό συνόλων και μεμονωμένων κτιρίων.

Σήμερα, η πόλη διατηρεί τα περισσότερα πολεοδομικά στοιχεία του παρελθόντος, είτε αυτά παραπέμπουν στις τελευταίες δεκαετίες της οθωμανικής περιόδου, (νεοκλασικά αρχοντικά, πυργόσπιτα, αγροικίες) είτε στην περίοδο της Ιταλοκρατίας, (Portolago). Μετά την απελευθέρωση και ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων (1948), άρχισε να δέχεται προσθήκες και επεκτάθηκε προς τα βόρεια με σύγχρονες συνοικίες. Η πολεοδομική ανάπτυξη, η οποία παρατηρείται εντός του ιστού της πόλης, με τριώροφες και τετράωροφες πολυκατοικίες, οπωσδήποτε αλλοιώνει τη μορφολογία του οικισμού και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του.

«Τα τελευταία χρόνια όμως γίνονται προσπάθειες διάσωσης και αποκατάστασης του υπάρχοντος πολεοδομικού ιστού. Οι ανεγειρόμενες οικοδομές είναι

περισσότερο προσαρμοσμένες στην μορφολογία του. Η πόλη σταδιακά αρχίζει να αναδεικνύεται σε κέντρο έρευνας και μελέτης της αρχιτεκτονικής του μεσοπολέμου, του διεθνούς στυλ και συγκεκριμένα του ιταλικού ορθολογισμού».³³

Οι κάτοικοι του Λακκιού ανέρχονται σήμερα σε 2.500 περίπου, αλλά σε καθημερινή βάση στην περιοχή κινείται το μεγαλύτερο μέρος του οικονομικά ενεργού πληθυσμού του νησιού. Εδώ έχει μετακινηθεί τις τελευταίες δεκαετίες σημαντικό τμήμα της εμπορικής και οικονομικής ζωής από τον Πλάτανο και την Αγία Μαρίνα. Εδώ βρίσκεται το κεντρικό λιμάνι του νησιού, οι μονάδες του Κρατικού Θεραπευτηρίου, πολλά εμπορικά καταστήματα και οι δημόσιες υπηρεσίες.

Τα περισσότερα ιταλικά κτίσματα εξακολουθούν να υπάρχουν και να λειτουργούν, άλλα στεγάζοντας δημόσιες και δημοτικές υπηρεσίες και άλλα ως εμπορικά καταστήματα και κατοικίες. Λίγα έχουν κατεδαφιστεί και στη θέση τους στήθηκαν σύγχρονες πολυκατοικίες.

Το εντυπωσιακό κτίριο της Δημοτικής Αγοράς, (Mercato di Portolago), εξακολουθεί να υπάρχει μέχρι και σήμερα στεγάζοντας υπηρεσίες του Δήμου στον πύργο –ρολόι και καταστήματα στο ισόγειο.

Σχέδιο 6.2: Σχεδιάγραμμα του Λακκιού (Portolago), Φοιτητική ομάδα: Δούζης Κώστας, Καπανίρης Φώτης, Κουπίδου Ελαιωνόρα, *Οικισμός Λακκί Λέρου*, Οκτ. 1997 (ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

³³ Γεωργία Γκράτσου, *Μελέτη της πολεοδομικής εξέλιξης της πόλης του Λακκιού στη νήσο Λέρο*, 2010 (ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

Το ιταλικό ξενοδοχείο, (Albergo Roma), λειτούργησε μεταπολεμικά ως «Ξενοδοχείο Λέρος» και για πολλά χρόνια εγκαταλείφθηκε. Σήμερα βρίσκεται στο στάδιο της αποκατάστασής του από το Δήμο Λέρου.

Το κινηματοθέατρο, (Cinema e Teatro - “Giacomo Puccini”), με τα σημάδια του πολέμου επάνω του, λειτούργουσε για πολλά χρόνια ως θερινός κινηματογράφος. Το 2006 αποκαταστάθηκε πλήρως, σύμφωνα με τα σχέδια των Ιταλών, από το Δήμο Λέρου και λειτουργεί ως Δημοτικό Κινηματοθέατρο. «Το κτίριο ξεχωρίζει για την αυστηρή πειθαρχία του, την εξαιρετική λιτότητα της σύνθεσης και τις ευχάριστες αναλογίες».³⁴

Εικόνα 6.8: Το εντυπωσιακό κτίριο της αγοράς με τον πύργο του ρολογιού και το κυκλικό αίθριο (αριστερά) και δεξιά το αποκαταστημένο κινηματοθέατρο και το ξενοδοχείο.

Το σχολικό συγκρότημα, (Scuola Elementare των Ιταλών), εξακολουθεί να υπάρχει και μάλιστα διατηρεί τη λειτουργία του σήμερα ως «12/θ. Δημοτικό Σχολείο Λακκίου Λέρου». Το κτίριο ανακαινίστηκε για πρώτη φορά το 1955, ενώ το 1992 πραγματοποιήθηκε επισκευή και επιτυχής αποκατάσταση. Αποτελεί την πλέον επιτυχημένη προσπάθεια αποκατάστασης κτίσματος στην πόλη.³⁵

³⁴ Ήσυχος Α. Μανόλης, «Από την Ιταλική Αποικιοκρατία στο Διεθνές Στυλ του Λακκίου της Λέρου», ανάτυπο από την εφημερίδα «Λεριακά Νέα», Έκδοση Πανελληνίας Ένωσης Λερίων, Λέρος 1994, σελ. 12

³⁵ Γεωργία Γκράτσου, ό.π.

Εικόνα 6.9: Η νότια όψη του Δημοτικού Σχολείου Λακκίου, στα ανατολικά του οποίου βρίσκεται το πυργόσπιτο

Εκτός των άλλων, η νοσοκομειακή μονάδα Λακκίου υπάρχει μέχρι και σήμερα και μάλιστα έχει διατηρήσει το κύρος που την χαρακτήριζε κατά τη διάρκεια της Ιταλικής Κατοχής. Σε αυτό συνέβαλλε κατά κύριο λόγο ο πρωτοποριακός σχεδιασμός του συγκροτήματος. Δεν είναι τυχαίο που θεωρείται ένα από τα τελειότερα νοσοκομεία στον ελλαδικό χώρο από κτιριακή άποψη.³⁶

Εικόνα 6.10: Η δυτική όψη του νοσοκομείου (αριστερά) και η νότια όψη της τ. Ιταλικής Ναυτικής Διοίκησης

Το επιβλητικό κτίριο της τ. Ιταλικής Ναυτικής Διοίκησης (Caserma Marinai) στεγάζει στο ισόγειο: το Γραφείο Πολεοδομίας & Πολεοδομικών Εφαρμογών Λέρου, το Δημοτικό Οργανισμό Νεολαίας & Άθλησης (Δ.Ο.Ν.Α) και το Σώμα Ελλήνων Προσκόπων, ενώ ο όροφος είναι εγκαταλειμμένος.

³⁶ Γεωργία Γκράτσου, ό.π.

Όλες οι κατοικίες, τα λεγόμενα palazzina, τα οποία χτίστηκαν για να στεγάσουν οικογένειες Ιταλών αξιωματικών και υπαξιωματικών, έχουν ανακαινιστεί και εξακολουθούν να λειτουργούν ως κατοικίες Λερίων.

Εικόνα 6.11: Δυτική όψη νότιου τμήματος κατοικίας του τύπου Palazzino, στον κεντρικό άξονα Λακκίου-Πλατάνου

Εικόνα 6.12: Η ανατολική, παραλιακή περιοχή του Λακκίου. Δεξιά το σχολείο, στο κέντρο, πίσω από το ιταλικό κτίριο, διακρίνεται το πυργάκι και ψηλότερα το αρχοντικό της οικογένειας Ρούσσου

Εικόνα 6.13: Το πολεοδομικό σύνολο του Λακκιού σήμερα. Επισημαίνονται οι θέσεις των πυργόσπιτων που καλύπτονται από τη φωτογραφία: 1. Πυργάκι Ελληνικού Δημόσιου, 2. Πυργάκι του Δεσπότη, (τουριστικό έντυπο του Δήμου Λέρου, 2005)

6.3. Εκτίμηση υπάρχουσας κατάστασης στο πυργόσπιτο - Περιγραφή

Στα ανατολικά του ενδιαφέροντος αυτού οικιστικού συνόλου βρίσκεται το πυργάκι και σε απόσταση 10 μ. από το ανατολικό περιτοιχίσμα του σχολικού συγκροτήματος. Είναι χτισμένο στο βόρειο τμήμα επιμήκους οικοπέδου με διεύθυνση Β-Ν, σε απόσταση 100 μ. από τη θάλασσα. Ανήκει στο Ελληνικό Δημόσιο, με τα παρακάτω στοιχεία Κτηματολογίου Κω: **Κτηματολογική Μερίδα (Κ.Μ.) 42 οικοδομών, 49 γαιών**. Το κτίσμα έχει εμβαδόν 27,50 τ.μ. και η αυλή 21 τ.μ. Οι γεωγραφικές του συντεταγμένες είναι: 37° και 7.9 λεπτά Βόρεια 26° και 51.4 λεπτά Ανατολικά

Όπως και τα άλλα σωζόμενα πυργάκια του νησιού, δεν έχει τύχει έως σήμερα της σχετικής αναγνώρισης και ένταξης σε θεσμικό καθεστώς διατηρητέου μνημείου, με αποτέλεσμα να έχει εγκαταλειφθεί στην τύχη του. Σχετικό υπόμνημα του Δήμου Λέρου, με αρ. πρωτ. 1010/23-4-1991 και αίτημα να χαρακτηριστούν όλα τα πυργάκια ιστορικά μνημεία του νησιού, δε βρήκε ανταπόκριση από το Υπουργείο Πολιτισμού.

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000 άρχισε να καταρρέει η στέγη του. Σήμερα διατηρείται μόνο το κεντρικό της τμήμα, με αποτέλεσμα τα όμβρια να εισρέουν ανεμπόδιστα και να διαποτίζουν την τοιχοποιία, η οποία κινδυνεύει με αποσύνδεση αφού το συνδετικό υλικό είναι χώμα. Κάποιες ρηγματώσεις, οι οποίες εμφανίζονται στο βόρειο τμήμα της πρόσοψης, κρίνονται σοβαρές για τη στατικότητα του κτιρίου.

6.4. Εξωτερική περιγραφή

Εικόνα 6.14: Το πυργάκι πίσω από το Σχολείο Λακκίου και ψηλότερα το αρχοντικό της οικογένειας Ρούσσου και το αλύλλιο πεύκων

Το πυργάκι έχει οικοδομηθεί επί επικλινούς εδάφους για τη στήριξη του οποίου κτίστηκε μικρός αναλημματικός τοίχος, που ορίζει και την αυλή του με χαμηλό περιτοιχισμό. Σε μεταγενέστερη εποχή, όταν προφανώς είχε εκλείψει ο κίνδυνος επιδρομών, στήθηκαν επ' αυτού τρεις κολόνες (πήλιαστρα) για να στηρίζουν πέργολα (κρεβατίνα). Διακρίνονται οι τρεις οπές στήριξης της πέργολας επί του τοίχου της πρόσοψης και σε ύψος περίπου 3 μ.

Στη βορινή πλευρά του και σε απόσταση 4 μ. από αυτό διακρίνονται ερείπια μικρού οικήματος, με διαστάσεις 4,5Χ3,5 μ. Ίσως ήταν αποθηκευτικός χώρος, χώρος φύλαξης εργαλείων ή ακόμα και ζώων (στάβλος).

Εικόνα 6.15: Το ανώτερο τμήμα της δυτικής όψης, με την καταχύστρα και τα τρία ανοίγματα. Διακρίνονται και μία από τις τρεις οπές στήριξης της πέργολας

Εικόνα 6.16: Η δυτική όψη του πυργόσπιτου και ο αναλημματικός τοίχος

Εικόνα 6.17: Η είσοδος με το οξυκόρυφο (αραβικό) τόξο πάνω από το υπέρθυρο (ανώφλι)

Το ύψος του πυργόσπιτου ως τις επάλξεις είναι 7,40 μέτρα, το μήκος στη βάση της όψης είναι 6,50 μ. ενώ από το ύψος σχεδόν του υπέρθυρου της εισόδου και επάνω αρχίζει να στενεύει ελαφρώς, για να φτάσει ψηλά τα 6,30 μ. περίπου. Το πλάτος είναι 4,43 μ. Το πάχος των τοίχων είναι 0,60 μ. εκτός από τον βορινό τοίχο ο οποίος φτάνει τα 0,70 μ., επειδή στην πλευρά αυτή βρίσκεται η εστία και η ενσωματωμένη καμινάδα.

Περιμετρικά της επίστευσης του δώματος υπάρχουν 26 οδοντωτές επάλξεις - πολέμιστρες: 12 στην πρόσοψη, 7 στη νότια πλευρά, 5 στη βόρεια και 2 στην ανατολική.

Εικόνα 6.18: Η νότια κοιλότητα όπου ασφάλιζε η οριζόντια μπάρα της εισόδου

Η δυτική όψη (πρόσοψη) είναι οργανωμένη ασύμμετρα. Στο αριστερό μισό του τοίχου βρίσκεται η είσοδος, το μοναδικό άνοιγμα του ισογείου. Έχει ύψος 1,70 μ. και πλάτος 0,80-0,82 μ. Το κατώφλι είναι από ασβεστολιθικό πέτρωμα και έχει μήκος 1,20 μ., πλάτος 0,30 μ. και πάχος 0,15 μ.

Οι δύο παραστάδες αποτελούνται από τρία

ανισομεγέθη κομμάτια ψαμμόλιθου, με συνολικό ύψος 1,70 μ., πλάτος 0,20-0,30 μ. και πάχος 0,10-0,12 μ. Αυτές στηρίζουν το ανώφλι (υπέρθυρο) από σκούρο μάντωμα, με μήκος 1,20 μ. πλάτος 0,30 και πάχος 0,12 μ. Πρέπει να ήταν κατώφλι παλαιότερου κτίσματος γιατί στα δύο άκρα της όψης φέρει κοιλότητες, στις οποίες περιστρέφονταν τα κάθετα δοκάρια των θυροφυλλων του πρώτου κτίσματος. Στο κέντρο του υπάρχει εγχάραξη όπου ασφάλιζε ο σύρτης. Πάνω από το ανώφλι υπάρχει οξυκόρυφο (αραβικό) τόξο, ύψους 0,62 μ. και βάθους 0,03 μ.

Εικόνα 6.19: Η καταχύστρα του πυργόσπιτου από ΒΔ

φτάνει ως τη βάση του κτίσματος. Δεξιά της καταχύστρας, στο ίδιο ύψος με αυτήν, βρίσκονται τα δύο μεγαλύτερα ανοίγματα της όψης, (0,90X0,60 μ.), τα οποία φώτιζαν και αέριζαν το χώρο του χαμηλότερου παταριού, στη νότια πλευρά.

Στη βορινή όψη, στο ύψος του ψηλότερου παταριού, υπάρχουν δύο ανοίγματα (0,90X0,50 μ.). Ανάμεσά τους, στο εσωτερικό του τοίχου, διέρχεται η καπνοδόχος της εστίας, η οποία καταλήγει στην ορθογώνια καμινάδα.

Η είσοδος έκλεινε με μονόφυλλη, ξύλινη πόρτα η οποία άνοιγε προς τα αριστερά και ασφάλιζε με οριζόντια μπάρα από μέσα, όπως φαίνεται από τις ειδικές κοιλότητες στο μέσον περίπου των παραστάδων.

Πάνω από την είσοδο είναι τοποθετημένη η κατεξοχήν αμυντικού χαρακτήρα κατασκευή, η καταχύστρα (φονέας). Το κατώτερο τμήμα της βρίσκεται σε ύψος 4 μ. από το έδαφος. Έχει συνολικό ύψος 1,12 μ. πλάτος 0,50 και φάρδος 0,30 μ.

Αριστερά της καταχύστρας και λίγο ψηλότερα απ' αυτήν υπάρχει το μικρό άνοιγμα της όψης, (0,80X0,50), το οποίο φωτίζει το χώρο του ψηλότερου παταριού, στη βορεινή πλευρά. Από το άνοιγμα αυτό ξεκινά μία μεγάλη ρηγμάτωση, η οποία διακλαδιζόμενη κατέρχεται και

Στη νότια όψη υπάρχει ένα μόνο άνοιγμα, στο ίδιο ύψος με τα δύο μεγαλύτερα ανοίγματα της πρόσοψης και όλα μαζί φώτιζαν το χαμηλότερο (νότιο) πατάρι. Στην όψη αυτή, προς την ανατολική γωνία της, βρίσκεται η υδρορροή (αύκλα). Η ανατολική όψη δεν έχει κανένα άνοιγμα και είναι επιχωσμένη κατά 2,20 μ. περίπου. Όλα τα ανοίγματα έχουν παραστάδες, (ανάφλι, ποδιά, κατώφλι), από ακανόνιστο, πελεκημένο πωρόλιθο, σχηματίζοντας γύρω τους απλές κορνίζες, (μαντώματα).

Στην οικοδόμηση του κτίσματος χρησιμοποιήθηκε η παλαιότερη τεχνική της ξυλοπλισμένης τοιχοποιίας, ενισχύοντας την αντισεισμική συμπεριφορά του.

Εικόνα 6.20: Τα δύο ανοίγματα της πρόσοψης με τα ακανόνιστα μαντώματα από πωρόλιθο

Εικόνα 6.21: Η ανατολική όψη του πυργόσπιτου και η θέα προς το λιμάνι, φωτο. Κ. Ασλανίδης 1998

Εικόνα 6.22: Η βόρεια και η νότια όψη του πυργόσπιτου όπως είναι σήμερα

6.5. Διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου

Το συνολικό ύψος εσωτερικά φτάνει τα 6 μ. Οι τοίχοι είναι επιχρισμένοι και έχουν δεχθεί, με την πάροδο των χρόνων, πολλές στρώσεις ασβεστόματος.

Ο χώρος διαμορφωνόταν σε τέσσερα αλληπάλληλα επίπεδα: το ισόγειο, τον όροφο, το βορινό πατάρι και το νότιο πατάρι.

Η διαμόρφωση αυτή διατηρούνταν έως και τις αρχές της δεκαετίας του '80, όταν χρησιμοποιούνταν το πυργάκι ως αποθήκη και στάβλος. Λίγα χρόνια αργότερα άρχισε να καταρρέει σταδιακά η στέγη, να εισρέουν τα όμβρια προξενώντας με τον καιρό ανεπανόρθωτες βλάβες στα ξύλινα πατάρια, στις τράβες και στα σανιδώματα του ορόφου.

Σήμερα όλα αυτά τα υλικά βρίσκονται σωρευμένα στο δάπεδο του ισογείου, καταπλακωμένα από τις τράβες, τα φύκια, τα καλάμια και την πατελιά.

Εικόνα 6.23: Η βορινή πλευρά του ισογείου. Διακρίνονται: το τζάκι με τις εκατέρωθεν εσοχές, τα ίχνη του ορόφου και του παταριού, ο γωνιακός λυχνοστάτης, η μεγάλη εσοχή και τα ανοίγματα ψηλότερα.

6.5.1. Ο χώρος του ισόγειου

Το ισόγειο είναι ενιαίος χώρος με διαστάσεις 5,10X3,10 μ., ύψος 2,15 μ. και εμβαδόν 16 τ.μ. περίπου. Εκτός από την είσοδο, δεν υπάρχει κανένα άλλο άνοιγμα. Το δάπεδο είναι στρωμένο με ακανόνιστες πλάκες και χώμα.

Στο μέσον περίπου του βορινού τοίχου βρίσκεται η εστία (τζάκι), πλάτους 0,85 μ. ύψους 0,90 και βάθους 0,55 μ. Εκατέρωθεν αυτής υπάρχουν δύο ορθογώνιες εσοχές, οι οποίες χρησίμευαν ως ερμάρια, με διαστάσεις 0,50X0,80X0,40 μ. Τα τελευταία χρόνια έχει καταρρεύσει το πέτρινο τόξο του τζακιού.

Στους άλλους τοίχους δεν υπάρχει καμία εσοχή, εκτός από μία ορθογώνια διαμπερή οπή με διαστάσεις 0,12X0,22 μ. αριστερά από το άνοιγμα της εισόδου.

Απέναντι ακριβώς από την είσοδο και εφαπτόμενη επί του ανατολικού τοίχου ήταν τοποθετημένη η ξύλινη σκάλα, όπως δείχνουν τα ίχνη της επί του επιχρίσματος. Ξεκινούσε από ένα χαμηλό πλατύσκαλο, ύψους 0,15 μ. περίπου, μπροστά από την ανατολική εσοχή του βορινού τοίχου και οδηγούσε στον όροφο, με κατεύθυνση Β-Ν.

6.5.2. Οι χώροι του ορόφου και των παταριών

Στους τοίχους είναι εμφανή τα ίχνη από τις τράβες, οι οποίες στήριζαν το σανίδωμα του ορόφου. Το εμβαδόν του είναι 13,5 τ.μ.

Η βορινή πλευρά του έχει ύψος 1,80 μ., ως το ψηλότερο πατάρι, ενώ η νότια είναι πολύ χαμηλή με ύψος 1,10 μ.

Εικόνα 6.24: Η μικρή αψιδωτή κόγχη στη ΒΔ πλευρά του ορόφου

Στο χώρο του ορόφου, όπως και στο ισόγειο, δεν υπάρχει κανένα άνοιγμα. Ο φωτισμός και ο αερισμός εξασφαλιζόνταν από το κενό που άφηναν μεταξύ τους τα πατάρια: 1,20X3,10 μ. περίπου.

Στον βορινό τοίχο και προς την ανατολική γωνία υπάρχει η μεγαλύτερη εσοχή του κτίσματος με διαστάσεις 0,70X0,90X0,40 μ.

Στη ΒΔ γωνία και σε ύψος 1,18 μ. από το δάπεδο, υπάρχει μικρή, αψιδωτή κόγχη με διαστάσεις: 0,48X0,70X0,30 μ. Μοιάζει πολύ με την κόγχη του χειρόμυλου στο πυργάκι της Βαγιάς και ίσως είχε παρόμοια χρήση, αν και είναι πολύ μικρή. Το πιθανότερο είναι να χρησίμευε ως λυχνοστάτης, δεδομένου ότι η γωνιακή θέση επιτρέπει διάχυση του φωτός προς όλες τις κατευθύνσεις.

Εικόνα 6.25: Ο χώρος του νότιου (χαμηλότερου) παταριού, με τα τρία ανοίγματα και την αψιδωτή εσοχή

Μικρή σκάλα, η οποία εφαπτόταν στον δυτικό τοίχο, με κατεύθυνση Β-Ν, οδηγούσε στο νότιο (χαμηλό πατάρι). Ο χώρος αυτός είχε διαστάσεις 3,10X2 μ. και εμβαδόν 6,20 τ.μ. Εδώ υπάρχουν τρία ανοίγματα με ανακουφιστικά τόξα: δύο στα δυτικά και ένα στα νότια τα οποία απέχουν από το δάπεδο του παταριού 0,35 μ. Αριστερά από το νότιο άνοιγμα και στις ίδιες διαστάσεις με αυτό βρίσκεται εσοχή-ερμάριο, βάθους 0,30 μ. Ο χώρος αυτού του παταριού φωτιζόταν και αεριζόταν καλά και μάλλον φιλοξενούσε τις γυναίκες και τα παιδιά, (γυναικωνίτης).

Από την ανατολική πλευρά, μικρή σκάλα οδηγούσε στο βορινό πατάρι, με κατεύθυνση Ν-Β, όπως δείχνουν τα ίχνη της επί του επιχρίσματος, [εικ. 6.25]. Πάνω ακριβώς από τη σκάλα αυτή υπάρχει μικρή εσοχή, η οποία χρησίμευε ως λυχνοστάτης για το φωτισμό της, αλλά και το φωτισμό του ορόφου και του νότιου παταριού. Όπως δείχνουν ίχνη επί του ανατολικού τοίχου και στα όρια του ψηλότερου παταριού, ένα χώρισμα με τσατμά απομόνωνε το χώρο αυτό από το χαμηλότερο πατάρι και τον όροφο.

Ο χώρος του ψηλότερου παταριού έχει διαστάσεις 3,10X1,90 μ. και εμβαδόν 6,89 τ.μ. Κι εδώ υπάρχουν τρία ανοίγματα, χωρίς ανακουφιστικά τόξα: δύο στο βόρεια, που απέχουν μεταξύ τους 1,20 μ. και ένα στα δυτικά. Δίπλα στο δυτικό παράθυρο, σε απόσταση περίπου 0,40 μ. βρίσκεται το εσωτερικό τμήμα της καταχύστρας, με διαστάσεις 0,45X0,80 μ. Από εδώ οι ένοικοι την εποχή της πειρατείας αμύνονταν εναντίον των επίδοξων εισβολέων, χύνοντας διάφορα φονικά υγρά στο χώρο της εισόδου.

Εικόνα 6.26: Ο ανατολικός τοίχος, με τη μικρή εσοχή-λυχνοστάτη, τα ίχνη των δύο παταριών και της δεύτερης μικρής σκάλας

Εικόνα 6.27: Ο βορινός τοίχος: διακρίνεται το ίχνος του ψηλότερου παταριού με τα τρία ανοίγματα και το εσωτερικό τμήμα της καταχύστρας (αριστερά)

6.6. Η στέγαση

Τη στέγη υποβάσταζαν 14 χοντρές και ακανόνιστες τράβες. Αυτές ήταν καλυμμένες με καλάμια και πάνω απ' αυτά στρώνονταν ξερά φύκια και χόρτα. Τελευταία ήταν τοποθετημένη η πατελιά (είδος πηλού με υδατοστεγείς ιδιότητες). Τη δεκαετία του '90 υποχώρησαν 4 τράβες του νότιου τμήματος, λόγω έλλειψης συντήρησης της πατελιάς και τα επόμενα χρόνια άλλες 6 του βόρειου. Έτσι τα όμβρια, εισρέουν ανεμπόδιστα και διαβρώνουν τη φέρουσα τοιχοποιία, οδηγώντας σταδιακά το κτίσμα στην ολική κατάρρευση.

Εικόνα 6.28: Η στέγη με τις τράβες και τα καλάμια, όπως ήταν στα τέλη της δεκαετίας του '90

Εικόνα 6.29: Ό,τι έχει απομείνει σήμερα από τη στέγαση του κτίσματος

Κεφάλαιο 7

Πρόταση αποκατάστασης - Αποτύπωση

7.1. Προσπάθεια τεκμηρίωσης για την πρόταση αποκατάστασης και χρήσης

Το πυργάκι αντιμετωπίζει ποικίλα προβλήματα λόγω φθορών και γήρανσης των δομικών υλικών. Δεν παρουσιάζει σοβαρά στατικά προβλήματα στις περιμετρικές φέρουσες τοιχοποιίες του, εκτός από μια διακλαδιζόμενη ρηγμάτωση στη βόρεια πλευρά της πρόσοψης. Η υγρασία, λόγω κατάρρευσης της στέγης και εισροής των ομβρίων έχει προκαλέσει την ολοσχερή καταστροφή των ξύλινων στοιχείων (πατώματα, σκάλες, κουφώματα κλπ.) και τη διάβρωση των τοίχων.

Η προτεινόμενη επέμβαση έχει στόχο την αντιμετώπιση των οικοδομικών και δομικών προβλημάτων του κτίσματος, την ανάδειξη της ιστορικής και αρχιτεκτονικής του αξίας, την αισθητική αναβάθμιση του περιβάλλοντος χώρου και την αξιοποίησή του.

Η αποκατάσταση του πυργόσπιτου θα έχει ως αποτέλεσμα τη διατήρηση ενός ιδιόμορφου για το νησί και την ευρύτερη περιοχή της Δωδεκανήσου μεσαιωνικού κτίσματος στην αυθεντική του μορφή. Θα εξασφαλιστεί η παράταση ζωής του και ως μνημείου της ύστερης μεσαιωνικής κληρονομιάς αλλά και ως βιώσιμος χώρος, στο πλαίσιο του γειτονεύοντος σχολικού συγκροτήματος και γενικότερα του οικιστικού συνόλου της πόλης Λακκίου Λέρου.

Ζητούμενα: η διάσωση και προβολή του, στο πλαίσιο της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της ύστερης μεσαιωνικής περιόδου στη Λέρο, ώστε να καταστεί πόλος έλξης για τους ντόπιους και τους ξένους επισκέπτες. Επίσης, ο πολίτης της Λέρου να γίνει συμμετέχων στην προστασία των μεσαιωνικών μνημείων του νησιού, σε μια περίοδο που η τουριστική του ανάπτυξη αναζητείται.

Σημαντικό κρίνεται, να ενταχθεί το κτίσμα σε καθεστώς διατηρητέου μνημείου έτσι ώστε οι απαραίτητες επεμβάσεις να γίνουν σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από τη σχετική νομοθεσία.

Εικόνα 7.1: Η βορινή πλευρά του πυργόσπιτου, το σχολείο και στο βάθος το λιμάνι του Λακκιού

7.2. Έρευνα παθολογίας – Φθορές

Όσον αφορά στο στατικό μέρος, οι τοίχοι του διατηρούνται σε σχετικά καλή κατάσταση. Δεν παρουσιάζουν αποκλίσεις από την κατακόρυφο ούτε καθιζήσεις. Εκτεταμένες φθορές είναι ορατές στα αρμολογήματα και στα επιχρίσματα. Λίγες μικρές ρωγμές εντοπίζονται σε κάποια σημεία, της πρόσοψης, με τη μεγαλύτερη στο βόρειο τμήμα της, η οποία κρίνεται σοβαρή και τείνει να γίνει διαμπερής. Σε χαμηλά σημεία της τοιχοποιίας, αριστερά και δεξιά της εισόδου, έχουν αποκολληθεί ορισμένοι λίθοι σε έκταση 0,30X0,40 μ. περίπου.

Το κτίσμα, γενικά, παρουσιάζει ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης, δεδομένης της εγκατάλειψής του επί πολλές δεκαετίες.

Αιτίες βλαβών στις τοιχοποιίες:

- Περιβαλλοντικές δράσεις: Η κατάρρευση της στέγης επιτάχυνε το ρυθμό γήρανσης, ιδίως των ευπαθών σημείων στο εσωτερικό του και οι μικροεστίες θυλάκων ύδατος διέβρωσαν επικίνδυνα τις τοιχοποιίες.
- Γήρανση και διάβρωση των λιθωμάτων, λόγω της χρήσης χώματος (πηλού) ως συνδετικού υλικού
- Έλλειψη συντηρήσεων και επισκευών επί πολλές δεκαετίες.
- Εγκατάλειψη του κτίσματος.

7.3. Αρχές επέμβασης

Το μικρό εμβαδόν του πυργόσπιτου θα περιορίζει τη δυνατότητα επίσκεψής του σε μικρό αριθμό επισκεπτών. Για την οικονομία των εσωτερικών χώρων πρέπει να αξιοποιηθούν κατάλληλα όλες οι εσοχές, οι κόγχες και οι θυρίδες

Πρωτεύον μέλημα θα είναι διατήρηση της τυπολογίας, της μορφολογίας και της αυθεντικότητας του κτίσματος, καθώς και η πλήρης αποκατάσταση των υπόλοιπων οικοδομικών του στοιχείων. Με τον τρόπο αυτό θα προβάλλεται η ιστορική του πορεία και θα διατηρείται η αισθητική του ενότητα.

Οι ήπιες επεμβάσεις που προτείνονται θα έχουν κυρίως στερεωτικό χαρακτήρα. Θ' αφορούν στη στατική ενίσχυση, στη θεραπεία των ρηγματώσεων, στην ανακατασκευή των ξύλινων στοιχείων του ως είχαν εξ' αρχής: (κουφώματα, πατάρια, κλιμακοστάσια, κιγκλιδώματα, στέγη κλπ), καθώς και στη διατήρηση της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας του.

Τα προτεινόμενα υλικά των επεμβάσεων θα είναι συμβατά με τα αυθεντικά υλικά της αρχικής κατασκευής και θα πληρούν όλες τις σύγχρονες προδιαγραφές ποιότητας, αντοχής και λειτουργίας.

Εικόνα 7.2: Η ΒΔ γωνία του κτίσματος, σε ύψος 4-5 μ. περίπου.

Διακρίνεται η επικίνδυνη ρηγμάτωση

7.4. Στόχευση της πρότασης αποκατάστασης

Η πρόταση αποκατάστασης στοχεύει:

- στη θεραπεία των αιτιών των βλαβών
- στην αποκατάσταση των φθορών
- στην ενίσχυση-βελτίωση της στατικής συμπεριφοράς
- στον αποκλεισμό των ομβρίων και της υγρασίας
- στην επίτευξη λύσεων, οι οποίες θα επιτρέπουν την εύκολη συντήρηση
- στη λειτουργικότητα των χώρων
- στη βελτίωση του φυσικού φωτισμού και αερισμού, καθώς και στην ανταπόκριση σε σύγχρονες απαιτήσεις ποιότητας ζωής

και κανονισμών ασφαλείας (H/M εγκαταστάσεις, εγκαταστάσεις διαδικτύου, πυρασφάλεια, κλιματισμός)

- στις επιθυμητές επεμβάσεις για νέες χρήσεις, με σεβασμό στην ιστορικότητα του κτίσματος
- στην αναβάθμιση και γενικά τον εξωραϊσμό του κτιρίου
- στη διασύνδεσή του με το άμεσο φυσικό περιβάλλον, το γειτονικό σχολικό συγκρότημα και το ευρύτερο οικιστικό σύνολο της πόλης του Λακκιού

7.5. Προτάσεις επέμβασης

Οι προτάσεις για τη στατική ενίσχυση του κτίσματος αφορούν:

- σε καθαίρεσεις των υπολειμμάτων της στέγης και των σαθρών επιχρισμάτων και αρμολογημάτων

- στη στερέωση και αποκατάσταση των φθορών της λιθοδομής

- στη στερέωση της ανωδομής

- στην ανακατασκευή της στέγης, στην αρχική της μορφή: (Θα χρησιμοποιηθούν 14 ξύλινα δοκάρια-τράβες: 3,50X0,20X0,10 μ., καλάμια, ξερά φύκια και χόρτα, πατελιά)

Σε όλες τις τοιχοποιίες, εξωτερικά, προβλέπεται να γίνει εμβάθυνση των αρμών και αρμολόγημα με ασβεστοκονίαμα κατάλληλης σύνθεσης:

- 1 μέρος υδρασβέστου ξηρής αλεσμένης,
- 1,5 μέρος κεραμάλευρου,
- 1,5 μέρος ποταμίσις άμμου,
- 1 μέρος θηραϊκής γης

Εικόνα 7.3: Η ΒΑ γωνία του κτίσματος, σε ύψος 3 μ. περίπου, όπως είναι σήμερα

Η αντοχή της σύνθεσης αυτής μπορεί να φθάσει τα 25 kgf/m², εξασφαλίζοντας καλύτερη συνάφεια με τη λιθοδομή, υψηλή αντοχή και ανθεκτικότητα στο χρόνο.³⁷

Τα αρμολογήματα θα εφαρμοστούν με τη δέουσα προσοχή και επιμέλεια. Οι νέες αρμολογημένες επιφάνειες θα πρέπει να προσιδιάζουν με τις αρχικές, τόσο σε θέματα όψης (υφή, χρώμα κλπ), όσο και σε θέματα σταθερότητας, αντοχής και συνάφειας με αυτά που πιθανόν θα διατηρηθούν.

³⁷ www.academia.edu/2129901/ (Ανδρούδης Π., *Μελέτη αποκατάστασης πύργου ρολογιού Γιαννιτσών*)

Η αντοχή του ασβεστοκονιάματος με ποζολανικά πρόσμικτα για το αρμολόγημα των τοιχοποιιών είναι ιδιαίτερα αυξημένη, εξασφαλίζοντας την καλύτερη συναρμογή της λιθοδομής, την υψηλή αντοχή και την ανθεκτικότητα στο χρόνο.

Η προσθήκη ποζολανικού υλικού (θηραϊκή γη, σκόνη οπτόλιθου) στα κονιάματα θα ενισχύσει τις ιδιότητές τους, λόγω της υδραυλικότητας των ποζολανών και της θλιπτικής αντοχής.

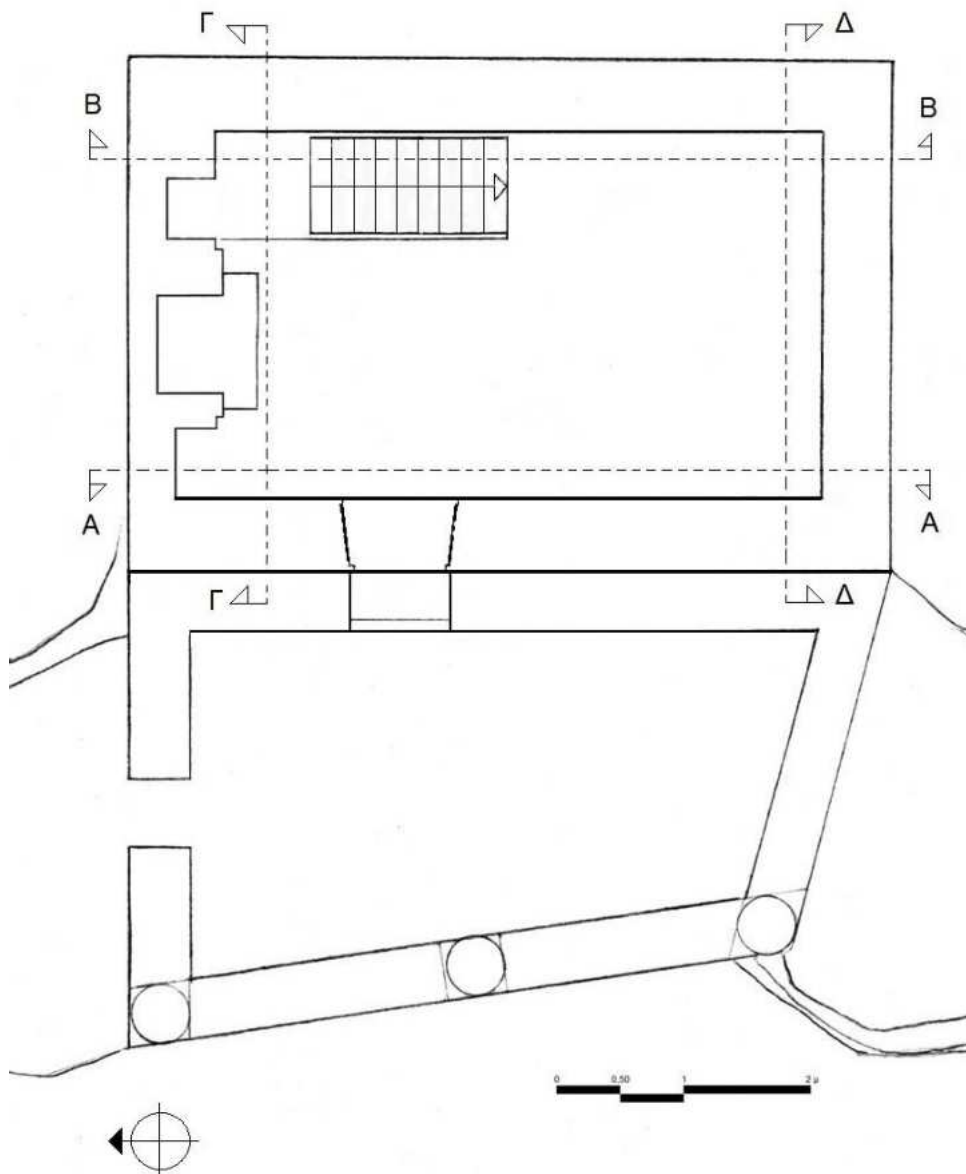
Εικόνα 7.4: Το πυργάκι από ΒΔ και τα ερείπια του μικρού κτίσματος, το οποίο ίσως χρησίμευε ως αποθήκη εργαλείων ή στάβλος

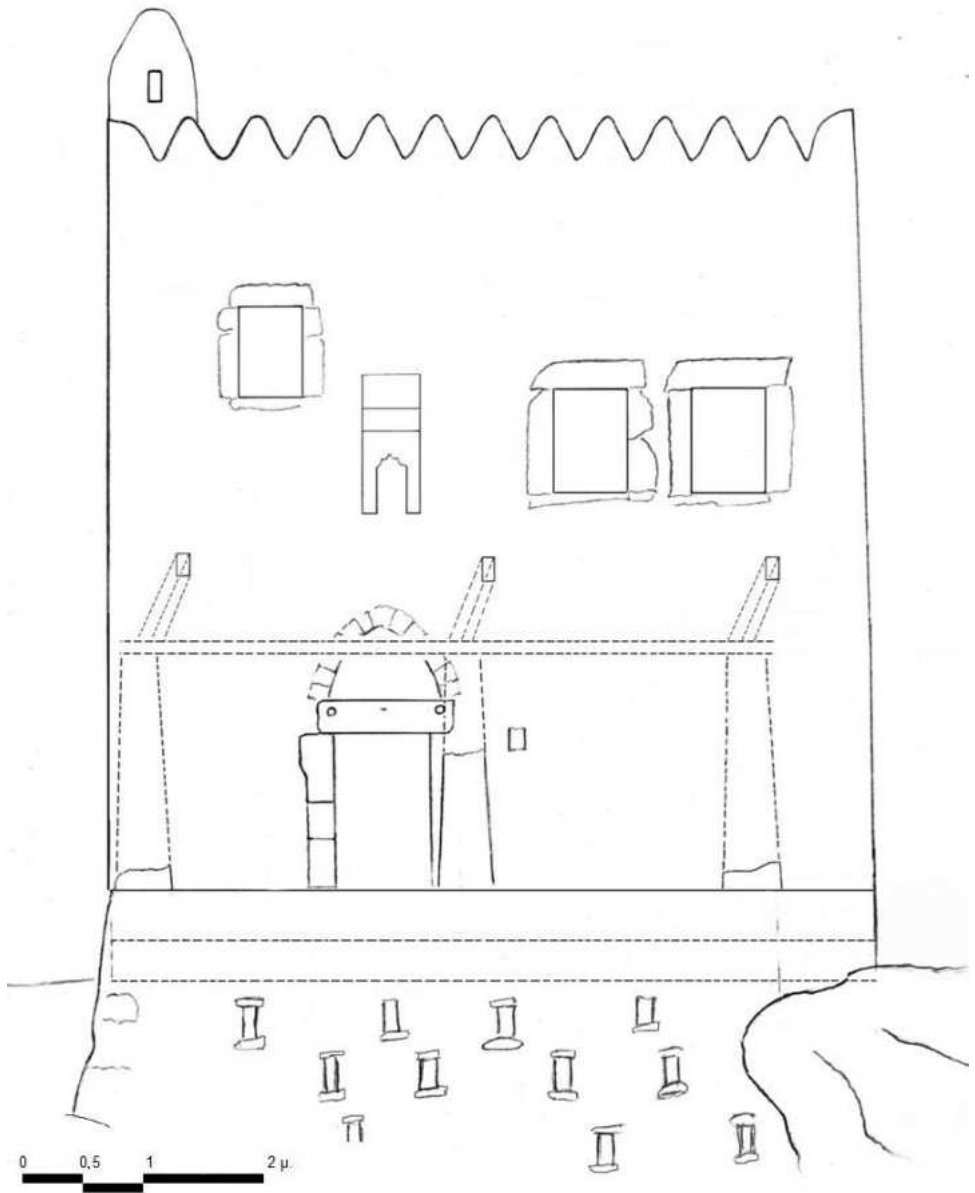
Εικόνα 7.5: Το πυργάκι από Δ με τον αναλημματικό τοίχο της αυλής και ένα από τα τρία πήλιαστρα, τα οποία στήριζαν τη μεταγενέστερη κρεβατίνα (πέργολα)

7.6. Αποτύπωση

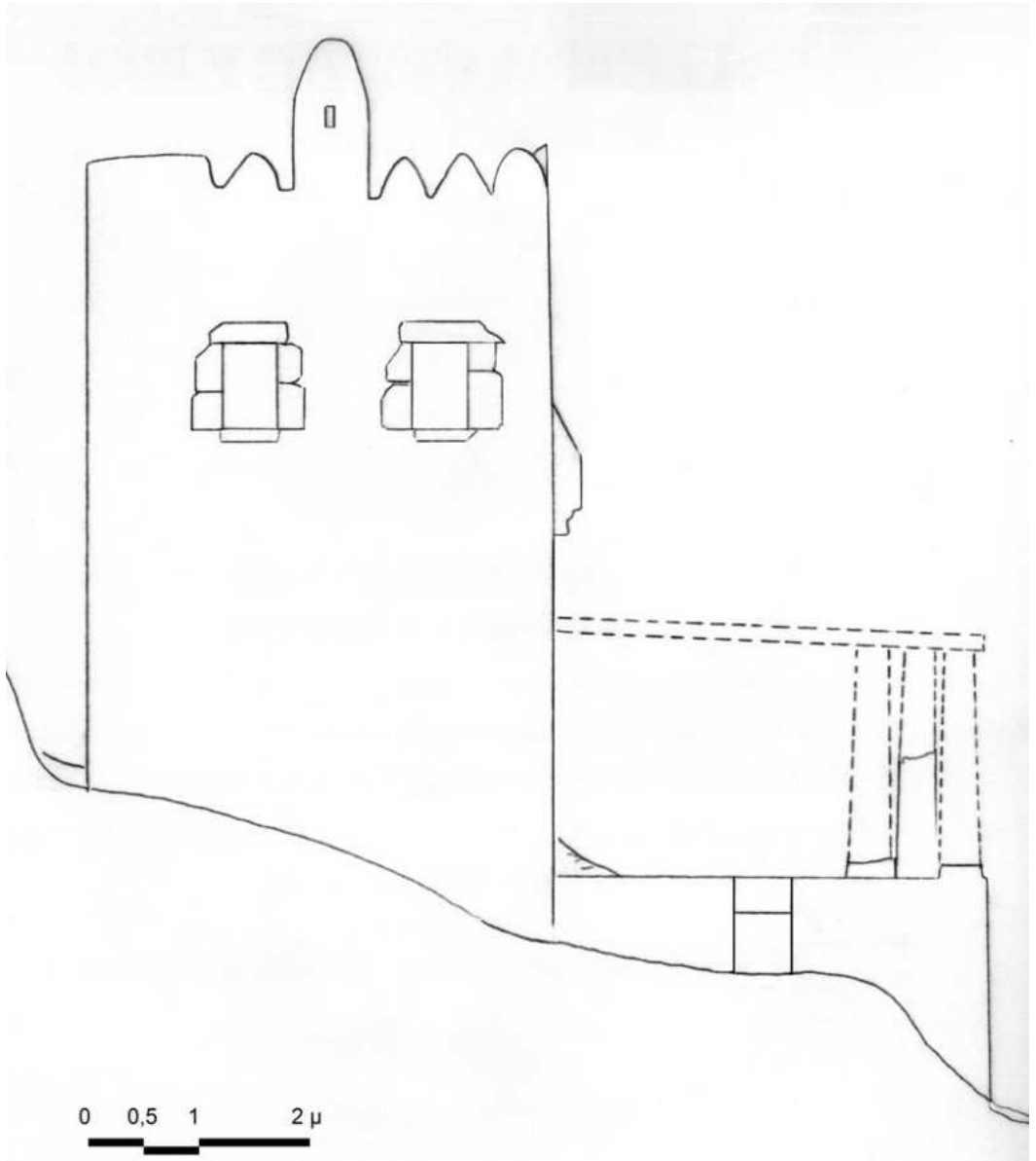

Σχέδιο 7.1: Πυργάκι του Ελληνικού Δημοσίου, Κάτοψη κτίσματος και αυλής

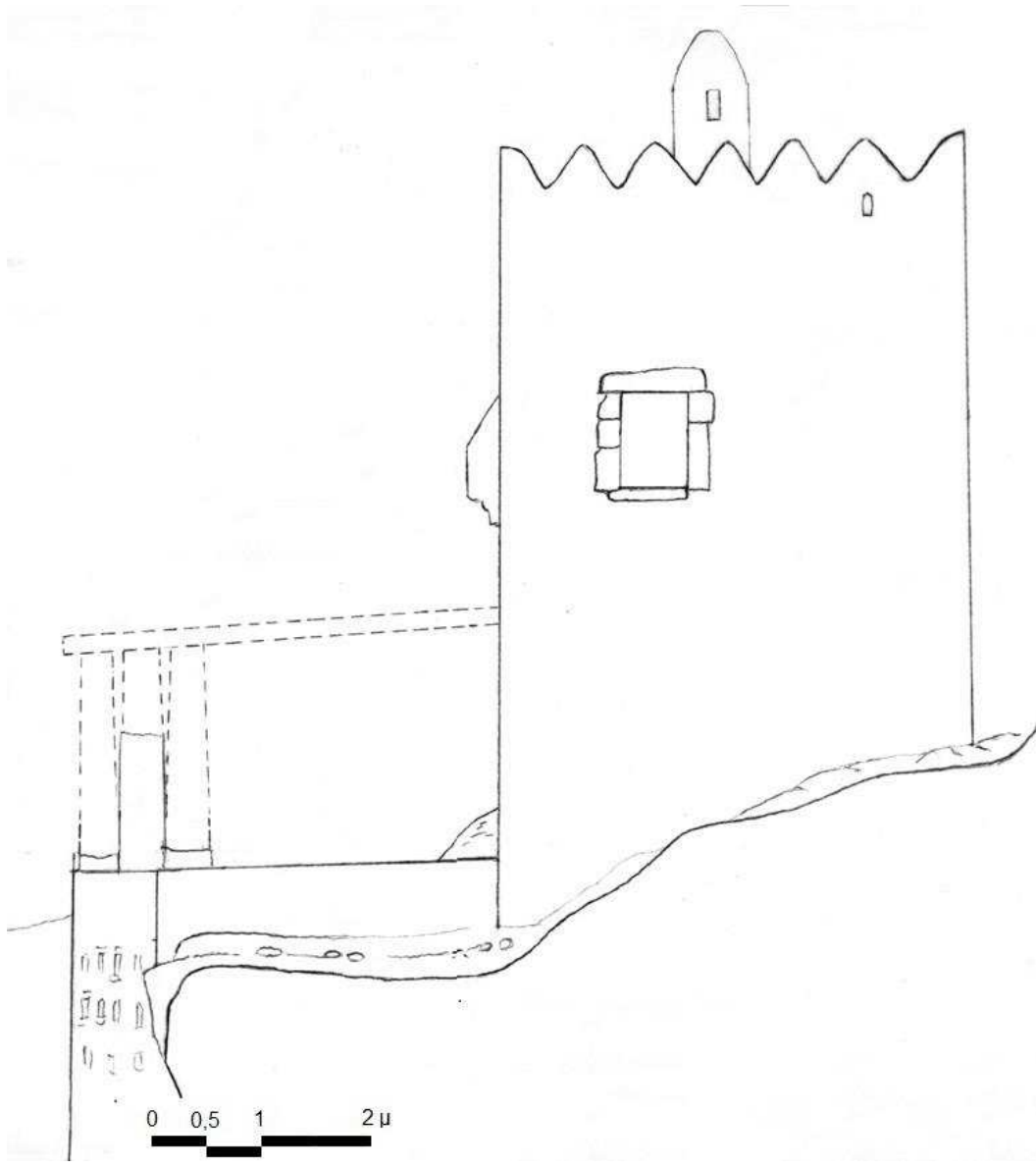

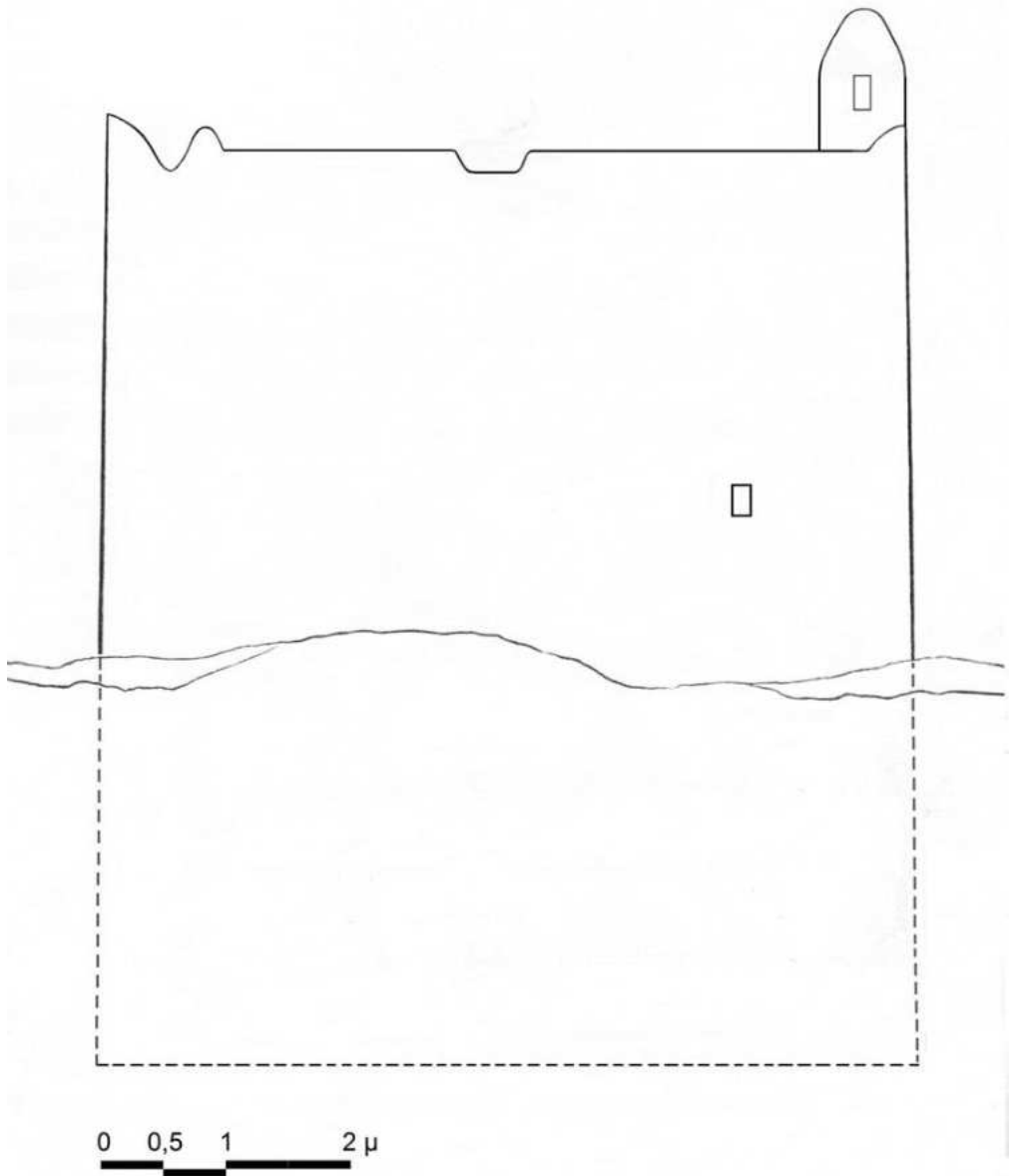
Σχέδιο 7.2: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Δυτική όψη

Σχέδιο 7.3: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Βόρεια όψη

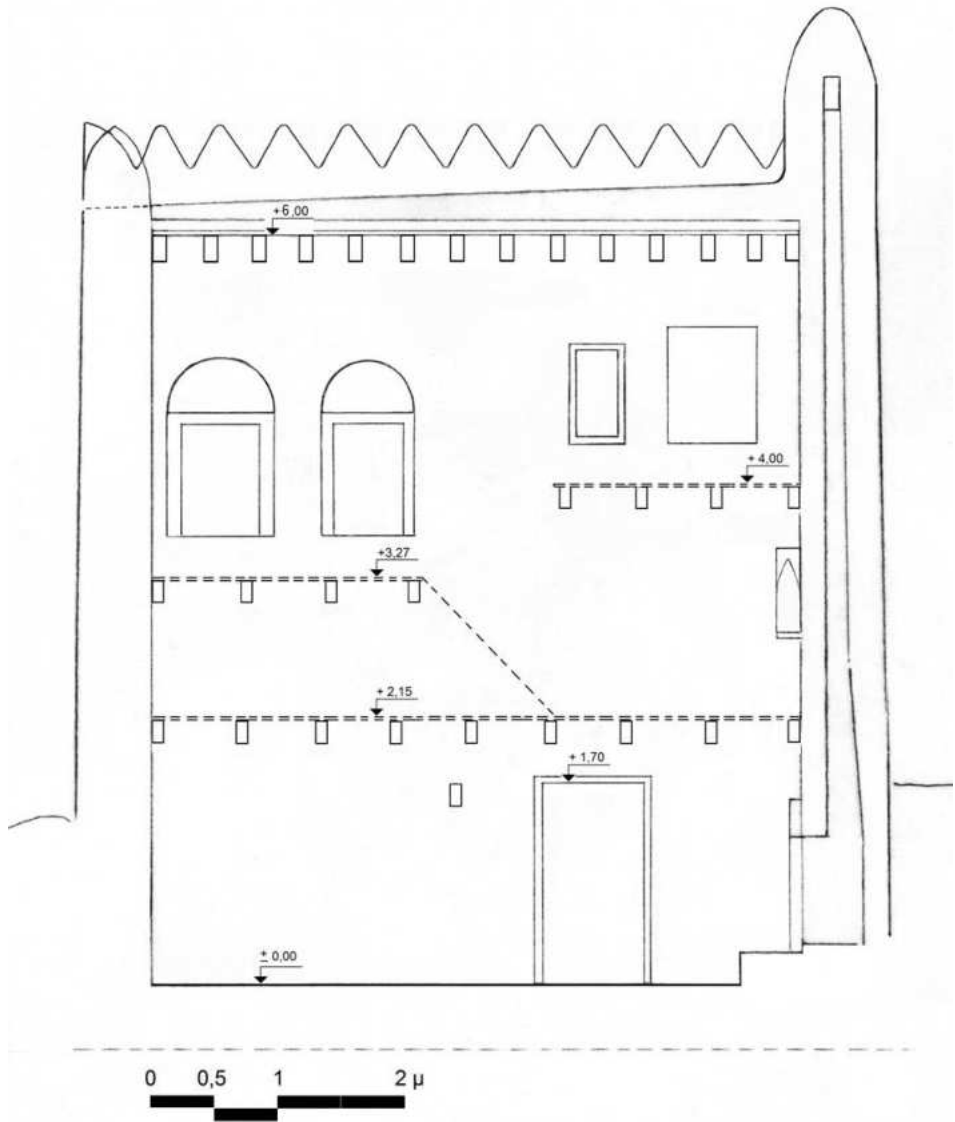

Σχέδιο 7.4: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Νότια όψη

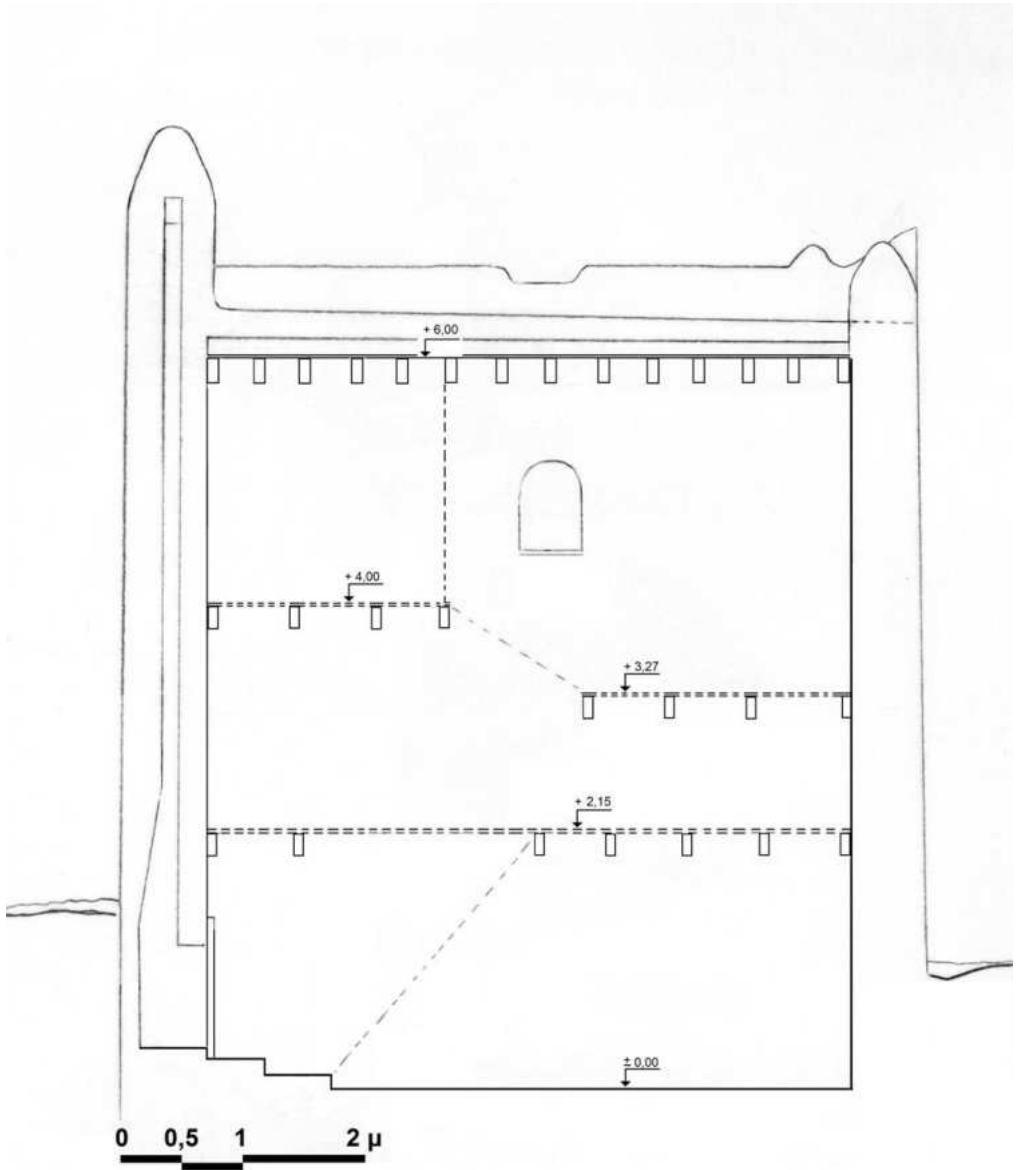

Σχέδιο 7.5: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Ανατολική όψη

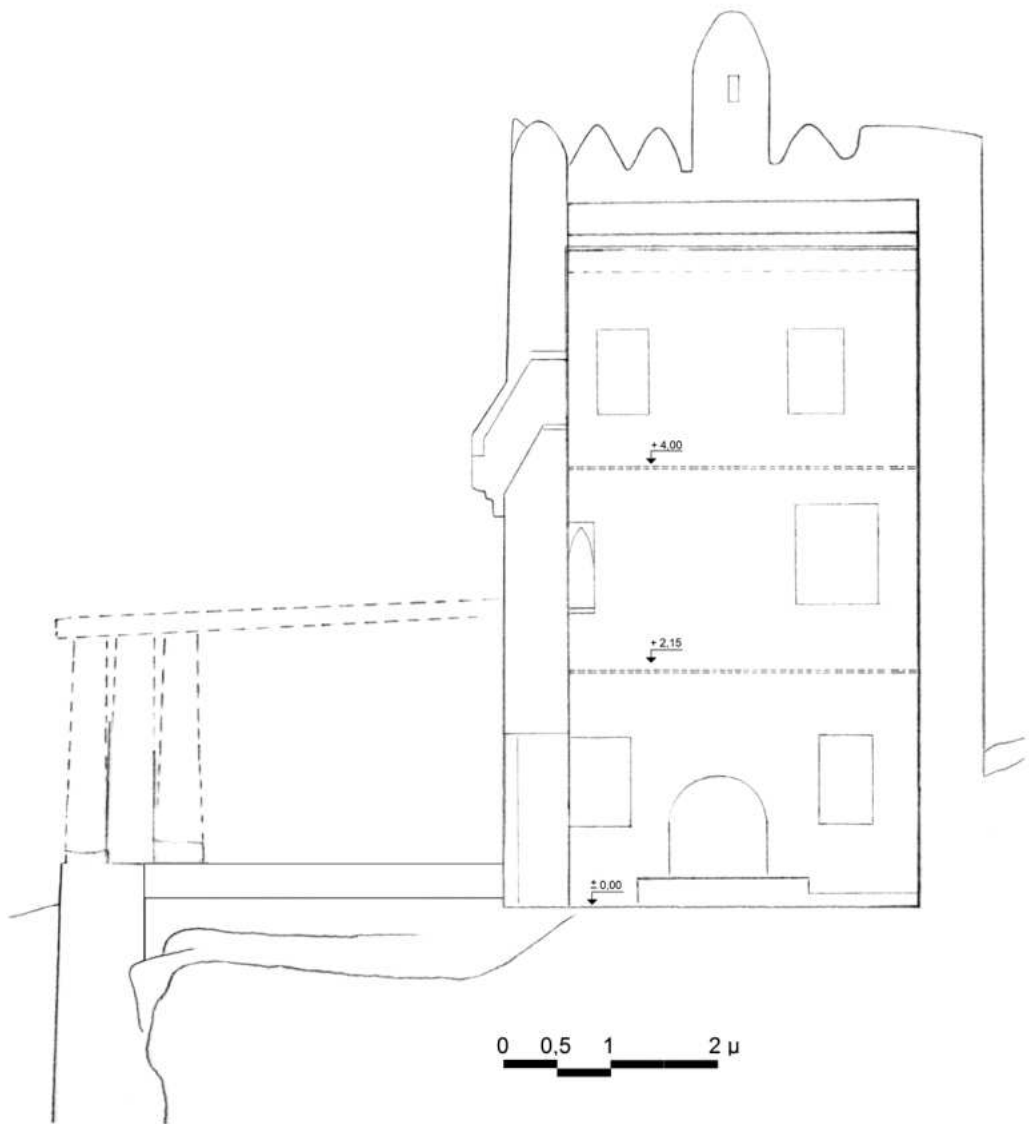

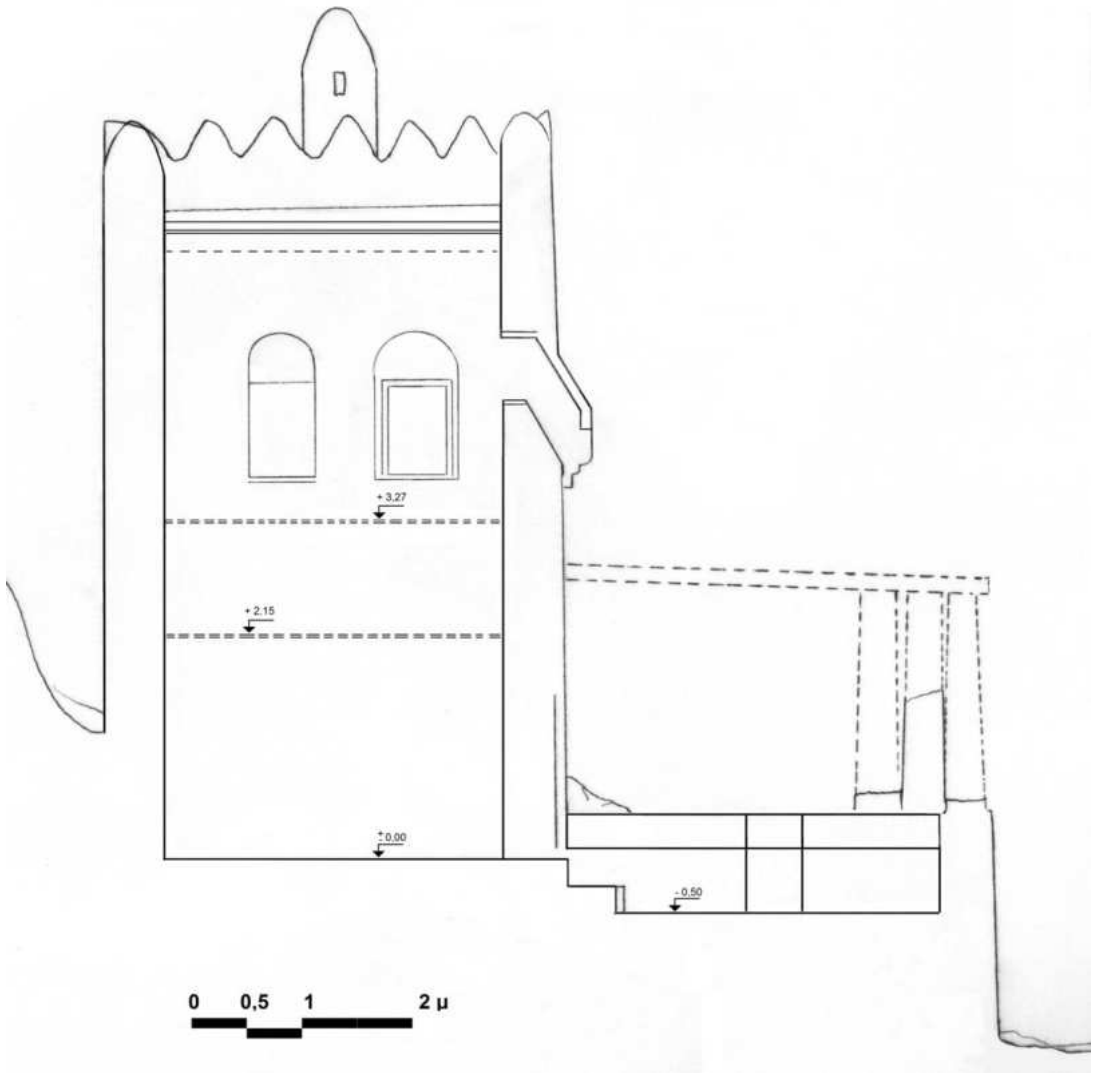
Σχέδιο 7.6: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Τομή Α-Α

Σχέδιο 7.7: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Τομή Β-Β

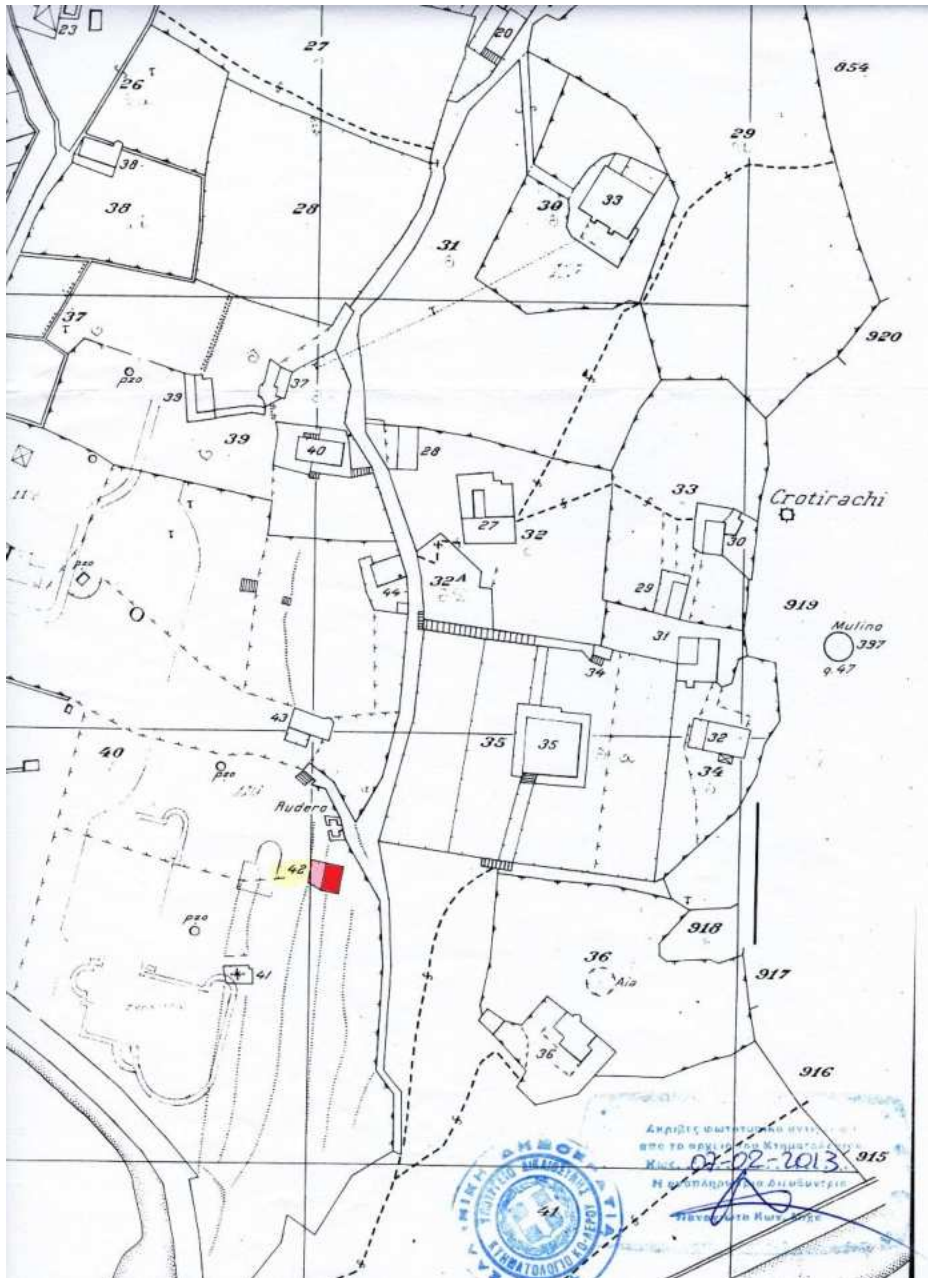

Σχέδιο 7.8: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Τομή Γ - Γ

Σχέδιο 7.9: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Τομή Δ - Δ

Σχέδιο 7.10: Απόσπασμα Κτηματολογικού χάρτη περιοχής Λακκιού (αρ.πρωτ. 264/7-2-2013), στον οποίο επισημαίνεται η θέση του πυργόσπιτου με Κ.Μ. 42 οικοδομών, (Αρχείο Κτηματολογίου Κω)

Portolago ----
παρ. 42

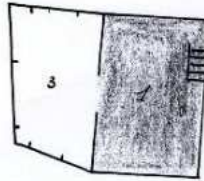
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ
ΚΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΝ ΚΩ.ΛΕΡΟΥ

Αριθμ. Πρωτ. 264

Επιμ. = 27,50
Εαυτήs = 21
Εοικ. = 48,50

1:40

1:40 ΠΛΑΝΟ ΤΟΠΙΑ

1:40

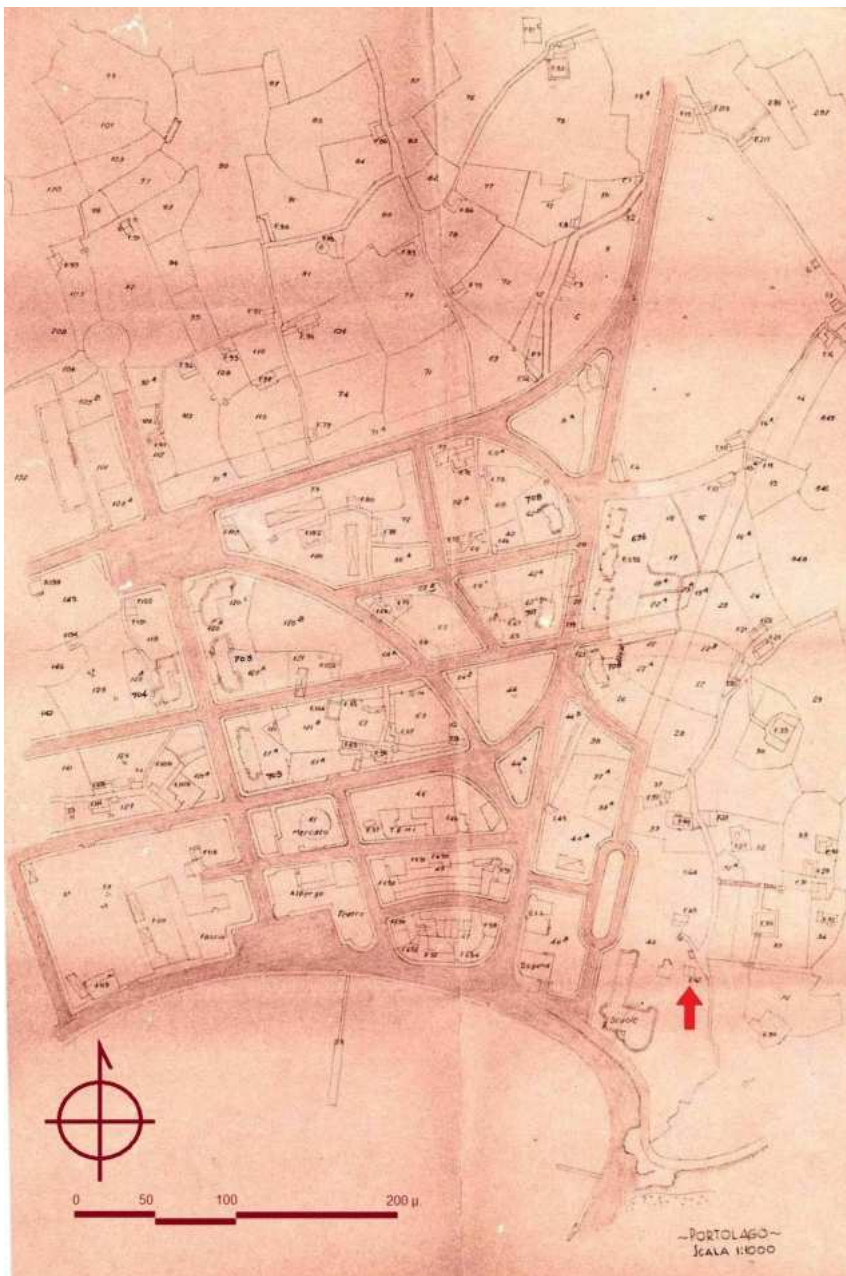

1:200
Π. Ριζης

1:200

Σχέδιο 7.11: Ακριβές φωτοαντίγραφο από το Αρχείο του Κτηματολογίου Κω (αρ.πρωτ. 264/7-2-2013), το οποίο παρουσιάζει τα στοιχεία του πυργόσπιτου, με Κτηματολογική Μερίδα (Κ.Μ.) 42 οικοδομών

Σχέδιο 7.12: Τοπογραφικό σχεδιάγραμμα - Κτηματολογικός χάρτης της περιοχής Λακκιού, στο οποίο επισημαίνεται η θέση του πυργόσπιτου δυτικά του σχολείου, με αριθ. Κ. Μ. 42 οικοδομών (Αρχείο Ιταλικών Αρχιτεκτονικών Σχεδίων Portolago (Λακκιού), ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

Κεφάλαιο 8

Πρόταση επανάχρησης

Συχνά γίνεται λόγος για τη δυνατότητα επανένταξης και επανάχρησης παλαιών κτιρίων μέσα στο σύγχρονο οικιστικό περιβάλλον. Είναι αλήθεια, ότι πολλά ιστορικά κτίσματα αξίζει να τα αντιμετωπίσουμε υπό το πρίσμα μιας σύγχρονης οπτικής. Αντί να καταντήσουν «ωραία ερείπια», οφείλουμε να τα αποκαταστήσουμε και να τα εντάξουμε στις ανάγκες της σύγχρονης ζωής.

Η ανάδειξη κτισμάτων, έστω και δευτερευόντως σημαντικών, αλλά και ο απαιτούμενος σεβασμός στις μορφές της τοπικής παράδοσης και λαϊκής αρχιτεκτονικής αποτελούν στοιχεία αλληλένδετα, τα οποία πρέπει να τηρούνται στις σύγχρονες επεμβάσεις.

Έχοντας, λοιπόν, υπόψη:

- ότι η διατήρηση, ανάδειξη και επανάχρηση κτιρίων με ιστορική και αρχιτεκτονική σημασία προσφέρει κοινωνικά, πολιτιστικά, περιβαλλοντικά και οικονομικά οφέλη,
- ότι τα πυργόσπιτα της Λέρου έχουν ανάλογη αξία συλλογικής ιστορικής μνήμης, δεδομένου, ότι αντικατοπτρίζουν και υπενθυμίζουν ιστορικά γεγονότα τα οποία σημάδεψαν το νησί και τον αιγαιακό χώρο τους περασμένους αιώνες,
- ότι αποτελούν ιδιότυπα κτίσματα λαϊκής, μεσαιωνικής αρχιτεκτονικής,

προτείνεται η αποκατάσταση και επανάχρηση του τελευταίου σωζόμενου από αυτά, το οποίο βρίσκεται στη θέση σχολείο Λακκιού και ανήκει στο Ελληνικό Δημόσιο.

Ο Δήμος Λέρου έχει τη δυνατότητα να ζητήσει από την ΚΕΔ τη χρήση του, να το εντάξει σε κάποιο από τα ειδικά προγράμματα αποκατάστασης και να το συνδέσει με τη ζωή της ευρύτερης περιοχής.

Για τον παραπάνω σχεδιασμό πρέπει να ληφθούν υπόψη:³⁸

- τα λειτουργικά χαρακτηριστικά του άμεσου περιβάλλοντος,
- οι ανάγκες του τόπου σε πολιτιστικό, κοινωνικό η άλλο σχετικό εξοπλισμό και
- οι επιθυμίες της τοπικής κοινωνίας

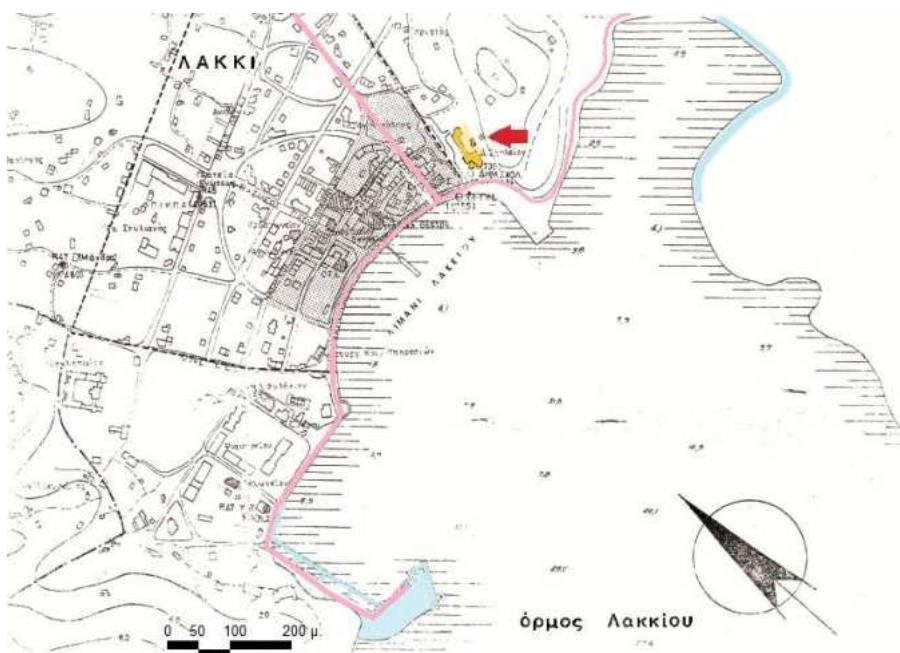
³⁸ Οδηγός για την ανάδειξη και αξιοποίηση κτηρίων ιδιοκτησίας Δημοσίου με ιστορική και αρχιτεκτονική αξία, επιμέλεια: Μαϊστρου Ελένη, Αθήνα 2011

8.1. Παράμετροι που προκύπτουν από το άμεσο περιβάλλον και τις ανάγκες του τόπου

Έως σήμερα, το πυργάκι, ενώ ελκύει την περιέργεια και το ενδιαφέρον των τυχαίων επισκεπτών, συνεχίζει και παραμένει στην αφάνεια λόγω της μερικής απόκρυψής του από τον όγκο του σχολείου και των παρακείμενων δέντρων. Βρίσκεται στις παρυφές του λόφου, στα ανατολικά του οικισμού, έχοντας θέα προς αυτόν. Ψηλότερα και ΒΑ, σε απόσταση λίγων δεκάδων μέτρων, είναι χτισμένο το εντυπωσιακό νεοκλασικό αρχοντικό της οικογένειας Ρούσσου το οποίο έχει ανακαινιστεί πρόσφατα. Ακριβώς πίσω του και λίγο ψηλότερα υπάρχει αλσύλλιο πεύκων, ενώ στη νότια πλευρά του φύονται μεγάλες α(β)ραμυθιές.

Το κέντρο της πόλης απέχει λιγότερο από 200 μ. ενώ ο κύριος δρόμος, οποίος συνδέει το κεντρικό λιμάνι του νησιού με την πόλη και οδηγεί βορειότερα, στους παραδοσιακούς οικισμούς Πλάτανο και Αγία Μαρίνα, διέρχεται πολύ κοντά από το σχολείο και το πυργόσπιτο. Επομένως ο κύριος άξονας μετακίνησης των διερχομένων και επισκεπτών βρίσκεται στο άμεσο περιβάλλον του κτίσματος.

Σχέδιο 8.1: Τοπογραφικό το Λακκίου στο οποίο επισημαίνεται το πυργάκι, το Σχολείο, το κέντρο της πόλης, το λιμάνι, οι εγκαταστάσεις ελλιμενισμού τουριστικών σκαφών και ο κύριος οδικός άξονας, Γεωργία Γκράτσου, *Μελέτη της πολεοδομικής εξέλιξης της πόλης του Λακκίου στη νήσο Λέρο*, 2010 (ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου)

8.2. Συνδέσεις επανάχρησης – Οργανόγραμμα χρήσης και λειτουργίας

Προτείνεται, η επανάχρηση του κτίσματος να συνδεθεί:

- με τον παραδοσιακό, αγροτικό χαρακτήρα του, ως Κέντρο Εξέλιξης του «Υλικού Πολιτισμού» στο νησί, λειτουργώντας ως εκθετήριο παραδοσιακών αγροτικών εργαλείων (άροτρα, δρεπάνια, σκευή κλπ), αξιοποιώντας το χώρο της εστίας του ισογείου, τις εσοχές και τα πατάρια του αλλά και τον υπαίθριο περιβάλλοντα χώρο του.
- με τη γειτονική σχολική μονάδα του Δημοτικού Σχολείου Λακκιού, αλλά και όλες τις άλλες σχολικές μονάδες, Α/βάθμιας και Β/βάθμιας εκπαίδευσης του νησιού, ως χώρος προβολής και παρουσίασης περιβαλλοντικών και πολιτιστικών προγραμμάτων με ψηφιακά μέσα, φωτογραφικό υλικό και δημιουργία σχετικής βιβλιοθήκης.
- με τη δημιουργία μικρής βιβλιοθήκης τοπικής βιβλιογραφίας, στην εσοχή του νότιου παταριού, με περιεχόμενο: ιστορικά, λαογραφικά, λογοτεχνικά έργα Λεριών δημιουργών και όχι μόνο, η οποία να αποτελεί σημείο αναφοράς για μαθητές, ερευνητές και κάθε ενδιαφερόμενο.

Η εποπτεία, ο έλεγχος και η λειτουργία του χώρου μπορούν να ανατεθούν στο γειτονικό Σχολείο. Είναι γνωστό ότι, παλαιότερα η διεύθυνση του συγκεκριμένου Σχολείου είχε ζητήσει τη χρήση του κτίσματος για ανάλογο σκοπό.

Εικόνα 8.1: Κατάλληλο κλιμακοστάσιο μπορεί να συνδέσει το πυργόσπιτο με την αυλή του σχολείου

8.3. Προσβασιμότητα του κτίσματος

Βασική προϋπόθεση για τα παραπάνω είναι να ληφθούν υπόψη:

- η προσβασιμότητα του κτίσματος
- η δυνατότητα εξασφάλισης των απαιτούμενων για τη νέα χρήση υποδομών και
- οι μεταβολές που είναι πιθανόν να δημιουργήσει η νέα χρήση στο άμεσο περιβάλλον του πυργόσπιτου

Η πρόσβαση μπορεί να γίνεται από δύο κύρια σημεία:

1. Από τα νότια, και ανατολικά του σχολείου. (Στην περίπτωση αυτή είναι απαραίτητο να διαμορφωθεί πλακόστρωτος πεζόδρομος μήκους 60 μ., και πλάτους τουλάχιστον 1,50 μ.)

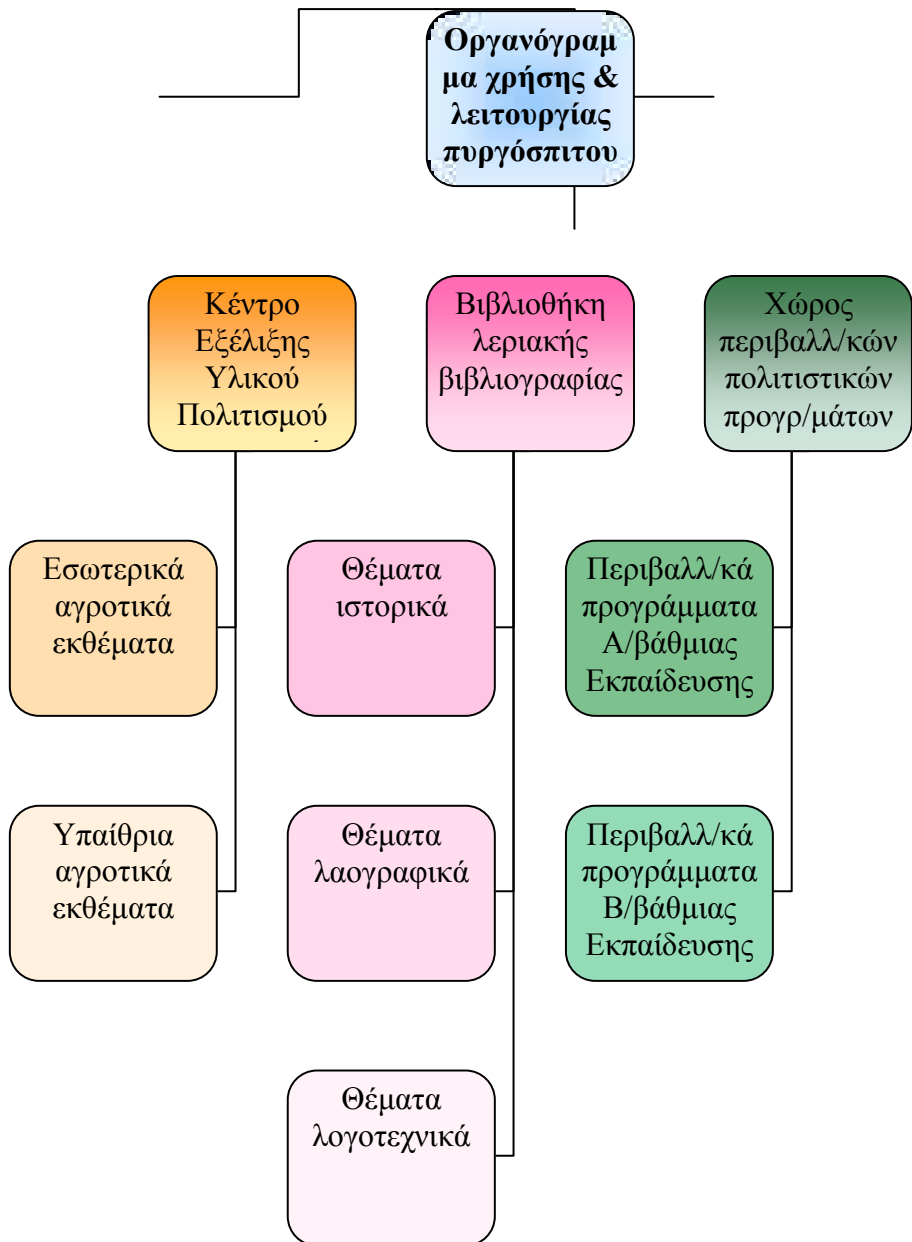
2. Από τα βόρεια, ακολουθώντας το δρόμο που οδηγεί στο παρακείμενο αρχοντικό Ρούσσου

3. Μια τρίτη δυνατότητα θα επιτρέπει την άμεση πρόσβαση από την αυλή του σχολείου, οπότε θα είναι ευκολότερη η επικοινωνία των μαθητών με το πυργάκι και τον περιβάλλοντα χώρο του. Η πρόταση αυτή προϋποθέτει κατασκευή κατάλληλου κλιμακοστασίου.

Σχέδιο 8.2: Το απόσπασμα του κτηματολογικού χάρτη της περιοχής όπου σημειώνονται οι δυνατότητες πρόσβασης στο πυργάκι, (Αρχείο Κτηματολογίου Κω)

8.1: Οργανόγραμμα χρήσης και λειτουργίας πυργόσπιτου σχολείου Λακκίου

8.4. Εξασφάλιση ελάχιστων υποδομών

Για να έχει τη δυνατότητα το πυργάκι και ο περιβάλλον χώρος του να λειτουργήσουν ως κέντρο εξέλιξης του «υλικού πολιτισμού» του νησιού και ως χώρος προβολής και παρουσίασης περιβαλλοντικών και πολιτιστικών προγραμμάτων, χρειάζεται να εξασφαλιστούν κάποιες ελάχιστες υποδομές:

A) Στον περιβάλλοντα χώρο: να γίνουν διανοίξεις οδών προσβασιμότητας και κατάλληλες διαμορφώσεις στον περιβάλλοντα χώρο, ώστε να μπορούν να δεχτούν εκθέματα τα οποία δε επηρεάζονται από τις καιρικές συνθήκες: (άροτρα, ζυγοί, πέτρινα εργαλεία, μυλόπετρες, χειρόμυλοι κλπ.) Μπορεί επίσης να διανοιχθεί και κατασκευαστεί μικρό, παραδοσιακό αλώνι σε κατάλληλο σημείο του οικοπέδου, καθώς και ξύλινα καθιστικά κάτω από τα δέντρα.

B) Στο εσωτερικό του κτίσματος: να τοποθετηθούν τα απαραίτητα φωτιστικά σε όλους τους χώρους του και στις υπάρχουσες εσοχές ώστε να μπορούν να δεχτούν μικροεκθέματα, να εξασφαλιστεί κατάλληλη οθόνη και συσκευή video για προβολή περιβαλλοντικών προγραμμάτων και σχετικών θεμάτων, να δημιουργηθεί σε ένα από τα πατάρια γωνιά διαδικτύου, κλπ.

Εικόνα 8.2: Ο περιβάλλον χώρος στα νότια, όπου μπορεί να κατασκευαστεί το μικρό αλώνι

Συμπεράσματα

Στην παρούσα διπλωματική εργασία μελετήθηκαν τα ιδιότυπα κτίσματα αμυντικού χαρακτήρα της νήσου Λέρου, τα οποία ανάγονται στον 17^ο-18^ο αιώνα. Είναι γνωστά ως «πυργάκια» ή «πυργόσπιτα» και χτίζονταν όταν οι ληστοπειρατικές επιδρομές σε νησιά και σε παράκτιες περιοχές του Αιγαίου ήταν συχνό φαινόμενο. Είναι κατασκευασμένα από πέτρα, χώμα και ξύλο. Για ασφάλεια δε διαθέτουν καθόλου ανοίγματα στο ισόγειο, έχουν καταχύστρα πάνω ακριβώς από την είσοδο και μικρές οδοντωτές επάλξεις στην επίστεψη του δώματος. Μορφολογικά ανήκουν στον τύπο του κυβόσχημου μονόσπιτου. Έχουν πολλές ομοιότητες με άλλα παρόμοια κτίσματα τα οποία συναντώνται σε πολλά νησιά των Κυκλάδων και στην Κρήτη.

Ήταν τα αγροτικά κτίσματα, σε απομακρυσμένες περιοχές, διαμορφωμένα κατάλληλα για να προστατεύουν σοδειές και ανθρώπους, από ξαφνικές επιδρομές για λεηλασίες. Μέχρι τα μέσα του περασμένου αιώνα υπήρχαν πολλά πυργάκια στις εξοχές του νησιού. Σήμερα σώζονται ελάχιστα και κινδυνεύουν από την εγκατάλειψη να χαθούν ολοκληρωτικά και μαζί τους ένα μέρος του λαϊκού μας πολιτισμού. Μελετήθηκαν λεπτομερώς δύο από τα εναπομείναντα πυργάκια, τα οποία βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή του Λακκιού στο νότιο τμήμα της Λέρου.

Η περιοχή είχε αγροτικό χαρακτήρα έως και τις αρχές της δεκαετίας του '30, οπότε σχεδιάστηκε και οικοδομήθηκε από τους Ιταλούς κατακτητές η πόλη Portolago στο μοντέρνο στυλ του ιταλικού ρασιοναλισμού. Το πολεοδομικό σύνολο του Portolago, (σημερινό Λακκί), μετά από δεκαετίες άγνοιας και αδιαφορίας, αναγνωρίζεται σήμερα ως μοναδικός οικισμός του ιταλικού ρασιοναλισμού (ορθολογισμού) του μεσοπολέμου και γίνονται προτάσεις για προστασία, ανάδειξη και προβολή του.

Στις παρυφές του ιδιάζοντος αυτού πολεοδομικού ιστού, ο οποίος είναι φορτωμένος με ίχνη και μνήμες από την πρόσφατη ιστορία, βρίσκονται τα πυργάκια που εξετάστηκαν λεπτομερώς: Το 1^ο, γνωστό ως πυργάκι του Μαράτου, αν και ημιρειπωμένο, διασώζει στα εναπομείναντα επιχρίσματα μοναδικά, εγγάρκατα και ανάγλυφα σχέδια ιδιαίτερης αισθητικής. Το 2^ο, το οποίο άπτεται προς ανατολάς του οικισμού, ανήκει στο Ελληνικό Δημόσιο (Κ.Ε.Δ.) και διατηρείται σε σχετικά καλή κατάσταση. Για τους λόγους αυτούς προτείνεται η στερέωση, η αποκατάσταση και η επανάχρησή του, εξυπηρετώντας σύγχρονες ανάγκες στο πλαίσιο του πολεοδομικού ιστού της πόλης.

Η πρόταση επανάχρησής του συνδέεται: α) με την προβολή του «υλικού πολιτισμού» του νησιού, ως εκθετήριο παραδοσιακών αγροτικών και κτηνοτροφικών εργαλείων και β) με το γειτονικό σχολικό συγκρότημα, ως χώρος προβολής και παρουσίασης εκπαιδευτικών περιβαλλοντικών προγραμμάτων με ψηφιακά μέσα, γωνιά διαδικτύου κλπ. και γ) με δημιουργία μικρής βιβλιοθήκης, τοπικής βιβλιογραφίας.

Οι μεταβολές, που πιθανόν να δημιουργήσει η νέα χρήση στο άμεσο περιβάλλον του πυργόσπιτου, προβλέπονται θετικές, δεδομένου ότι οι προτεινόμενες επεμβάσεις θα είναι ήπιες. Ιδιαίτερη προσοχή θα δοθεί στην εν γένει εικόνα του κτίσματος εσωτερικά και εξωτερικά, καθώς και στην προστασία και ανάδειξη του φυσικού του περιβάλλοντος.

Η επισκεψιμότητα θα «ζωντανέψει» ένα ιστορικό κτίσμα και μια παραμελημένη περιοχή. Οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες, οι οποίες θα είναι δυναμικές, θα ενδυναμώσουν το ενδιαφέρον της τοπικής εκπαιδευτικής κοινότητας του νησιού για περιβαλλοντικά θέματα.

Η αποκατάσταση, ανάδειξη και επανάχρηση του τελευταίου ίσως πυργόσπιτου της Λέρου θα προσφέρει στο νησί κοινωνικά, πολιτιστικά και περιβαλλοντικά οφέλη. Θα αποτελέσει παράδειγμα διάσωσης μεσαιωνικού κτίσματος και ένταξής του στην καθημερινή ζωή των κατοίκων, στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης της περιοχής.

Ευρετήριο Σχεδίων

Σχέδιο 2.1: Σχεδιάγραμμα του χωριού-φρουρίου Πυργί Χίου	σελ. 17
Σχέδιο 4.1: Ο πύργος της Κωνσταντινιάς στη Λέρο	45
Σχέδιο 4.2: Ο πύργος του Δεσπότη στη Λέρο	45
Σχέδιο 5.1: Λεπτομέρεια κατασκευής δώματος και πατώματος.....	53
Σχέδιο 5.2: Πυργάκι Ν. Μαράτου, Κάτοψη ισογείου	65
Σχέδιο 5.3: Πυργάκι Ν. Μαράτου, Κάτοψη στο ύψος c-c	66
Σχέδιο 5.4: Πυργάκι Ν. Μαράτου, Κάτοψη στο ύψος δ-δ	67
Σχέδιο 5.5: Πυργάκι Ν. Μαράτου, Τομή 1-1.....	68
Σχέδιο 5.6: Πυργάκι Ν. Μαράτου, Νότια όψη.....	69
Σχέδιο 5.7: Πυργάκι Ν. Μαράτου, Βόρεια όψη.....	70
Σχέδιο 5.8: Πυργάκι Ν. Μαράτου, Ανατολική όψη.....	71
Σχέδιο 5.9: Πυργάκι Ν. Μαράτου, Δυτική όψη.....	72
Σχέδιο 6.1: Αξονομετρικό της πόλης του Λακκιού	76
Σχέδιο 6.2: Σχεδιάγραμμα της πόλης του Λακκιού (Portolago)	79
Σχέδιο 7.1: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Κάτοψη κτίσματος και αυλής	101
Σχέδιο 7.2: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Δυτική όψη.....	102
Σχέδιο 7.3: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Βόρεια όψη	103
Σχέδιο 7.4: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Νότια όψη.....	104
Σχέδιο 7.5: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Ανατολική όψη.....	105
Σχέδιο 7.6: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Τομή Α-Α.....	106
Σχέδιο 7.7: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Τομή Β-Β	107
Σχέδιο 7.8: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Τομή Γ-Γ.....	108
Σχέδιο 7.9: Πυργάκι Ελληνικού Δημοσίου, Τομή Δ-Δ	109
Σχέδιο 7.10: Απόσπασμα Κτηματολογικού χάρτη περιοχής Λακκιού, (αρ.πρωτ. 264/7-2-2013), στον οποίο επισημαίνεται η θέση του πυργόσπιτου με Κ.Μ. 42 οικοδομών.....	110
Σχέδιο 7.11: Ακριβές φωτοαντίγραφο από το Αρχείο του Κτηματολογίου Κω (αρ.πρωτ. 264/7-2-2013), το οποίο παρουσιάζει τα στοιχεία του πυργόσπιτου με Κτηματολογική Μερίδα (Κ.Μ.) 42 οικοδομών.....	111
Σχέδιο 7.12: Τοπογραφικό σχεδιάγραμμα - Κτηματολογικός χάρτης περιοχής Λακκιού. Επισημαίνεται η θέση του πυργόσπιτου δυτικά του σχολείου, με αριθ. Κ. Μ. 42 οικοδομών.....	112
Σχέδιο 8.1: Τοπογραφικό του Λακκιού στο οποίο επισημαίνεται το πυργάκι, το σχολικό συγκρότημα του Δημοτικού Σχολείου, το κέντρο της πόλης το λιμάνι με την προβλήτα και τις εγκαταστάσεις ελλιμενισμού τουριστικών σκαφών και ο κύριος οδικός άξονας.....	114
Σχέδιο 8.2: Το απόσπασμα του κτηματολογικού χάρτη της περιοχής, στο οποίο σημειώνονται οι δυνατότητες πρόσβασης στο πυργάκι	116

Ευρετήριο Εικόνων

Εικόνα 1.1: Το πυργάκι που βρίσκεται δίπλα στο Δημοτικό Σχολείο Λακκίου.....	Σελ. 9
Εικόνα 1.2: Δορυφορική φωτογραφία του Αιγαίου Πελάγους, στην οποία σημειώνεται η θέση της Λέρου στα βόρεια των δωδεκανήσων.....	10
Εικόνα 2.1: Το πυργόσπιτο στην περιοχή Γούρνα (νότια όψη).....	13
Εικόνα 2.2: Χωριό της Μάνης με τους χαρακτηριστικούς πύργους του.....	15
Εικόνα 2.3: Ο Ανάβατος Χίου.....	15
Εικόνα 2.4: Μαρμάρινη πλάκα με το σχέδιο του οικισμού Μεστών Χίου	16
Εικόνα 2.5: Πυργάκι στην Αγιά Νάξου.....	18
Εικόνα 2.6: Το Κάστρο της Λέρου σε γκραβούρα του 17 ^{ου} αι.....	20
Εικόνα 2.7: Το Κάστρο Χώρας Καλύμνου σε γκραβούρα του 17 ^{ου} αι.	21
Εικόνα 2.8: Το οχυρωμένο μοναστήρι της Πάτμου σε γκραβούρα του 17 ^{ου} αιώνα	22
Εικόνα 2.9: Το Κάστρο Παντελίου Λέρου από ανατολικά.....	23
Εικόνα 2.10: Χάρτης της Λέρου από το βιβλίο του Piri Reis, «BEHRIYE – ΚΑΤΑΚΤΗΤΙΚΗ ΝΑΥΣΙΠΛΟΪΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ (1521)».....	24
Εικόνα 2.11: Το Κάστρο Παντελίου Λέρου	26
Εικόνα 2.12: Έλληνες Πειρατές στο Αιγαίο	27
Εικόνα 2.13: Απόσπασμα αναφοράς του Νικολάου Τράκκα, Υπολιμενάρχη Λέρου στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821....	28
Εικόνα 2.14: Απόσπασμα από το Βιβλίο Νο 4 της Δημογεροντίας Λέρου..	29
Εικόνα 3.1: ΛΕΡΟΣ: Το Χωριό έξω από το Κάστρο τον 19 ^ο αι.....	30
Εικόνα 3.2: Τμήμα αρχαίου τοίχους στον Ξηρόκαμπο Λέρου	31
Εικόνα 3.3: Αγαλματίδιο της θεάς Υγείας	32
Εικόνα 3.4: Ο ναός του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου στο Λακκί (11 ^{ος} αι.) ..	33
Εικόνα 3.5: Σελίδες από το χειρόγραφο της Παναγίας του Κάστρου «Γεωγραφία - Σφαιρικά» του Χρυσόστομου Νοταρά	34
Εικόνα 3.6 Οι παραδοσιακοί οικισμοί Αγία Μαρίνα και Πλάτανος, με το μεσαιωνικό Κάστρο στην κορυφή του ομώνυμου λόφου	36
Εικόνα 3.7: Χαρακτηριστική τοιχογραφία με θέμα την αποκαθίλωση, από το Β. κλίτος του ναού της Αγίας Κιουράς στο Παρθένι της Λέρου.....	37
Εικόνα 3.8: Το πυργάκι της Γούρνας κι η χαρακτηριστική καταχύτρα του.	38
Εικόνα 4.1: Το Κάστρο Λέρου και το παλιό Χωριό του 17 ^{ου} - 18 ^{ου} αι.	39
Εικόνα 4.2: Εξώφυλλο του βιβλίου του Δ. Οικονομόπουλου «Λεριακά – ήτοι χωρογραφία της νήσου Λέρου», 1888	39
Εικόνα 4.3: Περιοχή της Καμάρας στην οποία διακρίνονται κάποια πυργάκια	41
Εικόνα 4.4: Η κοιλάδα της Γούρνας. Διακρίνονται κάποια πυργάκια	41
Εικόνα 4.5: Το πυργόσπιτο στην περιοχή Γούρνα	42

Εικόνα 4.6:	Η καταχύστρα στο πυργάκι της Κωνσταντινιάς	44
Εικόνα 4.7:	Το πυργάκι του Δεσπότη, όπως είναι σήμερα	45
Εικόνα 4.8:	«Κατοικιά» της Λέρου, στην περιοχή Αγ. Νικολάου του Παλιού στο Λακκί.....	47
Εικόνα 4.9:	Διώροφες κατοικίες στα Άλιντα και στο Λακκί Λέρου	47
Εικόνα 5.1:	Το πυργάκι του Μαράτου όπως ήταν μέχρι το 1980	49
Εικόνα 5.2:	Προικοσύμφωνο του 1827, στο οποίο καταγράφεται το πυργάκι του Μαράτου.....	50
Εικόνα 5.3:	Το πυργάκι του Μαράτου, στη ΒΑ γωνία αγροτεμαχίου τριών στρεμμάτων.....	50
Εικόνα 5.4:	Το πυργάκι του Μαράτου στην περιοχή Βαγιά, άποψη της νότιας πλευράς	51
Εικόνα 5.5:	Η νότια όψη	52
Εικόνα 5.6:	Το άνω τμήμα του ανατολικού τοίχου με τα εγχάρακτα σχέδια	54
Εικόνα 5.7:	Λεπτομέρεια από τα εγχάρακτα σχέδια του ανατολικού τοίχου	54
Εικόνα 5.8:	Ο ανατολικός τοίχος	55
Εικόνα 5.9:	Τα εγχάρακτα, διακοσμητικά σχέδια στο άνω τμήμα του ανατολικού τοίχου.....	56
Εικόνα 5.10:	Σχέδιο караβιού στο κάτω τμήμα του ανατολικού τοίχου....	56
Εικόνα 5.11:	Λεπτομέρεια διακοσμητικών σχεδίων στο άνω τμήμα του ανατολικού τοίχου	57
Εικόνα 5.12:	Ο βορινός τοίχος εσωτερικά	58
Εικόνα 5.13:	Η γωνιακή εσοχή του νεροχύτη και δεξιά της η τουφεκότρυπα	59
Εικόνα 5.14:	Ο βορινός τοίχος	60
Εικόνα 5.15:	Ο βορινός και ο ανατολικός τοίχος	61
Εικόνα 5.16:	Η εσοχή του χειρόμυλου ή εικονοστασίου ή λυχνοστάτη	61
Εικόνα 5.17:	Το βορινό παράθυρο του 3 ^{ου} παταριού	62
Εικόνα 5.18:	Λεπτομέρεια από το διάκοσμο της ανατολικής πλευράς του 4 ^{ου} παταριού.....	63
Εικόνα 5.19:	Ο ανατολικός τοίχος με ανάγλυφα και εγχάρακτα σχέδια ...	64
Εικόνα 5.20:	Ο βορινός τοίχος με τα ανάγλυφα και εγχάρακτα διακοσμητικά σχέδια	64
Εικόνα 6.1:	Τμήμα φωτογραφίας του Λακκιού το 1913	73
Εικόνα 6.2:	Ο οικισμός του Λακκιού (Portolago των Ιταλών) το 1950 ...	73
Εικόνα 6.3:	Η περιοχή ανατολικά του Σχολείου Λακκιού, 1912	74
Εικόνα 6.4:	Η παραλία και η περιοχή δυτικά του Σχολείου Λακκιού, σε φωτογραφία του 1913	75
Εικόνα 6.5:	Πανοραμική φωτογραφία του Λακκιού Λέρου σε τρία μέρη, σε φωτογραφία του 1913	75
Εικόνα 6.6:	Άποψη από το κέντρο της πόλης Sabaudia της Ιταλίας.....	77
Εικόνα 6.7:	Το κεντρικό τμήμα της πόλης του Λακκιού (Portolago),	

Εικόνα 6.8:	Τα κτίριο της αγοράς και το αποκαταστημένο κινηματοθέατρο του Λακκιού.....	80
Εικόνα 6.9:	Η νότια όψη του Δημοτικού Σχολείου Λακκιού	81
Εικόνα 6.10:	Το νοσοκομείο και το κτίριο της τ. Ιταλικής Ναυτικής Διοίκησης	81
Εικόνα 6.11:	Δυτική όψη νότιου τμήματος κατοικίας τύπου Palazzino.....	82
Εικόνα 6.12:	Η ανατολική, παραλιακή περιοχή του Λακκιού.....	82
Εικόνα 6.13:	Το πολεοδομικό σύνολο του Λακκιού σήμερα	83
Εικόνα 6.14:	Το πυργάκι και ψηλότερα το αρχοντικό της οικογένειας Ρούσσου	84
Εικόνα 6.15:	Το ανώτερο τμήμα της δυτικής όψης, με την καταχύστρα	84
Εικόνα 6.16:	Η δυτική όψη του πυργόσπιτου και ο αναλημματικός τοίχος.	85
Εικόνα 6.17:	Η είσοδος με το αραβικό τόξο πάνω από το υπέρθυρο	86
Εικόνα 6.18:	Η νότια κοιλότητα όπου ασφάλιζε η οριζόντια μπάρα της εισόδου	86
Εικόνα 6.19:	Η καταχύστρα από ΒΔ	87
Εικόνα 6.20:	Τα ανοίγματα της πρόσοψης με τα μαντώματα από πωρόλιθο	88
Εικόνα 6.21:	Η ανατολική όψη του πυργόσπιτου και η θέα προς το λιμάνι	88
Εικόνα 6.22:	Η βόρεια και η νότια όψη του πυργόσπιτου	89
Εικόνα 6.23:	Η βορινή πλευρά του ισογείου	90
Εικόνα 6.24:	Η μικρή αψιδωτή κόγχη στη ΒΔ πλευρά του ορόφου	91
Εικόνα 6.25:	Ο χώρος του νότιου (χαμηλότερου) παταριού, με τα τρία ανοίγματα	92
Εικόνα 6.26:	Ο ανατολικός τοίχος, με τη μικρή εσοχή-λυχνοστάτη	93
Εικόνα 6.27:	Ο βορινός τοίχος με ίχνος του ψηλότερου παταριού	93
Εικόνα 6.28:	Η οροφή με τις τράβες και τα καλάμια, στα τέλη της δεκαετίας του '90	94
Εικόνα 6.29:	Ό,τι έχει απομείνει από την κάλυψη του κτίσματος	94
Εικόνα 7.1:	Το πυργάκι, το σχολείο και στο βάθος το λιμάνι του Λακκιού	96
Εικόνα 7.2:	Η ΒΔ γωνία του κτίσματος με την επικίνδυνη ρηγμάτωση	97
Εικόνα 7.3:	Η ΒΑ γωνία του κτίσματος, σε ύψος 3 μ. περίπου, όπως είναι σήμερα	98
Εικόνα 7.4:	Το πυργάκι από ΒΔ και τα ερείπια του μικρού κτίσματος	99
Εικόνα 7.5:	Το πυργάκι από Δ με τον αναλημματικό τοίχο της αυλής	100
Εικόνα 8.1:	Κατάλληλο κλιμακοστάσιο μπορεί να συνδέει το πυργόσπιτο με την αυλή του σχολείου	115
Εικόνα 8.2:	Ο περιβάλλον χώρος στα νότια του πυργόσπιτου.....	118

Ευρετήριο χαρτών

Χάρτης 2.1: Τα νησιά Lero (Λέρος), Calamo (Κάλυμνος) και Lango (Κως), χαλκογραφία του Allain Manesson Mallet, Francfurt 1719 ....σελ.	19
Χάρτης 3.1: Χάρτης της Λέρου από το <i>Libre de turee l' isole del mundo</i> του B. Bordone, 1528	35
Χάρτης 4.1: Χάρτης νήσου Λέρου της Μαρίνα Βενιάδου, αρχιτέκτονα του Ε.Μ.Π, από το βιβλίο του Μιχαήλ Σαμάρκου <i>ΛΕΡΟΣ Η ΜΑΛΤΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ, 1974</i> (Επισημαίνονται οι περιοχές και οι θέσεις των πυργόσπιτων του νησιού).....	40
Χάρτης 4.2: Χάρτης τοπωνυμικός της Λέρου	43
Χάρτης 4.3: Χάρτης του κεντρικού τμήματος της Λέρου με τις θέσεις των πυργόσπιτων	48
Χάρτης 4.4: Χάρτης του Λακκιού, στον οποίο επισημαίνονται οι θέσεις των πυργόσπιτων	48

Ευρετήριο διαγραμμάτων

Διάγραμμα 8.1: Οργανόγραμμα χρήσης και λειτουργίας πυργόσπιτου του Ελληνικού Δημοσίου	117
---	-----

Βιβλιογραφία

- Αρχείο Δήμου Λέρου, ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου
Αρχείο Ιταλικών Αρχιτεκτονικών Σχεδίων Portolago (Λακκίου), ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου
Αρχείο Γραφείου Πολεοδομίας και Πολεοδομικών Εφαρμογών του Δήμου Λέρου
Αρχείο Κτηματολογίου Κω
Αρχείο Νικολάου Αντώνωφ, ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου
Ασλανίδης Κώστας, *Τα πυργόσπιτα της Λέρου*, εφημ. *Λεριακά Νέα*, αρ.φ. 400, Ιαν.2010
Βενιάδου Μαρίνα, *ΛΕΡΟΣ- Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, Εκδ. «Μέλισσα», Αθήνα 1984
Βενιάδου Μαρίνα, *Το πυργάκι του Ν. Μαράτου*, στον τόμο *Ένας έμπορος στη Λέρο του 18^{ου} αιώνα - Πέντε μελέτες με βάση το αρχείο Ν. Μαράτου*, 2005
Βιβλίο (Ημερολόγιο) *Δημογεροντίας Λέρου 1899*, Νο 4, 182/1434, ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Λέρου
Ένας έμπορος στη Λέρο του 19^{ου} αι. - Πέντε μελέτες με βάση το αρχείο Ν. Μαράτου, Αθήνα 2005
Ήσυχος Α. Μανόλης, *Από την Ιταλική Αποικιοκρατία στο Διεθνές Στυλ του Λακκίου της Λέρου*, ανάπτυπο από την εφημερίδα *Λεριακά Νέα*, Έκδοση Πανελλήνιας Ένωσης Λερίων, Λέρος 1994
Ήσυχος Α. Μανόλης, *ΤΟ ΠΑΝΟΡΑΜΑ ΤΗΣ ΛΕΡΟΥ*, Λέρος 1989
ΙΩΝΙΑΣ ΑΚΡΟΝ –ΛΕΡΟΣ. Έκδοση Πανελλήνιας Ένωσης Λερίων, Αθήνα 1993
Κολώνας Βασίλης, *Ιταλική Αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα 1912-1943*, 2002
Κ. Κορρέ-Ζωγράφου & Ε.Ολυμπίτου, *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αγαίο*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, 2009, σελ. 283-285
Κουτελάκης Χάρης, *ΠΑΡΘΕΝΟΦΘΟΡΙΑ & ΑΛΛΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ*,
Στον τόμο *ΛΕΡΙΑΚΑ-Επιθεώρηση Λεριακών Μελετών*, τεύχος 1, 2007
Κραντονέλη Αλεξάνδρα Δ.Φ., *Ελληνική Πειρατεία και Κούρσος τον ΙΗ' αι. και μέχρι την Ελληνική Επανάσταση*, Εστία, 1998
Κραντονέλη Αλεξάνδρα Δ.Φ., *Ιστορία της Πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1390-1538)*, Εστία, 1998
Kroumbacher Karl, *Ελληνικό ταξίδι-Φύλλα από το Ημερολόγιο ενός ταξιδιού στην Ελλάδα και στην Τουρκία*, 1994
Κωστοπούλου Ηλέκτρα, *Η Λέρος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία-Σελίδες από τα βιβλία της Δημογεροντίας*, εκδ.Φιλίστωρ, Αθήνα 2005
ΛΕΡΙΑΚΑ –Επιθεώρηση Λεριακών Μελετών, έκδοση Πολιτιστικού Συλλόγου Νέων Λέρου «Η ΑΡΤΕΜΙΣ», τεύχος 1, Αθήνα 2007
ΛΕΡΟΣ μια πραγματικότητα, Έκδοση Πολιτιστικού Συλλόγου Λέρου «ΑΡΤΕΜΙΣ», 1985

Οδηγός για την ανάδειξη και αξιοποίηση κτηρίων ιδιοκτησίας Δημοσίου με ιστορική και αρχιτεκτονική αξία, επιμέλεια: Μαΐστρου Ελένη, Αθήνα 2011
Οικονομόπουλος Διονύσιος, *ΛΕΡΙΑΚΑ-ΗΤΟΙ ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΛΕΡΟΥ*, Αθήνα 1888

Ολυμπίτου Ευδοκία, *Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΑΡΑΤΟΥ ΣΤΗ ΛΕΡΟ*, στο συλλογικό τόμο, *Ένας έμπορος στη Λέρο του 18ου αιώνα - Πέντε μελέτες με βάση το αρχείο Ν. Μαράτου*, 2005

Πατέλλης Θ. Γιάννης, Ομιλία στο Αναγνωστήριο Καλύμνου «ΑΙ ΜΟΥΣΑΙ», 25-3-2006

Piri Reis. *BEHRIYE – ΚΑΤΑΚΤΗΤΙΚΗ ΝΑΥΣΙΠΛΟΪΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ (1521)*, Εκδόσεις «Τελέθριον» σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Πολιτικών Μελετών Σαλαήρη-Βρατσάλη Πηνελόπη, *Το μακρύ ταξίδι της Λέρου μέσα στους αιώνες Στα ίχνη της αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς*, Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Μαθητική Κοινότητα Ε΄ Τάξης 2000-2001, Δημοτικού Σχολείου Αγίας Μαρίνας, Έκδοση Δημοτικού Πνευματικού Κέντρου Λέρου, 2002

ΤΟ ΝΑΥΤΙΚΟ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, Έκδοση Γ.Ε.Ν., τόμος 3^{ος}

Faccioli Arturo, (1913), *ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ*, Εκδόσεις Θυμέλη / χορηγία Υπ. Αιγαίου 2001

Χολέβας Θ. Νικόλαος, *Το Λακκί μοναδικό συγκρότημα ρασιοναλιστικής αρχιτεκτονικής στην Ευρώπη*, εφημ. Λεριακά Νέα, αρ.φ. 177, Μάιος 1991

<http://www.academia.edu/2129901/>

<http://www.akx.gr/20-07.asp> (Άνθρωπος & Χώρος - ελληνικό αρχιτεκτονικό περιοδικό)

<http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/index.html?code=GRGSA-LER>

<http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/resource.html?tab=01&id=521646>

<http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/resource.html?tab=tab02&id=521660>

www.architecturalfiles.com (Αρχείο Μουτσόπουλου. Ν. – Ινστ. Παραδοσ. Αρχιτ/κής)

<http://www.cretanbeaches.com/frouria/pyrg%CE%BF/>

http://www.chiosnet.gr/tourism/worth/medieval_gr.htm

<http://www2.egeonet.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=6963>

http://www.ntua.gr/MIRC/db/epirus_db/ARXITEKTONIKH/Perivallontikes%20parametroi.htm

www.ntua.gr/vitruvius/ty1.pdf

http://library.tee.gr/digital/m2456/m2456_markopoulos1.pdf

<http://www.sdtv.gr/google/ex3.htm>

http://www.teetdk.gr/nisiotika/docs/presentations/pdf_docs/tee_dwdekanissa_p_aroysiash.pdf

http://tragaianaxos.blogspot.gr/2009/11/blog-post_20.html

http://www.hotelsline.gr/root/newhotel/mx/m_Naxos_Pyrgoi.asp

http://www.xanthi.ilsp.gr/istos/sinti/!16toixo/toixo_6.htm

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	σελ. 5
Ευρετήριο Σχεδίων	7
Ευρετήριο Εικόνων	8
Ευρετήριο Χαρτών	10
Κατάλογος Διαγραμμάτων	10
Πρόλογος	7
Περίληψη – Abstract	8
Κεφάλαιο 1 – Εισαγωγή	11
Κεφάλαιο 2 – Το ιστορικό πλαίσιο	13
2.1. Η πειρατεία στο Αιγαίο (15 ^ο -18 ^ο αι.)	13
2.2. Τα καστροχώρια και τα πυργάκια της Μάνης.....	14
2.3. Τα καστροχώρια της Χίου	15
2.4. Πύργοι και πυργόσπιτα της Νάξου	18
2.5. Νοτιοανατολικά του Αρχιπελάγους.....	19
Κεφάλαιο 3 – Λέρος: Θέση – Μορφολογία – Συνοπτική ιστορία.....	30
3.1. Θέση – Μορφολογία	30
3.2. Αρχαιότητα	31
3.3. Βυζαντινά χρόνια.....	32
3.4. Ιπποτοκρατία –Τουρκοκρατία	33
3.5. Ιταλοκρατία	35
3.6. Μετά τον πόλεμο.....	36
3.7 Στα χρόνια της δικτατορίας	37
3.8. Η Λέρος και οι Λεριοί σήμερα	37
Κεφάλαιο 4 – Τα πυργόσπιτα της Λέρου	39
4.1. Βιβλιογραφικές αναφορές	39
4.2. Τα σωζόμενα πυργόσπιτα της Λέρου	44
4.2.1. Τυπολογία πυργόσπιτων - Μορφολογικά στοιχεία	46
Κεφάλαιο 5 - Το πυργάκι του Μαραίου στην περιοχή Βαγιά Λακκιού ...	49
5.1. Υπάρχουσα κατάσταση – Περιγραφή	51
5.2. Εξωτερική περιγραφή	54
5.3 Διαμόρφωση εσωτερικών χώρων	58
5.3.1. Το ισόγειο	58
5.3.2. Το 1 ^ο (μικρό) πατάρι	59
5.3.3. Το 2 ^ο (μεγάλο) πατάρι	60
5.3.4. Το 3 ^ο πατάρι	62
5.3.5. Το 4 ^ο (χαμηλό) πατάρι	63
5.4. Αποτύπωση του πυργόσπιτου της Βαγιάς από τη Μαρίνα Βενιάδου ...	65
Κεφάλαιο 6 - Το πυργάκι του Ελληνικού Δημοσίου	73
6.1. Το ευρύτερο οικιστικό περιβάλλον – Ιστορία οικοδόμησης του Λακκιού	74
6.2. Το πολεοδομικό σύνολο του Λακκιού σήμερα	78
6.3. Εκτίμηση υπάρχουσας κατάστασης – Περιγραφή.....	83

6.4. Εξωτερική περιγραφή	84
6.5. Διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου.....	89
6.5.1. Ο χώρος του ισογείου	91
6.5.2. Οι χώροι του ορόφου και των παταριών	91
6.6. Στέγαση.....	94
Κεφάλαιο 7 – Πρόταση αποκατάστασης – Αποτύπωση.....	95
7.1. Προσπάθεια τεκμηρίωσης για την πρόταση αποκ/σης και χρήσης	95
7.2. Έρευνα παθολογίας - Φθορές	96
7.3. Αρχές επέμβασης	97
7.4. Στόχευση της πρότασης αποκατάστασης	97
7.5. Προτάσεις επέμβασης	98
7.6. Αποτύπωση	101
Κεφάλαιο 8 – Πρόταση επανάχρησης	113
8.1. Παράμετροι που προκύπτουν από το άμεσο περιβάλλον και τις ανάγκες του τόπου	114
8.2. Συνδέσεις επανάχρησης	114
8.3. Προσβασιμότητα του κτίσματος.....	116
Ολόγραμμα χρήσης και λειτουργίας πυργόσπιτου	117
8.4. Εξασφάλιση μίνιμουμ υποδομών	118
Συμπεράσματα	119
Ευρετήριο Σχεδίων	121
Ευρετήριο Εικόνων	122
Ευρετήριο Χαρτών	125
Ευρετήριο Διαγραμμάτων	125
Βιβλιογραφία	126